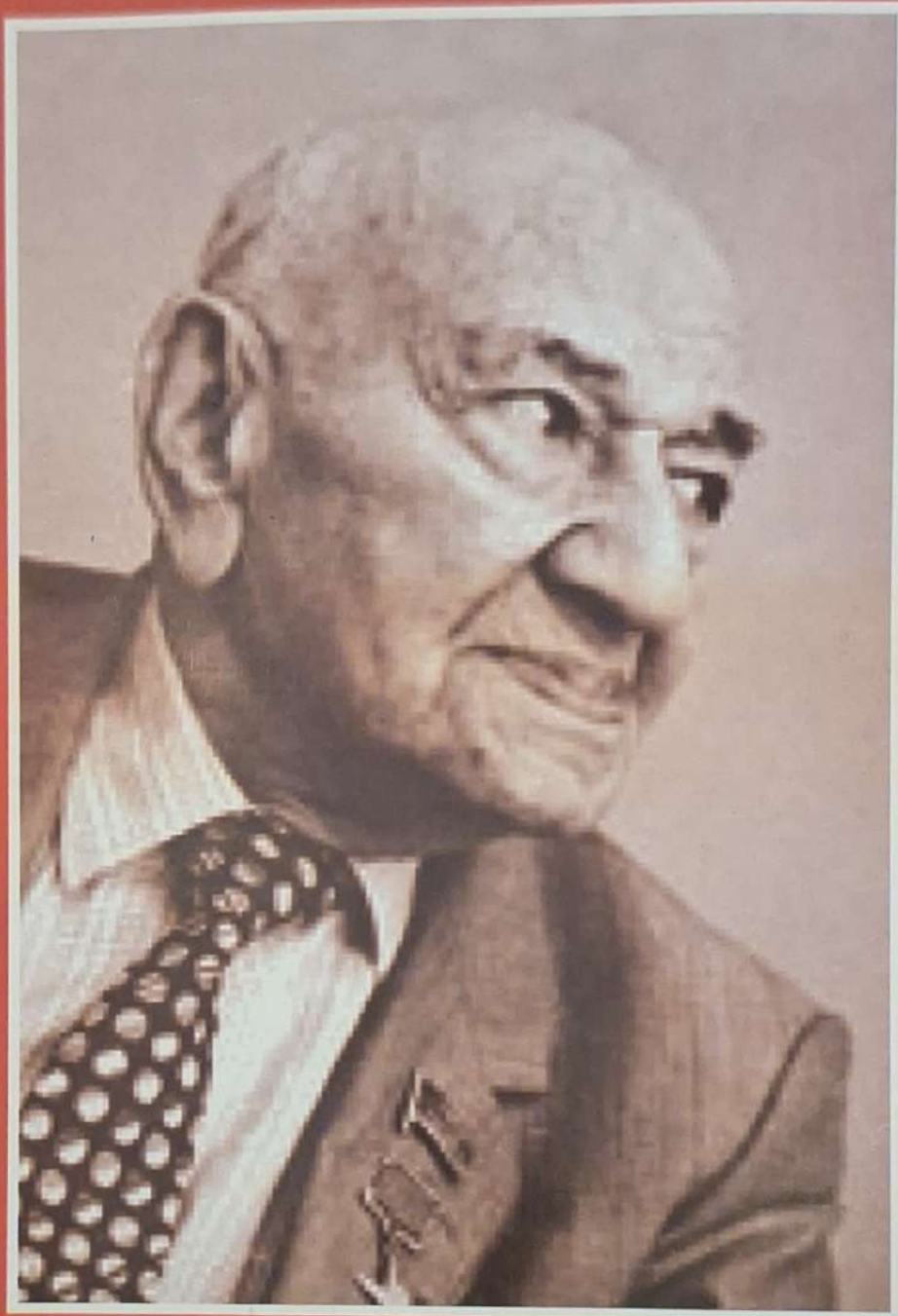


ISSN 0206-4340

# AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ



BAKI 2013

№ 03

**M Ü N D Ə R İ C A T**

**SƏRƏNCAM**

İslam Səfərlinin 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında ..... 2

**XRONİKA**

Təhsil Nazirliyində ..... 3

**H.B.ZƏRDABİ – 170**

Ə.Quliyev – Azərbaycanın yolgöstəranı: böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabi ..... 6

**DİLÇİLİK VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ**

Ü.Zakirqızı – Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatında ətlal janrı ..... 14

**ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:**

**TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ**

Ə.Bədəlova – Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin milli özünüdərək tərbiyəsi ..... 18 ✓ -

A.Bəkirova – Həyat hadisələrinə alleqorik yanaşma bədii vasitə kimi ..... 23

K.Şeydayeva – N.Gəncəvinin “Sultan Səncər və qarı” əsərinin təhlilində yeni texnologiyaların tətbiqi ..... 29

R.Məmmədova – M.Şəhriyarın anadilli şeirlərinin bəzi poetik xüsusiyyətləri ..... 32

N.Əliyeva – M.Arazın “Ayağa dur, Azərbaycan!” şeirinin məzmununun şagirdlərə öyrədilməsi ..... 37

A.Abdullayeva – Eyniköklü sözlərin tədrisi ..... 41

E.Maqsudov – Azərbaycan dili dərslərində durğu işarələri ilə bağlı işin təşkili ..... 45

B.Mollayı – Nuşəng Cəfərinin poeziyası ..... 53

**SƏLƏFLƏRİMİZ**

N.Musayev – Tanımadığımız böyük ədəbiyyatşünas ..... 58

**YADA DÜŞƏR XATİRƏLƏR**

M.Baharlı – Xalq şairi ilə qeyri-adi söhbət ..... 61

**MÜASİRLƏRİMİZ**

O.Abbasov – Müəllim ömrü, alim nüfuzu ..... 65

**MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ**

A.Miriyev – Müasir ədəbi dilimiz və sosial-mədəni inkişaf ..... 69 ✓

**DİL DƏRSLİKLƏRİ TARİXİNDƏN**

A.Bayramoğlu – Mirzə Məhəmməd Axundov və onun “Sərfi-türki” dərslisi ..... 74

**XƏBƏR – SERVİS**

Ədəbi aləmdə ..... 77

Xarici ölkələrdə ..... 78

Yeni nəşrlər ..... 79

\*\*\*

Xəbərləri hazırladı *Lalə Əhmədova*.

# İSLAM SƏFƏRLİNİN 90 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2013-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi, şair və dramaturq İslam Əhməd oğlu Səfərlinin 90 illiyi tamam olmuşdur.

İslam Səfərli bütün yaradıcılığı boyu ana dilinin geniş bədii imkanlarından ustahqla faydalanmış, vətən təbiətinin gözəlliklərini və insanın mənəvi aləminin zənginliklərini tərənnüm edən, yüksək şeiriyətə malik əsərləri ilə milli ədəbiyyatı zənginləşdirmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında özünəməxsus xidmətləri olan şair və dramaturq İslam Səfərlinin 90 illik yubileyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, İslam Səfərlinin 90 illik yubileyinə dair tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

**İlham ƏLİYEV,**  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

*Bakı şəhəri, 6 avqust 2013-cü il.*

Xronika

## TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

**İyulun 1-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov məktəblilərin beynəlxalq fizika, kimya, biologiya və riyaziyyat olimpiadalarında Azərbaycan komandalarının iştirakı barədə müvafiq əmrlər imzalamışdır. Əmrlərə əsasən, beynəlxalq olimpiadalarda Azərbaycanı təmsil edəcək komandaların tərkibi müəyyənləşdirilmiş və onların iştirakının təmin olunması ilə bağlı müvafiq tapşırıqlar verilmişdir.

Həmin gün təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Dünya Bankının ölkəmizdə səfərdə olan nümayəndə heyəti ilə görüşmüşdür. Görüşdə Dünya Bankının İnsan İnkişafı üzrə Cənubi Qafqaz ölkələrində sektor əlaqələndiricisi xanım Meskerem Mulatu və Dünya Bankının Azərbaycandakı nümayəndəsi xanım Larisa Leşenko iştirak etmişlər. Görüş zamanı Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycanda təhsil sahəsində aparılan islahatlar, cari və gələcək əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmişdir.

\*\*\*

**İyulun 2-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Koreya Respublikasının Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin (KOICA) nümayəndələri, İran İslam Respublikasının və İsrail Dövlətinin ölkəmizdəki səfirləri ilə ikitərəfli görüşlər keçirmişdir. Görüş zamanı Koreya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin Azərbaycan ofisinin rezident nümayəndəsi Kim Eun-Sukun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə "Müəllimlərin potensialının artırılması və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi üçün Təhsil İnformasiya Sisteminin yaradılması" layihəsi müzakirə edilmişdir. İran İslam Respublikasının səfiri Möhsün Pakayin və İsrail Dövlətinin səfiri Rafael Harpaz ilə keçirilmiş ikitərəfli görüşlər zamanı ölkələrimiz arasında təhsil sahəsində əməkdaşlığın cari vəziyyəti və perspektivləri barədə fikir mübadiləsi aparılmış, ikitərəfli əlaqələrin genişləndirilməsi məsələləri müzakirə edilmişdir.

\*\*\*

**İyulun 15-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Ümumtəhsil məktəblərinin 2013-2014-cü dərslərinə aid tədris planlarının təsdiqi haqqında" əmr imzalamışdır.

\*\*\*

**İyulun 17-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Ümumtəhsil məktəblərinin məzunlarının qızıl medalla təltifi haqqında" və "Ümumtəhsil məktəblərinin məzunlarının gümüş medalla təltifi haqqında" əmrlər imzalamışdır.

Həmin gün təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Gürcüstanın Azərbaycandakı səfiri cənab Teimuraz Şaraşenidzeni qəbul etmişdir. Görüş zamanı ölkələrimiz arasında təhsil sahəsində ikitərəfli əlaqələrin cari vəziyyəti və perspektivləri, o cümlədən Azərbaycanda tədris gürcü dilində aparılan

# İSLAM SƏFƏRLİNİN 90 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

## AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2013-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi, şair və dramaturq İslam Əhməd oğlu Səfərlinin 90 illiyi tamam olmuşdur.

İslam Səfərli bütün yaradıcılığı boyu ana dilinin geniş bədii imkanlarından ustalıqla faydalanmış, vətən təbiətinin gözəlliklərini və insanın mənəvi aləminin zənginliklərini tərənnüm edən, yüksək şeiriyyətə malik əsərləri ilə milli ədəbiyyatı zənginləşdirmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında özünəməxsus xidmətləri olan şair və dramaturq İslam Səfərlinin 90 illik yubileyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, İslam Səfərlinin 90 illik yubileyinə dair tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

**İlham ƏLİYEV,**  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

*Bakı şəhəri, 6 avqust 2013-cü il.*

## TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

**İyulun 1-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov məktəblilərin beynəlxalq fizika, kimya, biologiya və riyaziyyat olimpiadalarında Azərbaycan komandalarının iştirakı barədə müvafiq əmrlər imzalamışdır. Əmrlərə əsasən, beynəlxalq olimpiadalarda Azərbaycanı təmsil edəcək komandaların tərkibi müəyyənləşdirilmiş və onların iştirakının təmin olunması ilə bağlı müvafiq tapşırıqlar verilmişdir.

Həmin gün təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Dünya Bankının ölkəmizdə səfərdə olan nümayəndə heyəti ilə görüşmüşdür. Görüşdə Dünya Bankının İnsan İnkişafı üzrə Cənubi Qafqaz ölkələrində sektor əlaqələndiricisi xanım Meskerem Muluat və Dünya Bankının Azərbaycandakı nümayəndəsi xanım Larisa Leşenko iştirak etmişlər. Görüş zamanı Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycanda təhsil sahəsində aparılan islahatlar, cari və gələcək əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmişdir.

\*\*\*

**İyulun 2-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Koreya Respublikasının Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin (KOICA) nümayəndələri, İran İslam Respublikasının və İsrail Dövlətinin ölkəmizdəki səfirləri ilə ikitərəfli görüşlər keçirmişdir. Görüş zamanı Koreya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin Azərbaycan ofisinin rezident nümayəndəsi Kim Eun-Sukun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə "Müəllimlərin potensialının artırılması və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi üçün Təhsil İnformasiya Sisteminin yaradılması" layihəsi müzakirə edilmişdir. İran İslam Respublikasının səfiri Möhsün Pakayin və İsrail Dövlətinin səfiri Rafael Harpaz ilə keçirilmiş ikitərəfli görüşlər zamanı ölkələrimiz arasında təhsil sahəsində əməkdaşlığın cari vəziyyəti və perspektivləri barədə fikir mübadiləsi aparılmış, ikitərəfli əlaqələrin genişləndirilməsi məsələləri müzakirə edilmişdir.

\*\*\*

**İyulun 15-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Ümumtəhsil məktəblərinin 2013-2014-cü dərs illinə aid tədris planlarının təsdiqi haqqında" əmr imzalamışdır.

\*\*\*

**İyulun 17-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Ümumtəhsil məktəblərinin məzunlarının qızıl medalla təltifi haqqında" və "Ümumtəhsil məktəblərinin məzunlarının gümüş medalla təltifi haqqında" əmrlər imzalamışdır.

Həmin gün təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Gürcüstanın Azərbaycandakı səfiri cənab Teimuraz Şaraşenidzeni qəbul etmişdir. Görüş zamanı ölkələrimiz arasında təhsil sahəsində ikitərəfli əlaqələrin cari vəziyyəti və perspektivləri, o cümlədən Azərbaycanda tədris gürcü dilində aparılan

məktəblərin və Gürcüstanda tədris Azərbaycan dilində aparılan məktəblərin fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər müzakirə edilmişdir.

\*\*\*

**İyulun 20-də** Təhsil Nazirliyində təhsil ekspertləri və nazirliyin məsul işçilərinin iştirakı ilə görüş keçirilmişdir. Görüşdə ekspertlərin Azərbaycanda təhsil sisteminin problemlərinə dair fikirləri dinlənilmiş və mövcud problemlərin həlli yolları barədə qarşılaşılıq fikir mübadiləsi aparılmışdır. Bu məzmunlu görüşlərin mütəmadi keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

\*\*\*

**İyulun 29-da** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov vətəndaşların yerlərdə qəbulu ilə bağlı Gəncədə olmuşdur.

\*\*\*

**İyulun 31-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Fransa Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Paskal Mönje və Almaniya Federativ Respublikasının ölkəmizdəki səfirliyinin daimi işlər müvəkkili cənab Volfqanq Mössinger ilə görüşlər keçirmişdir. Hər iki görüş zamanı ölkələr arasında təhsil sahəsində əməkdaşlığın cari vəziyyəti və perspektivləri barədə fikir mübadiləsi aparılmışdır. Bununla yanaşı, ikitərəfli görüşlərdə ali məktəblər arasında əməkdaşlıq, orta və ilk peşə-ixtisas təhsil sahəsində birgə layihələr, təqaüd proqramları ilə bağlı məsələlər müzakirə edilmişdir.

\*\*\*

**Avqustun 3-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov 2013-2014-cü tədris ilində xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində təhsil almaq üçün Azərbaycan Respublikası prezidenti yanında Təhsil üzrə Komissiya tərəfindən təsdiq olunmuş ilk 41 tələbə ilə görüşmüşdür.

\*\*\*

**Avqustun 13-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov 2013-2014-cü tədris ilində xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə dövlət Proqramı" çərçivəsində təhsil almaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Təhsil üzrə Komissiya tərəfindən təsdiq olunmuş 53 tələbə ilə görüşmüşdür.

\*\*\*

**Avqustun 15-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Təhsil işçilərinin 2013-cü il sentyabr konfranslarının keçirilməsi haqqında" əmr imzalamışdır. Əmrə əsasən konfranslar 2013-cü il 2-12 sentyabr tarixlərində keçirilir.

\*\*\*

**Avqustun 21-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov 2013-2014-ci tədris ili üzrə ali məktəblərə qəbul imtahanlarında 700 bal toplamış 6 nəfər abituriyent və onların valideynləri ilə görüşmüşdür.

\*\*\*

**Avqustun 24-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Siyəzən şəhərindəki Heydər Əliyev Mərkəzində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları rəhbərlərinin

4

2013-cü ilin avqust ayında şəhər və rayonlarda vətəndaşların qəbulu cədvəlinə uyğun olaraq, Siyəzən, Quba, Xaçmaz, Xızı, Şabran, Qusar rayonlarında yaşayan vətəndaşları qəbul etmişdir.

\*\*\*

**Avqustun 29-da** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Ümumtəhsil məktəblərində "Şahmat" fənninin tədrisinin davam etdirilməsi tədbirləri haqqında" əmr imzalamışdır.

\*\*\*

**Avqustun 31-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov 2013-2014-cü tədris ilində xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində təhsil almaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Təhsil üzrə Komissiya tərəfindən barələrində müsbət qərar verilmiş növbəti 58 tələbə ilə görüşmüşdür.

\*\*\*

**Sentyabrın 2-də** Təhsil Nazirliyində müvafiq struktur dəyişiklikləri aparılmışdır. Təhsil nazirinin müvafiq əmrinə əsasən, Məktəbəqədər təhsil sektoru ilə Kənd rayonları üzrə ümumi təhsil şöbəsi, Ali və orta ixtisas təhsili şöbəsi ilə Elm şöbəsi və Ümumi şöbə ilə ictimaiyyətlə əlaqə şöbəsi birləşdirilmiş, uyğun olaraq, Məktəbəqədər və ümumi təhsil şöbəsi, Elm, ali və orta ixtisas təhsili şöbəsi və İnformasiya şöbəsi yaradılmışdır.

\*\*\*

**Sentyabrın 2-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Təlimatın təsdiq edilməsi barədə" əmr imzalamışdır.

\*\*\*

**Sentyabrın 3-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov "Uşaq və gənclərin əl işlərinin respublika müsabiqəsinin keçirilməsi barədə" əmr imzalamışdır.

\*\*\*

**Sentyabrın 4-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov Yaponiyanın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Şusuke Vatanabeni qəbul etmişdir. Görüş zamanı Azərbaycanla Yaponiya arasında təhsil sahəsində birgə layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlər müzakirə olunmuşdur.

\*\*\*

**Sentyabrın 11-də** təhsil naziri Mikayıl Cabbarov 2013-2014-cü tədris ilində xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində təhsil almaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Təhsil üzrə Komissiya tərəfindən barələrində müsbət qərar verilmiş növbəti bir qrup tələbə ilə görüşmüşdür.

13.09.2013-cü il

5

# AZƏRBAYCANIN YOLGÖSTƏRƏNİ: BÖYÜK MAARİFÇİ HƏSƏN BƏY ZƏRDABI

Əsgər QULİYEV,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin dərslük və nəşriyyat şöbəsi  
müdirinin müavini, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,  
əməkdar müəllim

*Bəllidir ki, Azərbaycan milli mətbuatının banisi, görkəmli ictimai xadim, böyük maarifçi, tanınmış publisist, pedaqoq və təbiətşünas alim Həsən bəy Zərdabının (1842 – 1907) ötən il anadan olmasının 170 illiyi tamam oldu. Azərbaycanın böyük ziyalı – maarifçi Həsən bəy Zərdabının yubileyinin ölkə miqyasında dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən “Həsən bəy Zərdabının 170 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 4 iyun 2012 – ci il tarixli sərəncam imzalanmış, bu tarixi yubileyin keçirilməsi ilə bağlı müvafiq dövlət qurumlarına lazımı tapşırıqlar verilmişdir. Sərəncamda deyildiyi kimi, Azərbaycanda sosial- mədəni həyatın XIX əsrin 2- ci yarısından etibarən canlanmasında və ictimai fikrin maarifçi- demokratik ideyalarla zənginləşməsində Həsən bəy Zərdabının müstəsna xidmətləri olmuş, yaradıcısı olduğu “Əkinçi” qəzetini doğma ana dilində nəşr etdirməklə milli mətbuatın bünövrəsini qoymuş, xalqımızın mədəni fikir tarixinə dəyərli töhfələr vermişdir.*

*Klassik mədəni irsə, milli- mənəvi dəyərlərə dövlətin və dövlət başçısının daimi diqqət və qayğısının parlaq təzahürü olan bu tarixi Sərəncamın Həsən bəy Zərdabının Azərbaycanın məktəb və pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsində, bu böyük ictimai- siyasi xadimin xalqımızın milli oyanışı, özünüdərk və dirçəlişində, milli maarifçilik hərəkatının formalaşmasında, mətbuat və bütövlükdə mədəniyyətimizin tərəqqisi yolunda təmənnasız xidmətlərinin müstəqil milli dövlətçilik təfəkkürü kontekstində yenidən dəyərləndirilməsində, bu böyük fikir və əməl adamının zəngin irsinin dərinədən tədqiqi və təbliğində müstəsna rolu vardır.*

\*\*\*

Müasirləri böyük Azərbaycan ziyalı və yeni dövrün ilk müəllimi, milli mətbuat və təhsilimizin banisi, Vətənimizdə qadın təhsilinin ilk qarçılarından biri olan Həsən bəy Zərdabının (1837-1907) millət yolundakı tarixi xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək onu “Qafqaz müsəlmanlarının atası”, “Zaqafqaziya müsəlman ziyalılarının müəllimi və mənəvi atası”, “Azərbaycanın yolgöstərəni”, “Zaqafqaziya müsəlmanlarının milli oyanışının ilk baladçısı”, “Haqiqi qəhrəman”, “Azərbaycan mətbuatının piri”, “Mətbuatın patriarxi”, “Jurnalistlərin atası”, “Millət mücahidi”, “Ürəfa (ziyalı) və danışmaadlarımızın (alim) sərkərdəsi”, “Müsəlman ziyalıların ağsaqqalı”, “Maarif əkinçisi”, “Mədəni həyatımızın pioneri”, “Müsəlmanlar arasında Avropa təhsili alan ilk azərbaycanlı” kimi yüksək epitetlərlə təqdir etmişdilər. Bu, sərbətsiz deyildi. Çünki bu böyük İNSAN şüurlu həyatının 40 ildən çoxunu dayanmadan, usanmadan, yorulmadan doğma xalqının maariflənməsi, mədəni xalqlar səviyyəsinə yüksəlməsi, ana dilində çağdaş dünyəvi təhsil ocaqlarının yaradılması, milli ziyalıların yetişdirilməsi işinə həsr etmişdi. “Maarifdən, etmədən məhrum olan xalq işıqdan məhrumdur”, - deyən böyük maarifçi intellektual etmiş millətlər arasında doğma millətin də imzasını görmək arzusu ilə ürəyini əlsənəvi Danko kimi məşəl edib, xalqın elm, maarif, təhsil yolunu işıqlandırmışdı.

6

Yandırdığı maarif məşəlini ömrünün sonunadək əlindən yerə qoymamışdı. Qəlbinin hərəkətini, gözünün nurunu bu müqəddəs əməlin gerçəkləşməsinə həsr etmiş, bu yolda ömrünü şam kimi əritməkdən çəkinməmişdi. Hələ sağlığında özünün maarifçilik ideyalarının gerçəkləşməsinin simvolu olan Azərbaycan ziyalılarının böyük ordusunu görmək sevincini də yaşamaq qismətinə nail olmuşdu. Ömrünün son günlərində - ağır iflic xəstəliyindən dili söz, əli qələm tutmayan anlarında belə uğrunda çalışdığı müqəddəs əməli – millətinin maariflənməsi işini öz şəxsi həyatından uca tutaraq belə bir vəsiyyət də etmişdi:

“Sizdən xahiş edirəm ki, mənim üçün təntənəli dəfn mərasimi düzəltməyin. Məni çox sadə dəfn edin. Dəfn üçün xərclənməsi lazım gələn vəsaiti müsəlmanlar (azərbaycanlılar) arasında savad yayan cəmiyyətə verin.

Bu, mənim başı bəlalər çəkmiş xalqım üçün daha faydalı olardı...” (“Kaspi” qəzeti, noyabr 1907).

Həsən bəy Zərdabi XIX əsrin 2-ci yarısı – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi və mədəni fikir tarixinin təkrarolunmaz simalarından olub, milli maarifçilik, milli oyanış, milli dirçəliş ideyalarının gerçəkləşməsi yolunda misilsiz xidmətlər göstərmişdi. O, maarif və mədəniyyətimizin inkişafına böyük töhfələr vermiş, adını milli mədəniyyət tariximizə əbədi həkk etmiş böyük fikir və əməl adamlarından biri idi. Bu müfəkkir alim, görkəmli maarifçi, Böyük Qəzetçinin həyat və fəaliyyəti haqda filosoflar, bioloqlar, pedaqoqlar, tarixçilər, ədəbiyyatşünaslar tərəfindən qiymətli araşdırmalar aparılsa da, bu görkəmli fikir adamının zəngin bioqrafiyasında və ömür yolunda öyrənilməli məsələlər kifayət qədər çoxdur...

Ancaq bir həqiqəti etiraf etməliyik ki, H.Zərdabının coxcəhətli fəaliyyətində mərkəzi yeri maarifçilik, ana dilində təhsil, qadın təhsili, xalqın maariflənməsi, milli özünütanıma və özünüdərk etmə ideyaları təşkil edir. Lakin bu ideyaların o zaman gerçəkləşməsi elə də asan məsələ deyildi. Çünki H.Zərdabının qızgın fəaliyyət göstərdiyi XIX əsrin 2-ci yarısında bölünmüş Vətənimizin “Azərbaycan” adı xəritələrdən didərgin salınmışdı. Millətin tarixi “türk” adı unudurulmuş, qurama “tatar” adı da çox hallarda “müsəlman” sözü ilə əvəzlənərək milli mənsubiyyət göstəricisinə çevrilmişdi. Xalq arasında sünni-şie dini ayrı-seçkiliyi salınmışdı. Belə bir mürəkkəb tarixi şəraitdə xalqa kimliyini anlatmaq, xalqı vahid milli ideya ətrafında toplamaq həyatı zərurətə çevrilmişdi...

Bu məsələnin tarixindən bəhs edən böyük türk alimi Ziya Göyaly özünün məşhur “Türkçülüyn əsasları” (İstanbul, 1921) əsərində yazırdı ki, bu zamanlarda Əli bəy Hüseynzadə İstanbuldan, Əhməd bəy Ağayev Parisdən, Əlimərdan bəy Topçubaşov Peterburqdan ali təhsil alaraq Bakıya gəlmişlər. Onlar əl-ələ verərək azərbaycanlılar arasında hakim olan sünni-şie çəkişmələrini aradan qaldıraraq, bütün azərbaycanlıları türkçülük, müasirlik və islamçılıq ideyaları ətrafında birləşdirməyə çalışmışdılar. Bu fikri davam və inkişaf etdirən professor Cəmil Həsənlı yazır ki, xalqımızın bu üç fikir nəhənginin çiyinləri üzərində Azərbaycan xalqı islam ümmətçiliyi ilə vidalaşib türk millətçiliyinə, oradan da milli azadlıq ideyasına tarixi keçid etdi. Bu tarixi keçidin baş ideoloqu və həmin gənclərin fikir babası Həsən bəy Zərdabi idi. (Bax: C. Həsənlı. Tarixi şəxsiyyətin tarixi: Əlimərdan bəy Topçubaşov. Bakı: Azərbaycan Diplomatik Akademiyası, 2013, s.56 ). Fikrimizə, çox daqiq və sərəst deyilmiş fikirdir...

Mətləb aydınlığı üçün bir tarixi faktı yada salmaq yerinə düşər ki, həmin Azərbaycan ziyalıları məhz Həsən bəyin məsləhəti və böyük məsenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin dəvəti ilə Bakıda bir araya gəlmişdilər. Məhz Hacı Hacınin maddi dəstəyi ilə çap olunan mətbuat orqanlarında (“Kaspi”, “Həyat”, “Füyuzat”, “İrşad” və b.) və digər sahələrdə böyük maarifçi ilə çiyin-çiyinə çalışmışdılar...

Həqiqətən, Həsən bəy Zərdabi sonralar “milli dövlətçilik tarixinin qızıl mərhələsi” sayılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəticələnən milli-siyasi dirçəliş ideologiyasının – türkçülük, qərbçilik, islamçılıq ideyalarının formalaşmasında müstəsna rol oynamış ictimai xadim idi. Gələcəkdə Cümhuriyyəti quran ziyalıları-ideya yetirmələrini ətrafına toplayan böyük ideoloji rəhbər idi.

7









## ƏRƏBDİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ƏTLAL JANRI

Ülkər ZAKİRQIZI,  
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

*Açar sözlər: Azərbaycan, Şərq, janr.*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ərəbdilli nümunələrin xüsusi yeri vardır. Orta əsrlər mərhələsinin öyrənilməsi və təhlili üçün ərəb ədəbiyyatşünaslığını bilmək zəruridir. Çünki burada şeir formalarının, janrlarının izahı zamanı mütləq islamdan əvvəl və islam dövrü ərəb ədəbiyyatının xüsusiyyətlərini bilmədən qiymət vermək mümkün deyildir.

Orta əsrlər ərəb ədəbiyyatşünaslığından bəhs edərkən onun mükəmməl nümunələrinin hələ islamdan əvvələ aid olması tədqiqatçılar tərəfindən hər zaman söylənilmişdir. Məhz bu səbəbdən də şeirin forma və janr xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən cahiliyyə, yəni islamdan əvvəlki poeziyanın təhlili zəruridir.

Cahiliyyə dövründə ərəb poeziyasında iki əsas kompozisiya forması işlədilir – qitə və qəsidə. Hər birinin özünəməxsus həcmi vardır. Nəzmin əsas əlamətlərindən biri onun qoşalaşaraq hissələrə ayrılmasıdır. Qitə, yaxud qəsidə daxilindəki bu bölgülər beyt adlandırılır. Həmin sözün hərfi mənası “ev, sığınacaq” deməkdir.

Şeir kompozisiyasının biri qitə və ya muqatta adlandırılır. Bu sözün hərfi mənası “parça, hissə” deməkdir. O, on-on iki beytdən artıq olmayan şeir növüdür. Qitə vahid mövzusu olan kiçik poetik kompozisiyadır.

Digər kompozisiya forması qəsidə adlandırılır. Bu sözün hərfi mənası “tam şeir” deməkdir. Onu qitədən bəzi xüsusiyyətləri fərqləndirir. İlk növbədə o, həcmcə genişdir. Digər tərəfdən qitə vahid janrdadır, qəsidədə bir neçə janrdan istifadə oluna bilirdi.

Cahiliyyə dövrü poeziyasında beyt məzmun baxımından digər dövrlərdən fərqlənir. Cahiliyyə dövründə hər bir beyt bitkin mənanı ifadə edir və ardınca gələn beyt ilə məzmunca əlaqə zərurəti yaratmırdısa, islamdan sonra formalaşan şeirlərdə məzmun bağlılığı olurdu.

İbn Rəşiq ravilərin fikirlərinə əsaslanaraq göstərirdi ki, şeir ümumiyyətlə, rəcəz və qitə olmuşdur. İlk qəsidə Haşim ibn Əbd əl-Manafın dövründə yazılmışdır. Təbiidir ki, belə möhkəm quruluşa malik şeir forması bir şairin ilhamının məhsulu ola bilməzdi. Lakin ərəb ədəbiyyatında bu kompozisiyanın – qəsidənin inkişaf mərhələləri məlum deyildir. İlk dəfə kamil quruluşa malik qəsidə cahiliyyə dövrü şairləri əl-Mühəllil və İmru-l-Qeysin yaradıcılığında rast gəlinir.

“Ərəb tədqiqatçıları İmru-l-Qeysi bütün kompozisiya elementləri ilə birgə (yaşayış yerinin izlərinə ağılama, sevgilisinə tərif, təsvir və özünü mədh) qəsidənin yaradıcısı hesab edirlər. Baxmayaraq ki, bu möhkəm kompozisiya formasının bir şairin yaradıcılığı nəticəsində gözlənilmədən “meydana gəlməsi” şübhəlidir. Biz həqiqətən, ilk dəfə bitkin formada qəsidəyə İmru-l-Qeysin yaradıcılığında rast gəlirik” [2, 73].

İbn Rəşiq bildirdi: “Əgər beyt yeddiyə çatarsa qəsidədir. Bəziləri ona çatmayan qəsidə hesab etmirdilər” [3, 177].

Qədim və orta əsrlərdə şairlər şeirlərini müxtəlif mövzularda yaradırdılar. Poeziyada həmin mövzu rəngarəngliyinə müxtəlif zamanlarda fərqli münasibətlə yanaşılmışdır. Əgər cahiliyyə dövründə qəsidə bir neçə janrı əhatə edirdisə, sonrakı əsrlərdə bir qəsidə vahid mövzuda olurdu.

Rus alimi B.Y.Şidfar qəsidə daxilindəki janr sıralamasını aşağıdakı şəkildə göstərmişdir:

- 1) Şair öz yolunda sevgilisinin (yaxud öz qəbiləsinin) yaşadığı obanın qalıqları ilə qarşılaşır və keçmişə xatırlayır.
- 2) sevgilisinin köçməsinə.
- 3) sevgilisi ilə görüşlərinin təsviri.
- 4) səhrada yol.
- 5) Peyzaj, təsviri hissə (dəvənin, atların, dəvəquşunun, ceyranın və s. təsviri) adətən qəsidənin mərkəzi yerini tutur və daha çox şeiri əhatə edir.
- 6) “Ayrılıq qarğasına” müraciət – şair sevgilisi ilə ayrılığı qabaqcadan xəbər verən bədxah quşu lənətləyir.
- 7) Fəxriyyə, öz qəbiləsini tərifləmə.
- 8) “Şərab” şeirləri, kiçik qonaqlığın təsviri.
- 9) Ölən qəhrəmana ağılama.
- 10) Düşmən qəbiləyə hücum, döyüş.
- 11) Qisas [6, 11].

Ərəb alimi Ömər Fərrux Cahiliyyə dövrü şeirini bir qədər fərqli, aşağıdakı kimi göstərmişdir:

- 1 - ətlalın vəsfi
- 2 - dəvənin vəsfi
- 3 - ovun vəsfi
- 4 - təbiətin vəsfi
- 5 - qəhrəmanlıq
- 6 - ədəb
- 7 - qəzəl
- 8 - fəxriyyə
- 9 - mədhiyyə
- 10 - mərziyyə
- 11 - həcv [4, 72].

Cahiliyyə dövrü poeziyasında əsas aşağıdakı janrlar yaranmışdır: mədhiyyə, fəxriyyə, həcv, mərziyyə və nəsib. Bəzi orta əsr filoloqları yuxarıdakı bölgüləri artırır. Bəzən janrlar bir-birinə o qədər yaxın olurdu ki, onlar arasındakı fərqi duymağa çətinlik çəkirdi.

İbn Rəşiq bəzi bilicilərə əsaslanaraq şeirin dörd mövzu üzərində qurulduğunu qeyd edirdi. Bunlar mədhiyyə, həcv, nəсіб, mərsiyədir.

İbn Xəldun isə şeiri mədh, həcv, mərsiyə kimi janrların olduğunu bildirirdi.

Cahiliyyə dövründə şair öz şeirini atlarla – tərki edilmiş obanın təsviri ilə başlayardı. Burada o, sevgilisinin, yaxud qəbiləsinin yaşayış yerinin qalıqları ilə rastlaşır. Şair bu hissədə söndürülmüş ocağı, hisli daşları, obanın tərkindən sonra ətrafa dağılan qoyub gedilmiş əşyaları bir-bir qeyd edirdi. Bütün bunlarla o, öz kədərini, iztirabını poeziyanın köməyi ilə ifadə edirdi.

Cahiliyyə dövründə qəsidələr atlarla başlasa da, islamdan sonra şeirdə bu cür başlığa son verildi.

İbn Rəşiq yazmışdır: “Şeir əvvəli açar olan qıfıdır. Adamların məqsədləri fərqlənir, səhra əhlinin yolu səfərin xatırlanmasıdır. Ayrılığın intizarı, mərhəmət, atların vəsfi, şimşəyin parlaqlığı, nəsimin keçməsi, qarşılaşdıqları suyun xatırlanması, məhəbbət çiçəyindən, payızgüllərindən, ədviyyələrdən, hənvədən, zayyandan, ararədən və s. ərəblərin tanıdığı yaranmış çiçəklərdən olan bağlarda dayanırlar. Dağlar və səhralar onu bitirir. Onların istəkləri olan tərəfdə alovlar görünür. Burada qadını tərənnüm etməmiş keçmirlər” [3, 335].

İslamdan əvvəl yaranmış ərəb qəsidələrindən söhbət açan tədqiqatçılar onun müxtəlif janrları əhatə etməklə mükəmməl kompozisiya şəklində qurulduğunu hər zaman bildirmişlər. Eyni vəzn, qafiyə sistemində mədhiyyə, fəxriyyə, mərsiyə və bu kimi digər mövzuların bir qəsidə çərçivəsində formalaşdırmaq şairin bütün bacarığının nümayişi üçün uyğun vasitələrdən idi. Daxildəki sıralanmanın dəyişməsinə baxmayaraq, qəsidə kompozisiyası həmişə atlar (yaşayış yerinin izləri) adlandırılan başlanğıcla açılırdı. Burada şair yol gedərkən sevgilisinin, yaxud öz qəbiləsinin yaşadığı obanın qalıqları ilə qarşılaşdığını kövrək hisslərlə yada salırdı [1, 11].

Cahiliyyə poeziyasına nəzər saldıqda qəsidənin bu hissəsinin bəzən “qif” (“dayan”) – deyərək bir çağırışla başladığı görünür. [7, 3].

Qəsidənin giriş hissəsi sayılan atların ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatında ifadəsinə Şihabəddin Sührəvərdinin şeirlərinin bəzində ötən günlərin kədəri duyulan həsrət dolu çağırışa rast gəlinir:

*Mənzildə dayan və onun qalıqlarını soruş*

*Onlardan sonra olanlar qalmış qalıqdır.*

*Nə üçün sakinlər köçdülər*

*Məskəndən tələsərək oldular*

*Mənim şövqüm aradı, istədiyinə can atdı*

*Yaşayış yerinə axdı və öz qalıqlarını dilləndirdi [5, vərəq 6]*

Ənənəvi üslubda yazılmış bu beytlərdə bir zamanlar yaşayış məskəni olmuş, indi isə yalnız qalıqları görünən mənzərə ilə qarşılaşan şair, keçmişə boylanır. Məkan əvvəlki olsa da, artıq ötən günlərdən xətirə dolu izlərdən başqa heç nəyə rast gəlmək mümkün deyildir.

Buna bənzər başqa yerdə mütəfəkkir bir daha xitab edərək deyir:

*Bizimlə dayan, ey xoşbəxtlik, burada yerləşək*  
*Tanınmış nəsilər bizim ayırdığımız vaxtda qarşılaşdı.*

*Göz yaşı mənim onunla ağılamağımı istədi*

*Göz yaşların sərt davranışında məharətli oldu [5, vərəq 6]*

Tərki edilmiş obanın təsviri verilmiş hər iki şeir başlanğıcı cahiliyyə ərəb poeziyasına xas üslubda yaradılmışdır. Lakin Şihabəddin Sührəvərdinin şeirində bu çıxış kompozisiyanın tərki hissəsi rolunu oynamır. Çünki şair burada janr müxtəlifliyinin nümayişinə çalışmır. Sadəcə vətən həsrətini qədim ədəbiyyata oxşar şəkildə tərənnüm edir. Mütəfəkkir “dayan” deyərək hər kəsi onu dinləməyə çağırır. Əvvəllər ona yaxın insanların məskunlaşdığı obada cansız qalıqların, keçmiş izlərin görünməsi kövrək xatirələri oyadır.

Müxtəlif üslubları və janrları özündə əks etdirən Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin divanında rəngarəng nümunələrin olması mütəfəkkirin şairlik bacarığının aydın göstəricisidir. Ən maraqlı cəhət isə XII əsrdə yaşamış şairin həmin dövrdə rast gəlinməyən atlar janrına müraciətidir. Bu da onun yaradıcılığında fərqlilik yaratmışdır.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Cinci Zeydan. *Tarix əl-təməddin əl-islam. Əl-cuz əl-əvvəl. Əl-Qahirə, 1958.*
2. Фильштинский И.М. *История арабской литературы. I Том. Москва, 1985*
3. *Ibn Rəşiq əl-Qayravani. Əl-Umdə fi muhasin əş-şir və ədəbihi və nəqdihii. Beyrut, 1972.*
4. *Ömər Fərrux. Tarix əl-ədəb əl-ərəbiyyi. Əl-cuz əl-əvvəl. Beyrut, 1965.*
5. *Əs-Suhravardi Şihab əd-Din. Divan imam əs-Suhravardi. Dəməşqin Zahiriyyə kitabxanasında saxlanılan əlyazma.*
6. *Шухрар Б.Я. Образная система арабской классической литературы (VI-XII в.в.). Москва, 1974*
7. *əz-Zauzani Əbi Abdulla əl-Hüseyn bin Əhməd bin əl-Hüseyn. Şərh əl-Muallaqat əs-səbi. Misir 1961.*

#### PEZİOME

*Жанр атлар в арабской литературе Азербайджана*

*В истории арабской литературы касыде было написано в различных тематических жанрах. Касыде доисламского периода охватывали различные жанры. Касыде начинались с атлала – описания покинутых родных мест, что было особенностью поэзии доисламского периода. В статье раскрываются особенности этого жанра. Интересно, что в арабской литературе Азербайджана этот жанр встречается в творчестве Шихабеддина Сухраварди*

#### SUMMARY

*Atlar genre in Azerbaijan Arabic written literature*

*Gasidas were written on different themed genres in the history of Arabic literature. The gasidas which were created before Islam was the description of the abandoned land- they were started with atlar called genre and covered a variety of genres. Gasidas' starting with atlar is a characteristic for the previous period of Islam.*

*The article was dealt with the features of this genre. Interesting aspect is that, there was shown encountering to this genre in Shihab al-Din al-Suhrawardi creativity in the history of Azerbaijan Arabic written literature.*

## ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRD LƏRİN MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK TƏRBİYESİ

Əsmər BƏDƏLOVA,  
AMI-nin dosenti

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları bizi özümüza tanıdan ən tutarlı vasitədir və məktəbdə kifayət qədər tədris olunur. VI sinifdə "Uşun qoca oğlu Səyrək boyu", "Dirə xan oğlu Buğac boyu", VII sinifdə "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu", VIII sinifdə "Qazan xanın oğlu Uruzun dustaq olduğu boy", X sinifdə "Qazan xanın evinin yağmalandığı boy" öyrədilir.

Bir sözlə, dərslərdə (dərslərlərin dövlət atributları ilə başlaması öncə olmaqla) milli özünüdərək probleminə kömək edəcək imkan və vasitələr qənaətbəxşdir. Nümunə olaraq fikrimizi VII sinif materialları üzərində qurmaq istədik. Təcrübəsini öyrəndiyimiz İsmayılıdakı 3 nömrəli məktəbin müəllimi Arifə Bəşirova atalar sözləri haqqında nəzəri biliklərin verilməsi prosesində şagirdlərin indiyədək öyrənib bildikləri atalar sözlərinə müracət edir. Onların özlərinin söylədikləri nümunələrə istinadən atalar sözləri və məsələlərin mahiyyəti və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirir. Sonra "Atalar sözü və məsələlərin köməyi ilə hər bir xalqın adət-ənənəsini öyrənmək olarmı?" sualı ilə sinif müraciət edir. Şagirdlər müsbət cavab verirlər. Onda müəllimə dərslərdəki nümunələrə istinadən şagirdləri qruplara ayırır. Hər qrup "İş insanın cövhəridir", "Vətənin bir qışı qürbətün yüz baharından yaxşıdır", "Tək əldən səs çıxmaz", "Doğruya zaval yoxdur" mövzularından birini seçir və seçdikləri başlıq altında müsahibə qururlar.

Təqdimat zamanı şagirdlərin mövzuya baxışında milli özünüdərək motivləri aydın olur.

1-ci qrup

- Atalarımız nəyə görə "İş insanın cövhəridir" demişlər?
- Ona görə demişlər ki, işləyən insanlar tənəllikdən uzaq olurlar.
- İnsan tənəllikdən uzaq olanda nə qazanır?
- Hər şeydən əvvəl sağlam olur.
- Yaşamaq üçün maddi vəsait əldə edir.
- Qazandığı əmək uğurları onu daha da həvəsləndirir.
- İşləyən insanlar güclü olurlar.
- Atalarımız işin insana faydası haqqında daha hansı sözü demişdir?
- "İşləyən dəmir pas atmaz".
- Biz belə nəticəyə gələ bilirik ki, əməksevər xalq. Atalarımız bunu öz sözləri ilə təsdiq etmişlər. Əməkçi insanlara böyük hörmət bəsləmişlər.

2-ci qrup

- "Doğruya zaval yoxdur" nə deməkdir?
- Yəni doğruya cəza yoxdur.
- Yalan nə qədər şirin olsa da, onun üstü açılında yalançı pərt olur, ifşa edilir.
- Doğru adam yaxşı adamdır. Çünki o, həqiqəti deyir.
- Doğru söz nə qədər ağır olsa da, həqiqət olduğuna görə dəyərlidir.
- Biz hamımız bilirik ki, namərd qonşularımız yalançıdırlar. Qarabağın onların olduğunu deyirlər.
- Onların yalanı üzündən müharibəyə düşər olmuşuq.
- Amma doğru yol tutduğumuz üçün gec-tez qalib gələcəyik.
- Ataların sözü təcrübədən çıxıb, o heç vaxt yanlış olmur. Biz qalib gələcəyik.

-Xalqımız həmişə doğrunun tərəfdarı olub, indi də belədir, həmişə də belə olacaq. Çünki biz azərbaycanlıyıq.

Didər qruplar da öz müsahibələrini təqdim edirlər.

Arifə müəllimə yeni mövzuya (Kərkük türkmənlərinin atalar sözləri) keçid etmək üçün tarix və coğrafiya fənlərinə inteqrasiya yolu ilə sinifə suallar verir:

- Kərkük mahalı haradadır?
- Kərkük türkmənləri haqqında nə bilirsiniz?
- Onların xalqımızla genetik əlaqəsi varmı?

Şagirdlər cavab verirlər ki, Kərkük İraq Ərəb Dövlətinin şimalında yerləşir. Kərkükdə bizimlə eyni kökdən olan, bizimlə eyni dildə danışan üç milyona yaxın əhali yaşayır. Sadəcə olaraq onlar özlərinə türkmən deyirlər. İraqda gedən müharibə Kərkükə də müsibət gətirmişdir. Kərküklülər bizdən bir parçadır ki, İraqda yaşayırlar. Müasir xəritəyə uyğun olaraq ayrı düşmüşük. Əslində biz birlik.

Belə bir girişdən sonra müəllim diqqəti Kərkük atalar sözlərinə cəlb edir.

- Alışdın yağlı dolmaya, acəb bir gün olmaya.
- Çox meyvəli ağacın başı aşağı olar.
- Bulki quş bildirkinə civ-civ öyrədir.
- Camala baxma, kamala bax.
- Dünya yaz ikən qışın tədbirinə bax.
- Gəmidə oturub gəmiçinin gözüünü çıxarı.
- Qaş yaparkən göz çıxardı.
- Lalın dilini nənəsi bilər, və s.

Müəllim dərslərdəki atalar sözlərinin bir hissəsini şagirdlərə oxudub müzakirədən keçirərək sual verir:

-Kərkük atalar sözləri ilə bizim atalar sözlərimiz arasında oxşar cəhətlər gördünüzmü?

1-ci ş a g i r d: "Alışdın yağlı dolmaya, acəb bir gün olmaya" atalar sözü bizim "Dadanmısan dolmaya, kaş o da bir gün olmaya" atalar sözümlərin bənzəridir.

2-ci ş a g i r d: Biz deyirik "Bu ilki sərçə bildirkinə cık-cık öyrədir", kərükülər yalnız "sərçə" ilə "cık-cık"ə xırda dəyişiklik edərək oxuduğumuz kimi söyləyirlər. Eyni sözdür. Fərq görmürəm.

3-cü ş a g i r d: Mən Kərük atalar sözlərindən heyrətə düşdüm. Gör nə qədər uyğundur. Onlar "Çox meyvəli ağacın başı aşağı olar" deyirlər. Biz də deyirik ki, "Ağac bar gətirəndə başını aşağı dikər". Fərq yoxdur.

4-cü ş a g i r d: Biz deyirik: "Gəmidə oturub gəmiçi ilə savaşı", kərükülər deyirlər: "Gəmidə oturub gəmiçinin gözünü çıxarır". Biz deyirik "Lalın dilini anası bilər", onlar "nənəsi bilər" deyirlər. Başa düşürəm nə üçün. Yəqin onlar anaya nənə deyirlər. Çünki bəzi bölgələrimizdə də belədir.

M ü ə l l i m: Afərin, düz fikirləşirsiniz. İndi gəlin araşdıraq görək niyə belədir?

Sinifdə müəllimin qoyduğu sualla bağlı müzakirə gedir. Nəhayət,şagirdlər qərara gəlirlər ki, bu, ayrı-ayrı coğrafi bölgədə yaşayan kərükük və azərbaycanlıların vahid xalq olmasından, eyni kökün övladı olmağımızdan irəli gəlir. Bizim babalarımız birdir.

VII sinfin ədəbiyyat dərslərində "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"nun təqdimatından öncə deyilir: "Siz xalqımızın ən mühüm və möhtəşəm ədəbi abidəsi ilə aşağı siniflərdən də tanışsınız. Bilirsiniz ki, ulu babamız olan Dədə Qorqudun bizlərə əmanət qoyub gətirdiyi dastan Azərbaycan ədəbiyyatının nadir incisi, müqəddəs ANA kitabıdır.

Sizi qədim əcdadlarımız olan oğuzların yaşayış tərzini, adət-ənənəsi, inancları, mübarizəsi, yurd sevgisi, oyunu və mərasimləri maraqlandırırırmı? Oğuzlar haqqında yeni məlumatlar toplamaq istəyirsinizmi?

Unutmayın ki, bu dastanın boylarını diqqətlə oxuyub öyrənməklə dilimizə və tarixi keçmişimizə işıqlı qapı açə bilərsiniz".

Təcrübə göstərir ki,müəllimlər dərslərin bu ideyasını əsas götürərək şagirdlərə m ü s t ə q i l i ş tapşırığı verirlər. Tapşırıqlar əvvəlcədən kiçik vərəqlərə yazılaraq stolun üzərinə düzülür. Hər şagird istədiyi vərəqi götürür və seçdiyi mövzuya müstəqil olaraq hazırlaşır. Vərəqlərdə aşağıdakı mövzular əhatə olunur:

-Oğuzların yaşayış tərzini və bugünkü həyatımızda onun əlamətləri.

-Oğuz adət-ənənələri və bu günümüz.

-Oğuz kökündə inamlar-tarixən və bu gün.

-Oğuzlar mübarizə məqamında-tarixən və bu gün.

-Oğuz mərasimləri.

-Oğuzlarda adqoyma mərasimi.

-Oğuz ailələrində uşaqların fiziki hazırlığı.

-Oğuzların yaşadıqları ərazilər.

-Oğuzların məşğul olduqları təsərrüfat sahələri və s.

Şagirdlər müstəqil iş tapşırığını yerinə yetirərkən həm dərslərin, həm də müəllimin tövsiyəsi ilə "Tarix" dərslərindən oğuzlarla bağlı məlumatları da öyrənir və ədəbiyyatdan oxuyub öyrəndikləri ilə paralellər aparırlar.Ümumi qənaət hasil edərək müstəqil fikrə gəlir və onu təqdim edirlər. Təqdimat

zamanı müəllim *p o l e m i k a y a* şərait yaradır və prosesdə bütün sinif iştirak edir.

1-ci ş a g i r d. Oğuzlar türk tayfalarından biri olmaqla bizim ulu babalarımızdır. Onların yaşayış tərzini milli kökdən, həyata milli baxışdan qaynaqlanmışdır. Onlar ailəyə ciddi önəm vermişlər.Oğuzun ən böyük ağsaqqalı Dədə Qorqud, ondan sonra xanlar xanı Bayandır xan, daha sonra digər xanlar olmuşlar. Əmək fəaliyyətləri daha çox maldarlıq, heyvandarlıq və əkinçilik olmuşdur.İlkin orta əsrlərə uyğun tərzdə qadın evlərdə yaşamışlar. Evlər hər kəsin-ailə başçısının, xanımın, yetkin qızların, gənc oğlanların şəninə yaraşan üslubda bəzədilmişdir. Halallığa riayət etmişlər. Ailə şərafəti hər şeydən üstün olmuşdur. Ona görə də düşmən üzərinə yeriyib onu məğlub edəndə belə, torpaqlarını zəbt etməyib ailə şərafinə zərbə vurmüşlar.

Hazırkı həyatımızda müsbət nə varsa, onlar hamısı kökümüzdən gəlir. Bu gün də Azərbaycan xalqı üçün ailə və ailə şərafəti hər şeydən üstündür. Yaşlılara hörmət və ehtiram bəsləyirik. Təəssüf ki, bəzi məqamlarda kökümüzə uzaqlaşmışıq. Məsələn, hamı halal yolla qazanc əldə etmir. Bəzi ailələrdə qarşılıqlı hörmət, ehtiram yoxdur.

2-ci ş a g i r d. Oğuzlarda birgəlik,həmrəylik çox güclü olmuşdur. Adətə görə igid oğlanların ətrafında qırx igid, nüfuzlu ailələrin xanım və qızlarının ətrafında qırx incəbelli qız olmuşdur. Onların münasibəti dostluq,qardaşlıq, ana, bacı məhəbbəti dərəcəsinə olmuşdur. Toylar elin sevincinə, kədərlər də kədərinə çevrilmişdir. Uşaqları lap erkən yaşlardan göbəkkəsdi etmək adəti olmuşdur. Bu adət indiyədək az da olsa qalıb. Həm oğlanlara,həm də qızlara fiziki hazırlıq üzrə təlimlər keçmişlər. Elçi getmək, qız nişanlamaq, toy etmək adətləri günümüzədək yaşamaqdadır.

3-cü ş a g i r d. Oğuzlar müsəlman olmuş, Yaradana və onun Peyğəmbərinə (S) inanmışlar. Həmişə çətin səfərlərə, düşmən üzərinə gedəndə namaz qılıb Allahdan uğur istəmişlər. Yaxud kiminsə ürəyində arzusu olmuşsa, hamiləliklə əl qaldırıb dilək diləmişlər. Qəlbləri təmiz,niyyətləri pak olduğu üçün diləkləri qəbul olunub. Elə Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək, Baybicanın qızı Banuçiçək oğuz bəylərinin dualarının qəbul olunması nəticəsində dünyaya gəlmişlər. Bütün bunlar hamısı bu gün də həyatımızda yaşayır.

4-cü ş a g i r d. Əvvəlcə yoldaşının dualarla bağlı fikrinə münasibət bildirmək istəyirəm. Onun sözümdən belə anlaşılır ki, bu gün də edilən dualar qəbul olunur. Elə deyil. Dədə Qorqud dövründə insanlar qəlbən çox pak və təmiz idilər. Ona görə də, dastanda deyildiyi kimi, qarğışları qarğış, alqışları alqış idi. İndi dualar qəbul olunmur. Bəlkə də az qəbul olunur.O da təmiz adamların duaları. İndi insanlar daha çox yalan danışirlər.

Mübarizəyə gəlincə, oğuzlar heç vaxt düşmən qabağından qaçmamışlar. Həmişə düşməni məğlub etmişlər. İnanmışlar ki, Yaradan haqqın tərəfindədir. Haqsız heç vaxt haqlıya qalib gələ bilməz.Ona görə də döyüşə başlamazdan əvvəl namaz qılaraq Allahdan kömək istəmişlər. Döyüşdən qorxub qaçanları özləri sağ buraxmamış,qılıncdan keçirmişlər.



Aydın olur ki, bayuqların arasında olan əhvalatın arxasında ciddi ictimai mənə var. Zülmkar Şah-Nuşirəvan quşların söhbətindən nəticə çıxarır, özünün zülmkar olduğunu dərk edir, zülmkarlığından əl çəkir, xalqla ədalətə rəftar edir. Əlbəttə, nümunə kimi verilən məzmun bir problemlə-şahların ədalətli və insafli olması ilə bağlıdır. Şair alleqorik yolla Nüşirəvanın ünvanına olan bu çağırış bütün zülmkar hökmdarlara şamil ediləcək çağırışdır.

Alleqoriyada ayrı-ayrı heyvanlar rəmz kimi formalaşmışdır, belə ki, bəzi adamlar hərəkət və davranışlarında, münasibətlərində bu və ya digər heyvana bənzədilir, lakin bənzətmə açıq şəkildə yox, gizli, üstüörtülü, eyni zamanda, xasiyyət oxşarlığı ilə aparılır və rəmzləşdirilir. Məsələn, xalq arasında şir-qüvvət, canavar-ac-gözlük, tülkü-hiylogərlik, dovşan-qorxaqlıq rəmzi kimi formalaşmışdır. Belə formalaşma insanların uzun müddət müşahidəsinin nəticəsidir. Tədris prosesində alleqorik əsərlər üzərində iş aparılarkən, xalqın (nəsillərin) uzun müddətli müşahidəsi nəticəsində formalaşan həmin rəmzlər əsasən düşünürülməli, bu yolla şagirdlərdə aydın təsəvvür yaradılmalı və möhkəmləndirilməlidir. Bu qəbildən olan əsərlərdən təlim materialı kimi aşağı siniflərdə daha çox istifadə edilir. Belə ki, alleqorik əsərlərin təlim materialı kimi aşağı siniflərdə daha çox istifadə edilir. Belə ki, alleqorik əsərlərin təlim materialı kimi aşağı siniflərdə daha çox istifadə edilir. Belə ki, alleqorik əsərlərin təlim materialı kimi aşağı siniflərdə daha çox istifadə edilir.

Cəmiyyətdə, ayrı-ayrı adamların təbiətində müşahidə olunan nöqsanlar lovgəlik, tamahkarlıq, tələbkərlilik, mənaçilik alleqorik yolla tənqid edilir. Nümunə kimi, Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Yersiz iftixar" mənzum əsərinin məzmununa nəzər salmaq fikrimizi təsdiq edir. Mənzumdan aydın olur ki, çinar ağacının dibinə bir dənə kudu tumu düşüb göyərər, çinara sarılıb böyüyür, hətta çinardan yuxarı qalxır. Kudu bir ildə (bahar ayları nəzərdə tutulur) bu qədər böyüdü, çinardan da yuxarı qalxdığını görüb lovgəlanı və çinara istehza edərək deyir: - bu bağda sən bir neçə bahar görmüsen, mən isə az zamanda - cəmi bir baharda sənə geridə qoydum və boyum sənənin boyundan da xeyli uca oldu - deyərək öz boyunun ucalığı ilə fəxr edir. A.Bakıxanov kudu toxumunun nümunəsində başqasının hesabına yaşayıb lovgəlanan adamları alleqorik yolla tənqid edir və onun ucalığının səbəbini izah etməyə çalışır:

**"Çinar gülüb dedi, öyünmə sən də,  
Hünər məlum olar xəzən əsəndə".**

İnsan xarakterində A.Bakıxanovun alleqorik yolla tənqid etdiyi lovgəlik, indi də bəzi adamların xarakterində əsas əlamət kimi aydın nəzərə gəlir. Əlbəttə, lovgəlik insanlarda xoş gəlməyən bir cəhətdir. Başqa mənsi xüsusiyyətlər də var ki, alleqoriya üçün mövzudur. Bəzi insanlarda olan hiyləgərlik, kələkbazlıq yolu ilə düşüncədən hərəkət etmək kimi xüsusiyyətlər heyvanların təmsalında ümumiləşdirilərkən oxucuya çatdırılır. Məsələn, Qasım bəy Zakirin "Tülkü və qurd" əsərinin məzmununu nəzərdən keçirək.

Mənzumun adından da aydın olur ki, haqqında danışılan əhvalat tülkü ilə qurd (canavar) arasında baş verən alleqorik əsərdir. Əlbəttə, təlim prosesində belə əsərlər üzərində iş etməklə edilə bilər ki, əsərin ictimai mənası şagirdlərə aydın çatsın. Məktəb təcrübəsinə əsasən, demək olar ki, üzərində aparılan işə müsaliyə ilə başlamaq dərdsə ciddi marağın yaranmasına səbəb olur.

- Hansı çöl heyvanlarını tanıyırsınız?  
- Dovşan, tülkü, canavar, ayı, şir və s.  
- Təbiətdə, yaxud televiziya verilişlərində bu heyvanları görmüsünüzmü, hansının necə heyvan olduğunu deyə bilirsinizmi?  
- Adı çəkilən heyvanlar arasında ən güclüsü şirdir, yırtıcıdır, özündən zəif olanları parçalayıb yeyir.

- Yırtıcılardan daha hansının adını çəkmə bilərsiniz?
- Canavar da yırtıcılar qrupuna daxildir.
- Adı çəkilən heyvanların xasiyyəti haqqında nə bilirsiniz?
- Canavar acgöz, tülkü hiyləgər, şir cəsarətlidir, xalq arasında da belə tanınır.

Belə kiçik müsahibədən sonra kompyuterin ekranına heyvanlar aləmindən müxtəlif görüntülər gətirilir və müsahibədə adı çəkilən heyvanlar haqqında deyilənlərin həmin heyvana nə dərəcədə xas olduğu birlikdə müəyyənləşdirilir, söhbətdən sonra Qasım bəy Zakirin "Tülkü və qurd" təmsili ifadəli şəkildə oxunur. Oxudan sonra şagirdlərə tapşılır: məndə mənasını çətin başa düşdüyünüz sözləri dəftərinizə qeyd edin. Şagirdlər külsən, ittifaq, yavuş və s. kimi sözlərin mənasını başa düşmədiklərini bildirirlər. Həmin sözlərin mənasını müəllim tərəfindən izah olunur: külsən-yaşlı, qoca; ittifaqon-birdən, gözəlmədən; yavuş-yaxın və s. Mənası şagirdlərə məlum olmayan sözlərin izahından sonra mənzumanın hər beytinin məzmununu ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən şərh edilir. Bütün beytlərin poetik mənası aydın olduqdan sonra, müəllimin müraciəti ilə bir nəfər şagird təmsili bütövlükdə danışır:

Bir tülkü obanın yanında gəzə-gəzə özünə yem axtarırdı. Birdən tülkü səhraya atılmış bir parça quyuq gördü. Diqqətlə ona baxdı, orada tələ olduğunu görüb, ona düşməmək üçün bir qədər uzaqdan keçdi, bir qədər gedəndən sonra bir qurda (canavara) rast gəldi və səhraya quyuq atıldığını dedi, onu quyuq atılan yerə gətirdi. Canavar təəcübü tülküdən soruşdu:

- Bəs sən nə acəb quyuğu gördün və onu yemədin?
- Mən oruc olduğuma görə yemədim.

Canavar neçə gün ac olduğundan quyuğu yemək istəyirdi ki, tələyə düşdü, nə qədər atılıb-düşdü, tələdən qurtara bilmədi. Tülkü vaxtdan istifadə edərək quyuğu həvəslə yeməyə başladı. Bu anda canavar tülküyə dedi:

- Bəs sən deyirdin, orucam. Nə üçün yedin?
- Oruc idim, lakin bu axşam təzə ayı gördüyüm üçün bayram edirdim.
- Canavar onun hiyləsinə inanıb soruşdu:
- Bəs, mənim bayramım nə vaxt olacaq?
- Hələ tələmə. Sənin bayramın tələ sahibi gələndə olacaq.

Şagird təmsilən qısa məzmununu danışdıqdan sonra, yəni müəllim müsahibə aparır, müsahibə zamanı şagirdlərin təmsildən nəticə çıxarmalarını istiqamət vermək əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulur.

- Bu əsərdə danışılan əhvalatın tülkü ilə canavar arasında baş verdiyi deyilir. Tülkü, yaxud canavar danışarmı? - deyə müəllim sifə müraciət edir:
- Yox, heyvanlarda danışmaq qabiliyyəti yoxdur.
- Q. Zakirin heyvanlar arasında olan əhvalatı qələmə almaqda məqsədi nə idi?
- Şair bəzi adamlarda olan mənsi cəhətləri tənqid etmək, xoşagəlməz cəhətləri aradan qaldırmaq, onların yaxşı xasiyyət olmadığını insanların özlərinə izah etməyə çalışmaq məqsəd qoyur, heyvanların adı çəkiləndə, nəzərdə insanlara xarakterindəki xoşagəlməz halların islahi ideyası irəli sürülür.

Müsahibə müəllim tərəfindən ümumiləşdirilərək qeyd edilir ki, doğru deyirsiniz, Q.Zakirin adı çəkilən əsərində danışılan əhvalat heyvanların təmsalında verilsə də, ictimai mənə daşıyır. Bu, ədəbiyyatda xüsusi bir priyomdur. Ədəbiyyatşünaslıqda buna alleqoriya deyilir. Alleqorik əsərlər öz məzmunu etibarilə daha çox cəlbədicilidir və maraqla oxunur. Belə əsərlərin oxunmasında sənətkarın yaratdığı qeyri-insani varlığın xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu o deməkdir ki, əsərdəki bütün misraları eyni səs tonu ilə, eyni ahənglə oxumaq olmaz. Məsələn, şir də, tülkü də heyvandır, lakin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərə malikdirlər. Şir məğrur, hökmü, tülkü hiyləgərdir, şərəfdən asılı olaraq vəziyyətdən çıxmağı bacır, hiyləgərliyi ilə başqalarını aldada bilər. Bütün bu cəhətlər ümumiləşdirilmə yolu ilə şagirdlərin nəzərinə çatdırılır və onlara xatırladılır ki, heyvanlara məxsus olan sözləri hər birinin

xarakterinə uyğun şəkildə ifadəli oxumaq lazımdır. Bir daha qeyd etməyi lazım bilir ki, söz sənətkarı alleqoriyaya təsadüfi müraciət etmir. Heyvanlar, yaxud əşyalarla bağlı danışılan əhvalatların arxasında ictimai mənə durur. Alleqorik əsərlər oxucudan (təlim prosesində, şagirdlərdən) düşünmək, düzgün nəticə çıxarmaq, yazıcı ideyasını anlamaq və mövqeyini, məqsədini olduğu kimi müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Alleqoriyanın nəzəri xüsusiyyəti barədə söhbət zamanı şagirdləri müxtəlif istiqamətdə işləmək lazımdır və buna imkan da var. Belə ki, dövlətimizin təhsilə qayğısı nəticəsində, işləmək lazımdır və buna imkan da var. Belə ki, dövlətimizin təhsilə qayğısı nəticəsində, demək olar ki, bütün məktəblər kompyuterləşdirilib, şagirdlər internet saytlardan istifadə etməyi bacarırlar. Müəllim "Heyvanlar aləmi"nə aid saytlardan müvafiq hissəni müəyyənləşdirir, ayrı-ayrı heyvanların həyat tərzini, xüsusiyyətini müşahidə etdirir (əlbəttə, müşahidəni əyləncəyə çevirməklə, vaxt itkisinə yol vermək olmaz). Sonra müəllim şagirdlərin müşahidəni əyləncəyə çevirməklə, vaxt itkisinə yol vermək olmaz). Sonra müəllim şagirdlərin valideynlərindən, canlı danışqandan eşitdiklərinə, bədii əsərdə oxuduqlarına əsasən müsahibə aparır və haqqında daha çox eşitdikləri tülkü və başqa heyvan obrazı olan daha hansı əsərlərin adını çəkmə bilirsiniz?- sualı ilə şagirdlərə müraciət edir.

Şagirdlərdən biri A.Şaiqin "Tülkü həccə gedir" təmsilinin adını çəkir.

-Daha hansı əsərin adını çəkmə bilirsiniz?

Başqa bir şagird A.Bakıxanovun "Tülkü və qoyun", Q.Zakirin "Tülkü və şir", "Tülkü və qurd" əsərlərinin adını çəkir.

-Adını çəkdiyiniz əsərlərdə nədən danışılır?

-Bu əsərlərin (adı çəkilən) hamısında tülkünün hiyləgərliyindən, digər heyvanları necə aldatdığından danışılır.

-Deyə bilərsiniz ki, tülkü xalq arasında necə qiymətləndirilir?

-Tülkü adamlar arasında da çox hiyləgər heyvan kimi tanınır.

-Adı çəkilən əsərlərdən hansını oxumusunuz? Bu əsərlərdə tülkü hiyləgərliyimin necə təsvir olunduğunu deyə bilərsinizmi?

Şagirdlərdən biri A.Şaiqin "Tülkü həccə gedir" əsərinin məzmunu haqqında müstəqil fikir söyləyir: Aydın olur ki, tülkü qocaldığı üçün ov edə bilmir, xeyli vaxt idi ki, əlinə ov keçmir, dilinə ot dəymirdi. Ona görə də əlinə əsa alır, çiyinə torba salır, belinə şal bağlayır, özünü mömin bəndə şəklinə salıb, böyük bir kəndə çatır, yaxınlıqda bir xoruzun eşləndiyini görüb ağlayır, gözündən yaş tökməyə və aşağıdakı şəkildə hiylə işlətməyə başlayır:

Qocalmışam, düşmüşəm,  
Sizi çox incitmişəm.  
Məndən daha qaçmayın.  
Dərdlərimi açmayın.  
Daha üzüm qaradır,  
Qəlbim dolu yaradır.  
Halal-haram qanmadım,  
Qocalığı anmadım.  
Sizi tutdum hey yedim,  
Allah kərimdir!-dedim...

Tülkü etdiyi pis əməllərə "tövbə edərək" həccə getdiyini söyləyir, xoruz da onun hiyləsini başa düşür, inanır, ətrafındakı toyuq-cüceləri də başına yığaraq tülkünün arxasına düşürlər. Nəticədə hiyləgər tülkü istədiyinə nail olur:

...Yırğalandı quyuğu,  
Boğdu on beş toyuğu...  
Tülkü işin bitirdi,  
Ovlarını gətirdi.

Çıxdı bir göy yamaca  
On gün yedi doyunca.

Başqa bir misal: A.Bakıxanovun "Tülkü və qoyun" təmsilindən aydın olur ki, ac tülkü yemə dənə otlığa gedir, otlıqda isə tək-tənha bir qoyunun otladığını görür. Tülkü qoyunu yemək fikrinə düşür, vəziyyəti götür-qoy edir, bir qoyuna baxır, bir də öz gücünü nəzərdən keçirir, dişlərini qıcadır, onu tək yemə bilməyəcəyini anlayır. Buna görə də qoyuna böhtan atır: bu ərazi mənimdir, babamdan qalıb, sən nə üçün buranı vıran edirsən? Əgər otladığın sahənin əvəzini verməsən, qan düşəcək. Qoyun tülkünün sözüne inanmır və söyləyir ki, bu yer sənə ola bilməz. Mənim kimi buralarda min qoyun gəzir. Tülkü onu inandırmaq üçün şahid axtarır, canavarı şahid götürür. Qoyun da bu əhvalatı sahibinin itinə danışır. It əsəbdən çəpür və qoyunun otladığı ərazidə gizlənir, qoyuna deyir: get, qorxma, arxayın otlad, gətirdiyi şahidi qəbul etmə. And üçün onu mənim yanına gətir. Tülkü itin gizləndiyini başa düşür, oradakı təhlükəni hiss edir, canavara deyir ki, and içmək bizə düşür. Ona görə də and içməyə sən get. Özü isə uzaqdan bir gözün parıldadığını hiss edir və geri çəkilir. It qazdığı çuxurdan qalxıb canavarın boğazından yapışır və onu məhv edir. Nəticədə tülkü hiyləgərlik edib aradan çaxır, canavar isə ağgözlülyünə görə məhv olur.

Alleqoriyada xalqın adət-ənənəsinə, əxlaq normalarına uyğun gəlməyən cəhətlər tənqid atəşinə tutulur. Məsələn, böyüycə hörmət, onun dediklərinə əməl etmək Azərbaycan xalqının əxlaq normalarına daxil olan mədəni keyfiyyətdir. Lakin bəzi adamlar bu mühüm əxlaq tələbinə əməl etmirlər. Söz sənətkarları belə mədəni xüsusiyyətləri alleqoriya yolu ilə tənqid etməklə, adamları həmin xüsusiyyətlərdən uzaqlaşdırmağa çalışırlar. Bunu Q.Zakirin "Dəvə və eşşək" mənzum əsərində aydın görmək olur. Əsərin məzmunundan aydın olur ki, yük çəkməkdən yorulub iş qabiliyyətini itirmiş bir dəvə ilə bir eşşək sahibləri tərəfindən buraxılmışdır. Həmin heyvanlar gözəndən uzaq bir çəmənlikdə dincəlir, yeyib-içib kefdirdilər. Əzab-əziyyətdən uzaq olan, otlayaraq kefi köklənən eşşək birdən anıqırmaq xəyalına düşür və deyir:

Xatirəmə düşüb ahəngi-təza,  
Meylim var ki, qalxam şuri-şahnəza.

Dəvə eşşəyin sözüne etiraz edir: elə şey etmə, yoldan keçən bizim səsimizi eşidər, karvana qoşar, bizi aparıb yenidən yükləyər. Dəvə nə qədər çalışsın, eşşək dəvənin sözüne baxmır, anqırır. Yoldan keçən karvan sahibi bu səsi eşidir, gəlib çəmənlikdəki heyvanları aparıb yükləyir. Bir az yol gedəndən sonra eşşək yorulur, yükü apara bilmir. Karvan sahibi eşşəyin yükünü dəvənin belinə qoyur. Dəvə hirsələnir. Bir qədər də getdikdən sonra eşşək özü də yeriyə bilmir. Karvan sahibi eşşəyi aparıb bazarda satmaq niyyəti ilə onu da dəvənin belinə yükləyir. Dəvə daha da əsəbiləşir, eşşəkdən əvəz çıxmağı qarşısına məqsəd qoyur. Enişə düşəndə boynunu qatlayıb eşşəyə deyir: dedim, sözümə baxmadın, anqırdın, indi də mənim keyfimə ləkləmək düşüb. Eşşək nə qədər yalvar-yaxar etsə də, dəvə özü sözüne baxmır, ləkləməyə başlayır, eşşək dəvənin üstündə özünü saxlaya bilmədiyindən yuxılır, daşlara dəyər-dəyər dəvənin dibinə düşüb məhv olur. Şair mənzum əsərin məzmununu ümumiləşdirir:

Böyüklər pəndinə baxmaya hər kəs,  
O kəsdən bilmərrə əlaqəni kəs.

- deyərək, nəsihətəməz sözlərlə fikrini yekunlaşdırır.

Ədəbiyyatşünaslıqda bəzən alleqoriya ilə təmsil anlayışları bir-birini əvəz edən söz kimi başa düşülür. Doğrudur, həmin anlayışlar arasında yaxınlıq inkar edilməzdir, lakin fikrimizcə, onlar arasında eyniyyət işarəsi qoymaq da çətindir. Belə ki, bütün təmsillərdə alleqoriya əsas olduğu halda, alleqoriyadan istifadə edilən bütün əsərlər təmsil sayıla bilməz.

Çoxsaylı bədii əsərlər üzərində aparılan müşahidələrdən alınan nəticə budur ki, təmsil epik janrın bir növüdür və özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir: nəzm formasında olması şərtidir. Təmsildə nəsihətəməz fikir ifadə olunur. Nümunə kimi, uzun müddət təlim materialı olaraq, dərslərdə özünə yer alan və tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan Qasım bəy Zakirin "Tısqaba, qarğa, kəsəyə, ahu" adlı təmsilini nəzərdən keçirmək olar: müxtəlif həyat tərzinə malik adı çəkilən heyvanlar yoldaşlıq edib, bir bağda məskən salırlar. Səhər hər biri istədiyi yerdə gedər, günorta olanda həmin bağa yığışar, başlarına gələn əhvalatı danışdılar. Bir gün ahu gəlmədi. Yoldaşları nigaran qaldılar, qərara gəldilər ki, qarğa uçsun, havadan müşahidə



aparsın, ahunun harada olduğunu öyrənsin. Qarğa xəbər gətirir ki, ahı ovçunun toruna düşüb, onu xilas etmək lazımdır. Qərara gəlirlər ki, qarğa ahunun tora düşdüyü yeri kəsəyəyə onu xilas etmək lazımdır. Qərara gəlirlər ki, qarğa ahunun tora düşdüyü yeri kəsəyəyə göstərsin, kəsəyəyə toru kəsib ahunu xilas etsin. Kəsəyəyə toru kəsib ahunu azad edəndən sonra, tısbağa özünü yetirdi. Yoldaşları onu məzəmmət etdi ki, sən nə üçün gəldin, ovçu gəlsə, biz özümüzü qurtarıyıq, sən qurtara bilməzsən. Tısbağa cavabında:

**Allah o kəsə cəzasın qəzəb,**

**Yalnız öz haqqını cəzələyən tələb...**

Göründüyü kimi, Q.Zakir bu təmsildə dostluqda sədəqət ideyasını təbliğ edir ki, həmin ideya olduqca təbiiyyəvi əhəmiyyətə malikdir. Təmsil həcmi etibarlı o qədər də böyük olmayan əsərdir, tənqidi xarakter daşıyır. Təmsildə şair nəzərdə tutduğu tənqidi fikirlərini bu və ya digər yolla oxucularına çatdırır.

Alleqoriya məzmun etibarlı təkcə təmsillə məhdudlaşmışdır. Şifahi xalq yaradıcılığının məhsulu olan nağıllarda da, yazılı ədəbiyyat növü olan poemada da fikrin alleqorik ifadəsinə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycan xalqının şifahi yaradıcılıq nümunəsi olan "Daşdəmirin nağılı"nda alleqoriyadan istifadəyə dair kiçik bir parçanı nəzərdən keçirmək olar:

Nardan dedi:

- Atam bir armud, bir gavalı, bir əl dəyirmanı, bir parça dəmir, bir dəyə də daş göndərib. Əl dəyirmanı ovdandı. Daşla dəmir də sənə. Amma armudla gavalını başa düşə bilmirəm.

Nardan bunu deyib, çadrasının altından bir armud, bir də gavalı çıxarıb Daşdəmirə verdi. Daşdəmir meyvələri görəndə kimi güldü. Dedi:

- Sən düz tapmışsan. Daş, dəmir, əl dəyirmanı sən dediyin kimidi. Ancaq mən bu meyvələri də tapdım.

Nardan soruşdu:

- Nədi?

Daşdəmir əl istəyirdi desin, birdən dönüb qonağa baxdı.

Dedi: - Qonağın yuxusu gəlir. Qoy, anam ona yer salınsın, biz də keçək o biri otağa.

Durub o biri otağa keçdilər. Daşdəmir armudu Nardana göstərib dedi:

- Nardan, bu armudun adı Abasboyidir. Bu gavalıya da bağbanlar vəzir Alı deyirlər. Atan demək istəyir ki, Daşdəmirin xaraba dəyirmanında başına gələn iş padşahın qoşun böyüyü Abas bəylə, bir də vəzirlə əlaqədardır.

Göründüyü kimi, xalqın düzəlttdiyi nağıllarda da söylənilən müəyyən fikir qeyri-insani varlıqlar vasitəsi ilə də ifadə olunur.

Yazılı ədəbiyyatda alleqoriyadan istifadə olunmuş əsərlər- Məhəmməd Füzulinin "Meyvələrin söhbəti" (Söhbətül əsmar), "Bəngü-badə", "Səhihət və Məraz", Mirzə Ələkbər Sabirin "Ağacın bəhsi" və s. kimi nümunələr alleqorik yanaşma yolu ilə yazılmış əsərlərdir. Adı çəkilən bu əsərlərin hamısında alleqoriya əsasdır, lakin fikrimizcə, bu ədəbi nümunələrin heç birinə təmsil demək mümkün deyil. Bu baxımdan da fikri belə ümumiləşdirmək olar: bütün təmsillər alleqoriya olsa da, alleqoriyadan istifadə olunan bütün əsərlər təmsil ola bilməz. Hər ikisinin ictimai mənə daşması onların ümumi cəhətidir, lakin onları eyniləşdirmək məntiqli baxımdan düzgün hesab edilmir.

Alleqoriyada əşyalar, varlıqlar arasında oxşar əlaməti müəyyənləşdirmək əsasdır. Təlim zamanı istər müəllimdən, istərsə də şagirdədən müstəqil düşünmək və sərbəst fikir söyləmək tələb olunur. Bu iş müəllimdən müstəqil işin təşkili zamanı səmərəli təlim metodunun seçilməsində ustalıq tələb edir.

Deməli, şəkilsə yığcam, məzmunca dərin olan əsərlər xalq yaradıcılığında qidalanaraq, çox-çox sonralar yazıya köçürülmüş, dildən-dilə keçərək, müstəqil janr kimi daha da dolğunlaşmış və heç zaman da öz tərəvəlini itirməmişdir. Yazıda təqdim edilən nümunələrdə ədalət, düzlük, vəfa, dostluq və s. kimi müsbət keyfiyyətlər təbliğ olunur, yalan, xəyanət, vəfasızlıq, yaltaqlıq, ikiüzlülük kimi mənfi sifətlər satirik yolla tənqid olunur.

## N.GƏNCƏVİNİN "SULTAN SƏNCƏR VƏ QARI" ƏSƏRİNİN TƏHLİLİNDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ

Kəmalə ŞEYDAYEVA,

Şabran şəhərindəki 2 sayılı məktəb-liseyin müəllimi

Dünya təhsilinin qabaqcıl təcrübəsini öyrənmək, mütərəqqi cəhətlərini milli tarixi dəyərlərimizi nəzərə almaqla tətbiq etmək, ölkəmizdə şəxsiyyət yönümlü və nəticəyönümlü təhsilin gerçəkləşməsinə nail olmaq qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Kurikulumun səmərəli tətbiqinə nail olmağın mühüm şərtlərindən biri, bəlkə də birincisi müəllimlərin hazırlığı, öz işlərinə məsuliyyətlə yanaşmasıdır. Müəllim, ilk növbədə, onun diqqətini dərəcə yönəltməyi, marağını təmin etməyi bacarmalıdır. Bu, müəllimdən əsl peşakarlıq və məsuliyyət tələb edir.

Yeni təlim metodları ilə dərslərin qurulması şagirdlərdə yaradıcı düşünmək qabiliyyətini, yeni biliklərə müstəqil yiyələnmək bacarığını inkişaf etdirir. Bu təlim metodlarından dərslərimdə müntəzəm istifadə etməyə çalışıram. Ənənəvi dərslərdən fərqli olaraq, fəal təlimdə motivasiyaya xüsusi diqqət yetirilir. Hər bir dərslərdə yaradılan motivasiya şagirdə həm mövzuya maraq oyadır, həm də onu düşündürür, yeni axtarışlara sövq edir. Motivasiya mərhələsini elə təşkil etməyə çalışıram ki, heç bir şagird bu prosesdən kənar qalmasın. Səy edirəm ki, şagirdlər bir-biri ilə əməkdaşlıq etməyi bacarsın, onların özlərinə inam hissi artsın, yoldaşlarının cavabını qiymətləndirsin.

Tədqiqat sualını formalaşdırmaq üçün rəmzi vasitələrdən istifadə edirəm. Mövzuya uyğun şəkil, şeir parçası, atalar sözü, tapmaca və s. proyektor vasitəsi ilə lövhədə əks etdirirəm. Tədqiqatın aparılması zamanı ayrılmış vaxtı elan edirəm. Vaxtın təyin edilməsi şagirdlərdə məsuliyyəti artırmaqla bərabər, onları vaxtdan səmərəli istifadə etməyə alışdırır.

Ədəbiyyat dərslərində fənlərarası inteqrasiyaya geniş imkan yaranır. Mövzuların əksəriyyəti tarix, coğrafiya, musiqi, təsviri incəsənət kimi fənlərlə inteqrasiyaya imkan verir. N.Gəncəvinin "Sultan Səncər və qarı" əsərini VIII sinifdə necə tədris etdiyimi oxucularla bölüşmək istəyirəm. Bu dərslə hazırlayarkən N.Gəncəvinin zamanə hökmdarları, dövlətin idarə edilməsi ilə bağlı fikirləri və ədalətsizliyin acı nəticələri barədə şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaratmağı bir vəzifə kimi qarşıma məqsəd qoymuşdum.

**İş forması:** – kiçik qruplarda iş, bütün siniflə birgə iş;

**Metod və priyomlar:** müəllimin izahı, müsahibə, karusel, əqli hücum.

**Təchizat:** – Ədəbiyyat. VIII sinif üçün dərslərlik (müəlliflər: B.Abdulla, M.Vəliyeva, A.Soltanova) B., 2009;

– əsərə çəkilmiş illüstrasiyalar;

– iş vərəqləri.

**Problemlə vəziyyətin yaradılması və problemin qoyuluşu (motivasiya)**

**Sinfə müraciət edirəm:**

– Sizin "zülüm", "zəlm", "zülmkar", "qan uddurmaq" sözlərini çox eşitmisiniz. Bədi əsərlərdə bu sözlərə az rast gəlməmişsiniz. Baxdığınız filmlərdə də bu sözləri az eşitməmişsiniz. "Çox zülm çəkdim", "zülm ərsə dirəmiş", "filankəs qəddar adamdır" ifadələri sizə nə deyir, insanın zülmkar olması nə deməkdir?

Şagirdlərə parta yoldaşları ilə fikir mübadiləsi aparmağı təklif edirəm. Əksər fikirlər üst-üstə düşdüynə görə tədqiqat sualını müəyyənləşdirmək məqsədilə aşağıdakı sualların əsasında müsahibə aparıram:

1. Qarı padşahı nə üçün ittiham edir?
2. Qarıya görə, hökmdarda hansı sifətlər olmalıdır?
3. Ölkənin başçısı-hökmdar zalım olarsa, rəiyyətin vəziyyəti necə olar?
4. "Zalımlığın bəllidir, işin-peşən talandır" – ifadəsi ilə qarı hökmdarın hansı əməllərini tənqid edir?

Müsahibə tədqiqat sualının formalaşdırılmasına imkan yaradır.

#### Tədqiqat sualı:

Ədalətsizlik, qəddarlıq kimi pis xüsusiyyətləri Sultan Səncərin simasında cəmləşdirməkdə şairin əsl niyyəti nədir? Şair öz məqsədinə çatmaq üçün hansı vasitələrdən istifadə etmişdir?

Tədqiqatın aparılması üçün şagirdləri 4 qrupa bölürəm. Hər qrup öz liderini müəyyənləşdirir. Bəzən qruplar mövzuya uyğun özlərinə ad seçirlər. Qrup lideri ən fəal şagird seçilir. Bəzən zəif, eləcə də orta səviyyəli şagird də qrup lideri seçilir. Bu hal ən zəif şagirdlərdə özünə inam hissi yaradır və onu gələcəkdə daha fəal olmağa həvəsləndirir.

Bundan sonra hər qrupa əvvəlcədən hazırladığım iş vərəqlərini təqdim edirəm.

#### I qrup

1. Qarı obrazının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.
2. Qarının Sultan Səncərə şikayət etməsinə səbəb nə idi?
3. Qarının Sultan Səncəri şahlığa layiq görürmü? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
4. Qarının Sultan Səncərə: "Sən ki, hindli quldursan, türk olmağın yalandır" misrasında ifadə olunmuş fikri aydınlaşdırın.

#### II qrup

1. Sultan Səncər obrazını səciyələndirin.
2. Darğanın qarını evində döyməsində Sultan Səncəri günahkar sayırsınız mı? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
3. Əsərdə Sultan Səncər haqqında deyilənlər bu obraz barədə sizdə hansı təəvvür yaratdı?
4. Qarı Sultan Səncəri ittiham edərkən hökmdarın hansı mənfi xüsusiyyətlərini aşkara çıxır?

#### III qrup

1. Sultan Səncər və Qarı obrazlarını müqayisəli təhlil edin.
2. Şairin Sultan Səncər obrazına münasibəti necədir?
3. Şairin Qarı obrazına münasibətini aydınlaşdırın.
4. Şeirdə şairin başlıca niyyəti nədir?

#### IV qrup

1. Şair ədalətsiz, qəddar, xudbin olmağın acı nəticələrini uğurla ifadə edə bilmişdir mi?
2. Bir hünər deyil almaq yetimlərin malını, Buna mərdlik deməzlər, düşün işin dalını, – misralarında ifadə olunan fikri aydınlaşdırın.
3. Qarının danışıqı-nitqi xarakterindəki hansı cəhətləri üzə çıxarır?

4. Qarı obrazına necə münasibət bəsləyirsiniz?

#### V qrup

1. Ədalətsizliklə, haqsızlıqla qarşılaşmısınız mı? Bu, sizə necə təsir edib?
2. Sən bu qoca qarının unutma gəl sözünü, Çəkin, çarəsizlərin dağıtma var-yoxunu. – misraları əsərin ideyası ilə nə dərəcədə səsleşir?

3. Sizcə, şairin bu əsəri yazmasına səbəb nədir?

Tədqiqatın aparılması üçün ayrılan vaxtı elan edirəm. Şagirdlər müstəqil işləyirlər. Onlar dərslikdəki "Əsərin təhlilinə hazırlaşın" mətninə və müxtəlif çap materiallarına müraciət edirlər. Oradakı fikirlərlə tanış olurlar, sitatlar seçirlər. Tədqiqatın aparılması zamanı hər bir qrup tapşırığın məzmununa uyğun iş növündən istifadə edir. İşin icrasına ayrılan vaxt başa çatdıqdan sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçirəm.

#### Qazanılmış biliklərin mübadiləsi, müzakirəsi və formalaşdırılması.

Qruplar öz işlərinin nəticələrini bir-bir şərh edir. Çıxış edənələr digər qrupun üzvləri suallar verir, cavabla razılaşmadıqda əlavələr edilir, öz mövqelərini əsaslandırmağa çalışırlar. Bu mərhələnin səmərəliliyinə nail olmaq üçün istiqamətləndirici suallara müraciət edirəm:

1. N.Gəncəvinin bu mövzuya müraciət etməsinə necə izah edərsiniz? Fikrinizi misallarla əsaslandırın.
2. N.Gəncəvi Sultan Səncərin zalımlığını, haqsızlığını yetərinə açə bilmişdir mi? Şair buna necə nail olmuşdur?
3. Əsər sizdə hansı təəssürat yaratdı?

#### Nəticənin çıxarılması və ümumiləşdirmə.

Müzakirə başa çatdıqdan sonra ümumiləşdirmə aparılıb nəticə çıxılır. N.Gəncəvinin belə əsər yazmağa sövq edən əsas səbəb xalqını və vətəninə dərin dən sevməsi olmuşdur. İnsanların xasiyyət və əməllərindəki qüsurları kəskin tənqid edən şair onlara düzgün yol göstərmiş, dövrün hökmdarlarına ibrət dərsi vermişdir. Şairin fikrinə, hökmdar rəiyyətə, yoxsul və kimsəsizə əl tutmalı, onu incitməməli, ölkəni ədalətlə idarə etməlidir.

Nizami Gəncəvi bu nəticəyə gəlir ki, ölkədə ədalətin pozulması ölkə başçısının fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Nəticənin çıxarılmasında şagirdlərin fəallığına nail olmaq üçün istiqamətləndirici suallardan istifadə edirəm. Hər bir şagirdə fikrini sərbəst ifadə etmək imkanı yaradırəm. Qrup işini aşağıdakı meyar cədvəli əsasında qiymətləndirirəm.

Meyarlar	Qruplar				
	I	II	III	IV	V
Dərsdə fəaldır					
Tapşırıqları vaxtında və səmərəli yerinə yetirir					
Yoldaşları ilə əməkdaşlıq edir					
Mənbələrə müraciət edir və əhəmiyyətli nümunələr göstərir					

#### Ev tapşırığı.

"Sultan Səncər və qarı obrazlarının təhlili", "Şairin öz qəhrəmanlarına münasibəti" mövzularından birini seçərək inşa yazmağı ev tapşırığı kimi təklif edirəm.

# M. ŞƏHRİYARIN ANADİLLİ ŞEİRLƏRİNİN BƏZİ POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ruhəngiz MƏMMƏDOVA,  
doktorant

*Açar sözlər: XX əsr Güney Azərbaycan ədəbiyyatı, Seyid Məmməd Hüseyin Şəhriyar, anadilli şeirlərində bədii fiqurlar, M.Şəhriyarın "Türk divanı"nın poetik xüsusiyyətləri, məcazlar sistemi.*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan M.Şəhriyar bütün yaradıcılığı boyu dil faktorundan məhərdlə istifadə etmişdir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz bədii nümunələrdə Şəhriyar dilimizdə olan hazır məcazlardan istifadə etmir. Əksinə, dilin imkanları daxilində orijinal məcazlar yaradır. Bu məcazlar əslində misranın bir sözünü deyil, bütövlükdə misranın özünü əhatə edir.

M.Şəhriyarın anadilli şeirlərində bədii fiqurlar öz zənginliyi, bolluğu ilə diqqəti çəkir. Bədii vasitələrlə şairin təxəyyülündən süzülüb gələn material frazeoloji, leksik sistemlər daxilində fikrə siqlət qazandırır.

Bədii dil əsərin yarandığı dilin qrammatik imkanları sayəsində ifadə vasitələri ilə maddiləşir, əyaniləşir, canlı bədii sistem kimi yaşayır. Burada əsas sahələrdən biri bədii təyin (epitet), metafora, təşbeh, təzad, xitab və s. poetik fiqurlardır. Bədilik əsərin obrazlılıq dərəcəsi və səviyyəsini təyin edən amil kimi üzə çıxır.

Obrazlı təfəkkürün ən sadə, lakin ən geniş yayılmış nümunələrindən biri təşbehdir. Klassik və müasir ədəbiyyatda təşbeh həmişə dörd ünsürlə bağlı olmuşdur: bənzəyən, bənzədilən, bənzətmə qoşması, bənzətmə sifəti. Çox məqamlarda təşbehin bu göstəriciləri bütün dünya ədəbiyyatı üçün səciyyəvi sayılır. Lakin təşbehin növlərinə gəldikdə, onu demək lazımdır ki, bəzən Şərq və Avropa poetik sistemində müəyyən fərqlər özünü göstərir. M.Şəhriyar yaradıcılığında Şərq poetikasına uyğun rəngarəng təşbehlər işlənir. Onun sənətində təşbeh formal baxımdan çox fərqlənir. M.Şəhriyarın anadilli şeirlərində bu məcaz növünün orijinal nümunələrinə rast gəlirik. Məsələn:

*Gecələr orda gümüşdəndi,  
qızıldandı gündüzlər,  
Nə zümrüd kimi dağlarda,  
nə marmar kimi düzlər (1.s.53)*

«Gümüş ay» ifadəsi şeirimizdə işlənib, «gümüş gecə» isə yalnız Şəhriyara məxsus daha yüksək obrazlı ifadədir.

Yaxud: *O ətəklərdə nə qızlar yanağı  
lalələrin var!  
Quzular otlayaraq neydə nə xoş nalələrin var.  
Ay kimi halələrin var! (1.s.51)*

Adətən, yanaq lalə ilə müqayisə edilir və ona bənzədilir. Şəhriyar isə əksinə, laləni yanağa bənzətmiş və «qızlar yanağı» kimi orijinal ifadə yaratmışdır.

M.Şəhriyar dilinin obrazlılığını və fərdiliyini təmin edən vasitələrdən biri də metaforadır. Məlum olduğu kimi, bədii dildə hər hansı metafora qarşılaşdırmaya əsaslanır. Birləşən vahidlər mənaca bir-birindən uzaq olduğu təqdirdə, metaforanın da bədii dəyəri, təsirliliyi artmış olur. Metafora sözün birləşmə qabiliyyətini və hədudlarını genişləndirir. Onun sayəsində əşya və hadisələrə xas olmayan əlamətlər onlara aid edilir və deməli, onların adları da nitqə yeni əlaqələrə girmiş olur. Şəhriyarın anadilli bədii yaradıcılığında belə nümunələrə rast gələ bilərik. Məsələn:

*Hey düzülür gözlərinin rəfində,  
Xeymə vurur xatirələr səfində. (1, s.38)*

yaxud:

*Dənizin örtüyü mavi, üfüqün səqfi səmavi. (2, s.53)*

Göstərilən nümunələrdə «gözlərin rəfində», «xatirələr səfində», «dənizin örtüyü», «üfüqün səqfi» ifadələri yalnız sözlərin məcazi mənaları əsasında birləşmə təşkil edir.

Şəhriyar şeirində metaforik birləşmə təşkil edən sözlərin çox zaman biri konkret, digəri mücərrəd mənalı olur. Konkret sözlərdə hissi təsir, mücərrəd sözlərdə isə poetizm keyfiyyəti daha səciyyəvidir. Məsələn:

*Üfüqlərə rəya rəngin yaxıram  
Timsalini dağlar üstə taxıram...  
Sən də hünər atın minib çaparsan  
Dumanlı dağlarda məni taparsan. (3, s.107)*

Bəzən isə canlılara aid olan iş, hərəkət cansız varlıqlarla əlaqələndirilir, onların şəxsləndirilməsinə xidmət edir:

*Ayrılıq gələ bir kərəm qıla,  
Bir neçə gün də bizdən ayrıla,  
Qəm də bir birtək sarala sola. (3, s.83)*

M.Şəhriyar bütün bədii vasitələrə yaradıcı yanaşdığı kimi, bədii xitabdan da bacarıqla istifadə edir. Şair bəzən müəyyən bir şeiri, poemanı xitab üzərində qurur.

«Heydərbabaya salam» poemasında xitab olunan obyekt Heydərbaba dağdır. Lakin çox məqamlarda Heydərbaba rəmzdür, simvolik vasitədir. O igidliyin, mərdliyin, əyilməzliyin rəmzi olmaqla yanaşı, həm də şairin özüdür. Buna görə də oxucuya çox məqamlarda elə gəlir ki, şair «Heydərbaba» deməklə özünə müraciət edir (7, s.190). Bu xitabda şairin həm gileyi, həm dərdi, həm də arzu və istəkləri üzə çıxır:

*Heydərbaba, sənün könlün şad olsun,  
Dünya varkən ağzım dolu dad olsun,  
Səndən keçən tanış olsun, yad olsun.  
Deynən mənim şair oğlum Şəhriyar  
Bir ömürdür qəm üstünə qəm qalar. (2,s.27)*

Onun şeirlərində bəzən xitab olunan tərəf konkret bir şəxsdir. Klassik ənənəyə uyğun olaraq, Şəhriyar qəzəllərinin bir çoxunda özünə müraciət edir. Bununla yanaşı, onun yaradıcılığında «tanrı», «ey

nigarım», «a xacə», «könlüm» və s. kimi xitablar da çoxluq təşkil edir:

*Tanrı! Göz dikmişəm aləmdə sənin lütfinə mən,  
Hər bala gəlsə mənə, qəlbimi etdim təslim. (3, s.182)*

Şəhriyar şeirində ənənəvi epitetlərlə yanaşı, rəmz keyfiyyətinə malik epitetlər də işlənmişdir:

*Halbuki, lap qəmli qürbət səndəymiş,  
Qara zindan, acı şərbət səndəymiş. (2, s.29)*

Dövrünün ağır problem və üzüntülü hadisələri, xalqın ikiye bölünməsi və millətin səfalətində yaşamasından hiddətlənən şair "Heydərbaba" poemasında şirin süfrə içkisi olan şərbəti məcazi mənada acı şərbət, bəzən ayrılıq şərbəti kimi xalqın daddığından təəssüflənir.

M.Şəhriyar şeirinin səciyyəvi cəhətlərindən biri də perifrast adlanan üslubi vasitədən istifadə etməsidir. Bədii dildə perifrast, bir söz əvəzinə söz birləşməsi işlətmək üsuludur. Epitetdən fərqli olaraq perifrast həm əşya və hadisəni, məfhumu adlandırır, həm də səciyyələndirir. Adətən, xalq dilinə əsaslanan söz sənətkarı belə sözləşməyə meyl göstərir. Perifrast da digər məcaz növləri kimi sözü birbaşa, müstəqim deyil, dolay şəkildə demək üsuludur. "Heydərbabaya salam" poemadakı bu bəndi nümunə olaraq göstərmək mümkündür:

*Heydərbaba, gileylikdən nə çıxar?  
Zülmün evin səbrü təhəmmül yıxar,  
Dərviş olan səbrin əlin bərk sıxar,  
Nəmərd olan ömrü başa yetirməz. (2, s.36)*

Bədii dildə sözlər bir-birilə "zəncirvari əlaqələnmə" prinsipi ilə bağlanır. Məhz "dərviş" sözünün varlığı «səbrin əlin bərk sıxar» kimi perifrast birləşmənin işlənməsinə səbəb olmuşdur.

Qeyd edilən nümunədə «zülmün evi», «dərviş olan səbrin əlin bərk sıxar» perifrast ifadələr olub, «zülm», «dərviş» anlayışlarını bildirmək üçün işlədilmişdir. Sənətkarın özünün yaratdığı perifrast ifadələr diqqəti daha artıq cəlb edir:

*Aşnalığın daşın bizdən atıblar...  
Ruzigarın dəyirmanı fırlanır...  
Burda xəyal meydanları genişdi.*

Misallardan göründüyü kimi hər hansı perifrast əslində metaforaya əsaslanır. Bu səbəbdən ədəbiyyatşünaslıqda metaforik perifrast termini də işlənmişdir.

Şərqdə "rədd-ül-əcüz əl-əs-sədr", Avropada isə «anadiplosis» adlanan poetik söz işlətmə üsuluna Şəhriyarın anadilli poeziyasında da rast gəlirik:

*Bizlər ki, lap bir dil, bir qan qardaşq.  
Qardaş qalsın, insanlarıq, yoldaşq. (3, s.111)*

Klassik Azərbaycan şeirində və ümumiyyətlə, Şərq şeirində beyt və misranın əvvəlində işlənən dil vahidinin həmin beyt və misranın sonunda təkrarlanması ibarət poetik üsula çox böyük əhəmiyyət və diqqət verilirdi. İ.Nəsimi, M.Füzuli, M.Ə.Sabir, H.Cavid bədii irsində mühüm yer tutan bu üsuldan Şəhriyarın da istifadə etdiyini görürük:

*Şair ola bilməzsən, anan doğmasa şair. (2, s.19)*

*Ad alıb səndən o şair ki, sən ondan ad alıbsan. (2, s.53)*

Daxili ahəng Şəhriyar şeirinin başlıca keyfiyyətidir. Şəhriyarın anadilli şeirlərini oxuyarkən və dinləyərkən insanın diqqətini ən əvvəl səslərin ahəngi, musiqisi cəlb edir. Bu ahəngdarlıq, musiqililik "Heydərbabaya salam" poemasında daha çox nəzərə çarpır.

Bədii üslubda fonetik vasitələrdən istifadə bir tərəfdən forma və məzmun arasında maksimum uyurluq yaratmaq, səslənməni fikir və hisslərin ritmik axarına uyğunlaşdırmaq, digər tərəfdən də bədii mətni emosionalaşdırmaq məqsədi güdür:

*Heydərbaba, çəkdün məni gətirdün,  
Yurdumuza-yuvamıza yetirdin.  
Yusifini uşaq ikən itirdin,  
Qoca Yaqub, itmişəm də, tapıbsan.  
Qovalayıb qurd ağzından qapıbsan. (3, s.134)*

Şəhriyar şeirindəki bu axıcılıq, ahəngdarlıq məhz xalq dilindən qaynaqlanır. Bütün böyük sənətkarlar kimi Şəhriyarın da obrazlı dili, obrazlı ifadələri xalqın həyat və təkəkkür tərzilə əlaqədardır. «Xalq dili əsl sənətkarın arxalandığı dağ timsalındadır. Dağları əzəmətinə, ucılığına və paklığına görə yüksək qiymətləndirən Şəhriyar da məhz bu dayağa, yəni canlı xalq dilinə istinad etdiyindən bu dərəcədə şöhrət və müvəffəqiyyət qazanmışdır» (5, s.161).

Şəhriyar şeirinin daxili məna gözəlliyi ilə yanaşı, xarici forma gözəlliyi də diqqəti cəlb edir. Xalq şeirində və klassik poeziyamızda çox sevilən bədii vasitələrdən biri də alliterasiyadır. Alliterasiyanın mənşəyi qədim türk şeiri üçün səciyyəvi olan paralelizm xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Alliterasiya hadisəsinə «Orxon-Yenisey» abidələrində, «Manas», «Alpamış», «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi qəhrəmanlıq dastanlarında rast gəlirik. V.M.Jirmunski belə bir mülahizə üzərində dayanır ki, «ritmik-sintaktik paralellər daxilində qədim türk xalq şeirinin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən olan söz təkrarının mövcudluğu alliterasiyanın mənşəyi məsələsini də izah edir» (6, s.5)

Şəhriyar şeirində bütün səslərin alliterasiyasına aid nümunələr gətirmək mümkündür. «Məmməd Rahim həzrətlərinə cavab» şeirindən alınmış aşağıdakı misraların hər birində müəyyən bir səs alliterasiyası diqqəti cəlb edir:

1. *Qan var ikən qardaş deyib qaynadıq. [q]*
2. *Gözlər yağış yağdırmasa yanarsan. [y]*
3. *Bu şivəylə Şəhriyarı şad edir. [ş]*

Ümumiyyətlə, alliterasiyalı kamil sənət əsərinin xüsusiyyəti belədir ki, heç də məndəki bütün sözlər deyil, əsas fikri əks etdirən daha dərin semantik tutuma malik sözlərdən istifadə edilir. Hər misrada belə sözlərin miqdarı da maraqlıdır. Şəhriyar şeirinin hər misrası ən azı 3, ən çoxu 6-7 sözdən ibarətdir. Burada sözlərin çoxu alliterasiya prinsipi əsasında işlənir:

*«Heydərbaba, ağacların ucaldı,  
Amma, heyf, cavanların qocaldı». [c]*

*Deynan Dümürül bürcünü düşmən yıxa bilməz,  
Qardaş nə qədər yadlaşa, yaddan çıxma bilməz. [d]*

Misralarda bir-birini izləyən sözlərin səs tərkibinə görə yaxınlığına xüsusi əhəmiyyət verən böyük sənətkar zəruri bildiyi hər hansı səsi daha çox təkrarlayır. Məsələn:

*Od yağıb dağları dağlar  
Gül gülərsə, bulaq ağlar. (3, s.74)*

Burada “yağıb”, “dağ”, “dağlar” və “bulaq” sözlərində «ağ/ğa ünsürü», “gülər”, “bulaq”, “ağlar” sözlərində isə «al/la» ünsürünün təkrarı yüksək ahəngdarlıq yaratmışdır. Bir sıra hallarda isə bütün bir beyt və ya bənddə bir səsin alliterasiyası nəzərə çarpır. Məsələn, aşağıdakı nümunədə olduğu kimi:

*Mən sənintək dağa saldım nəfəsi,  
Sən də qaytar, göylərə sal bu səsi. [s ] (2, s.40)*

Beləliklə, «Heydərbabaya salam» kimi klassik sənət abidəsinin az bir zamanda bu qədər məşhurlaşmış dillər əzbəri olmasının səbəblərindən biri də burada seçilib işlədilmiş sözlərdəki məftunedici ahəngdarlıqdır.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Şəhriyar M., *Türk divanı külliyyatı*, (Tərtibçi: H.Məmmədov), Tehran, “Negah”, Zərrin, (1369)
2. Şəhriyar M., *Divanı-türki*, Bakı, «Əlhuda», (1993).
3. Şəhriyar M., *Yalan dünyə*, Bakı, «Azərbaycan ensiklopediyası», (1993)
4. Əliyev M., *Azərbaycan şeirinin vəznələri*, Bakı, ADU, (1983).
5. Adilov M., *Sənətkar və söz*, Bakı, «Yazıçı», (1984).
6. Jirmunski V.M., *Ritmiko-sintaktičeskij paralelizm kak osnova drevneturkskoqo narodnoqo epiçeskogo stixa*, *Voprosi yazıkoznaniç*, №4, (1964).
7. Quliyev E. M., *Şəhriyar poeziyası və milli təkamül*, Bakı, “Elm”, (2004)

#### XÜLASƏ

Bədii dil əsərin yarandığı dilin imkanları əsasında ifadə vasitələri ilə maddiləşir, əyaniləşir, canlı bədii sistem kimi yaşayır. Burada əsas səhələrdən biri bədii fiqurlardır: bədii təyin (epitet), metafora, təşbeh, təcaz, xitab və s. imkanları ilə bədii məni zənginləşdirir. Bədilik əsərin obrazlılıq dərəcəsi və səviyyəsinə təyin edən amillər kimi üzə çıxır. Məqalədə ondan dönüştürülür ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan M.Şəhriyar bütün yaradıcılığı boyu bədii ədəbiyyatın zəruri və əvəzolunmaz materialı hesab olunan dil faktorundan məharətlə istifadə etmişdir. Şəbhəsi ki, ustad şair Azərbaycan dilinin fonetik, leksik, frazeoloji, qrammatik və s. xüsusiyyətlərini yüksək səviyyədə bilirdi. Bu səbəbdən onun əsərlərində söz əsas və köməkçi, müstəqil və qeyri-müstəqil, məcazi və həqiqi formada işləndirilərək mükəmməl bədii nümunələr kimi ortaya çıxdı. Tədqiqatçı cəlb etdiyimiz bədii nümunələrdə Şəhriyar dilimizdə olan hazır məcazlardan istifadə etmir. Əksinə dilin imkanları daxilində orijinal məcazlar yaradır. Bu məcazlar əslində mısranın bir sözünü yaxınlıqda mısranın özünü əhatə edir. M.Şəhriyarın anadilli şeirlərində bədii fiqurlar öz zənginliyi, bolluğu ilə diqqəti cəlb edir. Bu bədii vasitələrlə şairin təxəyyülündən süzülüb gələn material frazeoloji, leksik sistemlər daxilində fikrə sığdırılır.

#### РЕЗЮМЕ

Выдающийся литературный деятель М.Шехрияр очень искусно использовал языковые факторы необходимые в литературной деятельности. Он на высшем уровне знал фонетические, лексические, фразеологические, грамматические и др. особенности Азербайджанского языка. М.Шехрияр не использовал тропы которые были широко используются в литературных текстах. Он создавал оригинальные тропы в пределах возможности языка. Эти тропы охватывают не только одно слово, а всю строфу. В произведениях М.Шехрияра на родном языке тропы привлекают внимание многозначностью и художественным богатством.

#### SUMMARY

M. Shakhriyar being the one of outstanding persons of XX century successfully used in his activity the language factor as an important and irreplaceable material. Certainly the poet knew the phonetic, lexical, phraseological, grammatical and other features of the Azerbaijan language very well. Therefore in his works the word has appeared as a perfect literary sample used in various meanings, such as basic and auxiliary, independent and dependent, figurative and real forms. In researched literary samples the poet did not use “ready” metaphors existing in the Azerbaijan language. On the contrary, he created authentic metaphors within the limits of language opportunities. These metaphors cover not a word, but the semi-verse. The literary images in Shakhriyar’s verses are interesting by their prosperity and variety and attractive from the phraseological and lexical points of view.

## M.ARAZIN “AYAĞA DUR, AZƏRBAYCAN!” ŞEİRİNİN MƏZMUNUNUN ŞAĞİRDLƏRƏ ÖYRƏDİLMƏSİ

Nuriyyə ƏLİYEVƏ,  
Bakı şəhərindəki 129 nömrəli məktəbin müəllimi

Yeni təlim texnologiyalarının meydana çıxması dərslərin təşkilinə fərqli yanaşmanı zəruri etmişdir. İndi ənənəvi təlimi yanaşma ilə yeni texnologiyaların uzlaşdırılması, daha faydalı olanların müəyyənləşdirilib tətbiq edilməsi hamını düşündürür. Bu, təcrübə, fikir mübadiləsi tələb edən ciddi problemdir. Bu mülahizələrə əsasən iş təcrübəmdən bir nümunə ilə (VII sinifdə tədris edilən bir şeirin təhsilində) oxucuları tanış etmək istəyirəm.

**Mövzu:** M.Arazin “Ayağa dur, Azərbaycan!” şeirinin məzmunu üzrə iş.

**Məqsəd:** – şeirin məzmununun mənimsənilməsi;  
– şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinin formalaşdırılması;  
– şifahi və yazılı nitqin inkişaf etdirilməsi;  
– məntiqi təfəkkürün inkişafına nail olunması;

**Metod və priyomlar:** müəllimin izahı, ifadəli oxu, müsahibə, beyin həmləsi, tədqiqat.

**İş forması:** cütlik şəklində kiçik iş, qruplara dair iş, bütün siniflərlə birgə iş.

**Təchizat:** Ədəbiyyat, VII sinif üçün dərslik (müəlliflər: Bəhlul Abdulla, Mehriban Vəliyeva, Aida Quliyeva). Bakı, 2012, səh.155-158;  
– bədii söz ustasının ifasında şeirin lent yazısı;  
– şeirin məzmununa uyğun olan şəkil, xəritə, dövlət atributları (bayraq, gərb və s.), tablolar.

### Dərsin gedişi

**Problemləli vəziyyətin yaradılması və problemin qoyuluşu (motivasiya).**

Sinfin təşkilindən, ev tapşırığının yerinə yetirilməsi səviyyəsi aşkara çıxarıldıqdan sonra şagirdlərə müraciət edərək dərslərin mövzusunun müəyyənləşdirilməsinə onları cəlb edirəm. Sonra şagirdlərə (cütlərə) aşağıdakı suallara cavab hazırlamağı tapşırıram:

- Məmməd Arazın həyatı və yaradıcılığı haqqında nə bilirsiniz?
- Onun hansı əsərlərini oxumusunuz?
- Cavablar dinlənir. Sonra yığcam şəkildə əlavə məlumat verirəm.
- Şagirdləri tədqiqat sualının müəyyənləşdirilməsinə cəlb edirəm.

#### Tədqiqat sualı:

- Azərbaycan sizin üçün nə deməkdir?
- Fərziyələr dinlənir. Səciyyəvi olanlar qeyd edilir:

“Azərbaycan doğulub böyüdüyümüz bir ölkədir. Onu canımız qədər sevirik. Torpağı, nemətləri min bir dərdin dərmanıdır. Gözəlliyi, təbib sərvtələri düşmənlərin diqqətini həmişə cəlb etmişdir”.

“Azərbaycan bizim üçün ölkələr gözəli, Məkkə, Mədinə qədər müqəddəs bir yerdir. Onun varlığı, mövcudluğu bizim varlığımız deməkdir. O, yoxdursa, deməli, biz də yoxuq”.

– “Azərbaycan!... Bu ad bizim milli varlığımız, and yerimizdir.

İnsan vətənsiz bir heçdir. Azərbaycan bizim üçün anadır. Ulu babalarımızın, atalarımızın and yeridir, əmanətidir”.

**Yenidən sinfə müraciət edirəm:**

– Bu suala əhatəli cavab vermək üçün Məmməd Arazın “Ayağa dur, Azərbaycan!” şeiri bir vasitə olacaqdır.

**Tədqiqatın aparılması.**

Dərsin bu mərhələsi şeirin oxusu ilə başlanır. Oxu fərdi qaydada həyata keçirilir və ona ayrılan vaxt başa çatdıqdan sonra hər şagird parta yoldaşı ilə fikir mübadiləsi aparır. Bu zaman şagirdləri mətdəki nəqli, sual, əmr və nida cümlələrini müəyyənləşdirməyə istiqamətləndirirəm.

**Sinfə müraciət edirəm:**

– Şeirdə sizə tanış olmayan söz varmı?

Şagirdlər belə söz olduğunu bildirirlər. Buna görə həmin sözlərin izahını birlikdə taparaq lövhədə yazdırıram; **bilmərrə** – birdəfəlik; **yaba** – ot **götürən** əşya; **ər** – cəsür, **mərd**; **nərə** – bağırçı, qışqırçı; **dəm** – kefli, **sərxoş**; **rəncbər** – əkinçi; **vulkan** – yer altında od, qaz, palçıq və s. **püskürməsi** və s.

Müsaibəni davam etdirirəm:

Hansı misralardakı fikiri başa düşmədiniz?

Şagirdlərin əksəriyyəti “Nə yatmışan, qoca vulkan, səninləyəm!” misrasını aydınlaşdırmağı xahiş edir.

Yığcam izahat verirəm:

– Bu misrada şair Vətənin igid, qəhrəman oğullarına müraciət edir. Onları vulkan kimi püskürərək düşməni yerlə yeksan etməyə çağırır. Şair bu fikri ifadə edərkən emosionallığı artırmaq üçün “qoca” epitetindən (bədi təyindən), “vulkan” sözü ilə metonimiyadan (addəyişmədən) istifadə etmişdir. Beləliklə, “qoca vulkan” ifadəsinin arxasında cəsür, mərd Azərbaycan igidləri dayanır. Məlum qaydalardan birini tətbiq etməklə dörd qrup yaradır və onlara ad verirəm: “Azərbaycan”, “Araz”, “Vətən”, “Vulkan”.

Hər qrupa tapşırıqların əks olunduğu iş vərəqələri paylayıram. Tapşırıqlar aşağıdakı məzmununda olur:

**“Araz” qrupu:**

1. “Ayağa dur, Azərbaycan!” şeirində ən təsirli hesab etdiyiniz bir mənzərənin rəsmiini çəkin.

2. Bu təsviri seçməyinizi izah edin.

3. Verilmiş parçanın məzmununu izah edin.

*Nə yatmışan, qoca vulkan, səninləyəm!*

*Ayağa dur, Azərbaycan, səninləyəm!*

*Səndən qeyri biz hər şeyi bölə billik,*

*Səndən qeyri biz hamımız ölə billik.*

*Bu, Şəhriyar harayıdır.*

*Bu, Bəxtiyar harayıdır.*

*Ayağa dur, Azərbaycan!*

*Bunu sənə zaman deyir,*

*Məzərindən baş qaldıran baban deyir.*

**“Azərbaycan” qrupu:**

1. “Ayağa dur, Azərbaycan!” şeiri nə vaxt yazılmışdır?

2. Şeirin vətəni müəyyən edin.

3. Verilmiş məzmunu danışın.

*Nər oğlu nər, səninləyəm!*

*Səninləyəm, silah tutan,*

*Külüng tutan, yaba tutan,*

*Kösöy tutan, nişanlı ər, səninləyəm!*

*Səninləyəm, qız atası,*

*Hanı nərəni, hanı səsini?*

*Hanı andın? Yoxsa sən də yatmışlara, batmışlara*

*Qeyrətini satmışlara xırdalandın?*

**“Vətən” qrupu:**

1. Məmməd Araz əsərlərini, əsasən, hansı mövzularda yazırdı?

2. Şairin vətən oğlunu mübarizəyə çağırmaqda məqsədi nədir?

3. Verilmiş şeir parçasının məzmununu izah edin.

*Gözünü sil, Vətən oğlu, ayağa qalx!*

*Ufşuğuna bir yaxşı bax,*

*Sərhədinə bir yaxşı bax,*

*Sərhədinin kəmədinə bir yaxşı bax!*

*Ölümünlə qalqımanı ayırd elə,*

*Dur, içində qorxunu boğ,*

*Dur, içində dovsanı qov,*

*Dur, özünü bozqurd elə!*

*Varım-yoxum, səninləyəm!*

*Azım-çoxum, səninləyəm!*

*Şirin yuxum səninləyəm!*

**“Vulkan” qrupu:**

1. M. Arazın hansı kitabları var?

2. Şairin həyat və yaradıcılığı haqqında bildiklərinizi danışın.

3. Verilmiş parçanın məzmununu izah edin.

*Yuxun məni söz atından,*

*Atın məni tank altına.*

*Əzin məni xıncım-xıncım,*

*Kəsmir əgər söz qılincim,*

*Didim məni didim-didim.*

*Atın məni tank altına,*

*Qabaqdakı bir körpəni xilas edim.*

*Nəçə səni, nəçə məni xilas edim.*

*Səninləyəm, sözü qəmli,*

*Özü dəmləli rəhbər adam!*

*1918-də vuruşurdu,*

*Danışmırdı rəncbər atan,*

Rəncbər atam!  
Oyat bizi, ey Yaradan, səninləyəm!  
Ya bilmərrə oyat bizi,  
Ya yenidən yarat bizi!  
Ey yaradan, səninləyəm!  
Səninləyəm yatmış vulkan,  
Səninləyəm!  
Ayağa dur, Azərbaycan, səninləyəm!..

İşin icrasına ayrılan vaxt başa çatdıqdan sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçirəm.

#### **Qazanılmış biliklərin mübadiləsi.**

Hər qrup öz işinin nəticəsi barədə məlumat verir. Qruplar bir-birlərinə suallar verir, qaranlıq mətləblərə aydınlıq gətirirlər. Qazanılmış biliklərin sistemə salınması dərsin növbəti mərhələsində həyata keçirilir.

#### **Qazanılmış biliklərin müzakirəsi və formalaşdırılması.**

Müzakirə üçün aşağıdakı suallardan istifadə edirəm:

1. M.Arazın vətən mövzusunda hansı əsərləri vardır?
2. Şair erməni işğalçıları ilə mübarizə mövzusunda hansı əsərlərini yazmışdır?
3. "Ayağa dur, Azərbaycan!" şeirində şair "ayağa dur" ifadəsi ilə nə demək istəmişdir? Və s.

Dərsin növbəti mərhələsində şagirdləri nəticələrin çıxarılmasına, ümumləşdirmənin aparılmasına istiqamətləndirirəm:

#### **Nəticənin çıxarılması, ümumləşdirmənin aparılması.**

Aşağıdakı yardımçı suallardan istifadə etməklə şagirdləri nəticələrin çıxarılmasına, ümumləşdirmənin aparılmasına istiqamətləndirirəm:

1. M.Araz şanlı tarixi keçmişimizi, babalarımızın mübarizə yolunu şeirinin hansı misralarında daha təsirli, emosional şəkildə ifadə edir?
2. Şeir sizdə hansı hissləri oyatdı?
3. Şeirdə kimlərin səfərbər olması tövsiyə olunur?
4. "Ayağa dur, Azərbaycan!" şeiri sizin Vətənimiz haqqındakı bildiklərinizə və təsəvvürünüzdə nə əlavə etdi?

#### **Qiymətləndirmə.**

Qrupların işini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı meyar cədvəlindən istifadə edirəm.

Qruplar	Təpşiriq tam və tələblərə uyğun icra edilib.	Dinləmədə fəal olub	Əməkdaşlıq həyata keçirilib	Əlavələrdə fəal olub (suallar verib, cavablar alıb)	İş nəzərdə tutulan vaxtda icra olunub
"Azərbaycan" "Vulkan" "Araz" "Vətən"					

#### **Yaradıcı təbiiqetmə.**

##### **Ev tapşırığı:**

1. Şeiri əzbərləyin.
2. Dərslidəki cədvəli birlikdə tamamlayın.

## EYNIKÖKLÜ SÖZLƏRİN TƏDRİSİ

Afaq ABDULLAYEVA,

Qax şəhərindəki 5 saylı tam orta məktəbin müəllimi

Fəal (interaktiv) təlimin mahiyyəti, üstünlükləri barədə yazılanlar məktəb təcrübəsinə müsbət təsirini göstərməkdədir. Bu qəbildən yazılar dərslərimizi fərqli məzmununda qurmağımıza səbəb olmuşdur. Şəxsi təcrübəm əsasında hazırladığım dərs nümunələrinin səciyyəvi məqamlarını oxuculara təqdim edirəm.

**Mövzu:** Eyniköklü sözlər.

**Məqsəd:** 1. Mövzunu şagirdlərə mənimsətmək; 2. yazılı və şifahi nitqi inkişaf etdirmək; 3. Qruplarda əməkdaşlıq bacarığını formalaşdırmaq; 4. Şagirdlərdə yaradıcı təxəyyülün inkişafına nail olmaq;

**İş forması:** qruplarla iş.

**Üsul:** Beyin həmləsi, aukşion

**Təchizat:** V sinif üçün "Azərbaycan dili" dərslisi, A-4 formatlı kağız, marker, eyniköklü sözlər yazılmış plakat.

#### **Dərsin gedişi**

Ev tapşırığının icra səviyyəsini bir neçə şagirdin təqdimatının dinlənilməsi əsasında müəyyənləşdirir, zəruri düzəlişlər edirəm.

##### **Motivasiya:**

Aşağıdakı sözləri lövhəyə yazıb, onları birləşdirən cəhəti müəyyənləşdirməyi şagirdlərdən xahiş edirəm.

Baba, nənə, oğul, qız, əmi, dayı, xala, bibi, nəvə, nəticə.

Şagirdlər onlara ünvanlanmış sualı sərbəst şəkildə cavablandırırlar.

**Şagird:** Bu sözlər qohumluq əlaqəsi bildirən sözlərdir və öyrəndiyimiz kimi, əsl Azərbaycan sözləridir.

Şagirdlərin qohumluq əlaqəsi bildirən əsl Azərbaycan sözləri haqqındakı bilik və məlumatlarını aşkara çıxardıqdan sonra yığcam şərh verirəm.

**Müəllim:** Deməli, qohumluq əlaqəsi bildirən əsl Azərbaycan sözləri haqqında müəyyən məlumatınız var. İndi gəlin aşağıdakı sözlərə nəzər salaq:

1. Yağlı, yağsız, yağla
2. Gülçü, güllük, güldən
3. Otlu, otsuz, otlaq.

Bəs bu cərgələrdəki sözləri qohum sözlər hesab etmək olarmı?

**Şagird:** Bəli, bu sözlərin kökü eyni söz olduğuna görə, bircə, onları qohum sözlər hesab etmək olar.

**Müəllim:** Əgər verilmiş sözlərin kökü eynidirsə, onda onları daha dəqiq şəkildə necə adlandırmaq olar?

**Şagird:** Eyniköklü sözlər.

**Müəllim:** Doğrudur. İndi gəlin verilmiş eyniköklü sözləri tərkibinə görə təhlil edək.

Şagirdlər sözləri tərkibinə görə təhlil edirlər və nəticədə məlum olur ki, sözlərin tərkibindəki şəkilçilər leksik şəkilçilərdir.

**Müəllim:** Sizcə, eyniköklü sözlər nəyə bərabərdir?

**Şagird:** Eyniköklü sözlər = söz kökü + leksik şəkilçi.

**Müəllim:** Doğrudur. Bəs aşağıdakı sözləri eyniköklü hesab etmək olarmı? Vətənə, vətənda, vətənimiz, vətəndən.

**Şagird:** Xeyr, çünki onlara qoşulan şəkilçilər qrammatik şəkilçilərdir. Sonra şagirdlər qruplara qoşulan şəkilçilər qrammatik şəkilçilərdir. Hər bir qrupa əvvəlcədən hazırlanmış materiallar təqdim olunur.

Tapşırıqlar belədir: Verilmiş cərgələrdən eyniköklü sözləri seçib yazın.

#### I qrup

1. Bağça, bağda, bağlıq, bağlar, bağın, bağban, bağdakı, bağdır
2. Ovçu, ovda, ovunuz, ovçuluq, ovuc, ovlaq, ovları, ovla, ovuntu

#### II qrup

1. Sulu, sular, sula, sudan, sudur, suçu, susuz, suya
2. İşçi, işlə, işdən, işsiz, işlər, işlək, işdə, işə

#### III qrup

1. Daşdan, daşımız, daşlı, daşla(maq), daşlar, daşsız, daşı, daşdır
2. Yazır, yazılar, yazıçı, yazdım, yazıçılıq, yazacaq, yazı

#### IV qrup

1. Dağınan, dağda, dağdır, dağlı, dağlar, dağlıq, dağınız, dağdan
2. Gözlük, gözlər, gözcük, gözüm, gözdən, gözlə(mək), gözsüz

Müəllim: Müəyyən olunmuş vaxtda qruplar işlərini yekunlaşdırırlar.

Nəticələr və ümumləşdirmələr: Hər bir qrup nəticələri izahlı şəkildə təqdim edir. Qrupların işi aşağıdakı meyar cədvəli əsasında qiymətləndirilir.

Qruplar	Tapşırıq tam və tələblərə uyğun icra edilib	Bir-birini dinləmədə fəal olub	Əməkdaşlıq həyata keçirilib	Əlavələrdə fəal olub	İş nəzərdə tutulduğu vaxtda icra olunub
I					
II					
III					
IV					

**Mövzu:** Tabesiz mürəkkəb cümlələrdə məna əlaqələri. Zaman əlaqəsi.

**Məqsəd:** 1. Mövzu barədə şagirdlərdə aydın təsəvvür yaratmaq. 2. Yazılı və şifahi nitqi inkişaf etdirmək. 3. Şagirdlərdə əməkdaşlıq bacarığını inkişaf etdirmək. 4. Şagirdlərdə müstəqil araşdırma bacarığını formalaşdırmaq.

**İş forması:** qruplarla iş

**Üsul:** Beyin həmləsi, müəllimin sözü, müsahibə.

**Təchizat:** IX sinif üçün "Azərbaycan dili" dərslisi, A-4 formatlı kağız, marker, tabesiz mürəkkəb cümlələr arasındakı məna əlaqələrini əks etdirən plakat

## Dərsin gedişi

**Ev tapşırığının yoxlanılması:** Ev tapşırıqları kəmiyyət və keyfiyyətə yoxlanılıb yekunlaşdırılır.

### Motivasiya:

1. Bəyin əlləri titrəyir, dizləri əsir, ürəyi döyünürdü.
2. Pərdələr açıldı, tamaşa başlandı.
3. Külək əsir, saralmış yarpaqlar yerə tökülür.
4. Onun vəziyyəti pisləşdi, yəni hərərətə getdikcə artdı.
5. Yaz gəlmişdi, amma havalar hələ soyuq idi.
6. Ya mən səni başa düşməmişəm, ya da sən özün məni aldatmışsan.

**Tədqiqat sualı:** Verilmiş cümlələri bir-biri ilə hansı cəhət əlaqələndirir?

**Tədqiqatın aparılması:** Şagirdlər əqli hücum vasitəsilə problemi həll edirlər, yəni onlara ünvanlanmış sualı sərbəst şəkildə cavablandırırlar:

**Şagird:** Bu cümlələr tabesiz mürəkkəb cümlələrdir və onların tərkibindəki sadə cümlələr arasında müəyyən məna əlaqəsi var.

Şagirdlər tabesiz mürəkkəb cümlələr arasında məna əlaqələrini aşkara çıxarırlar.

### İnformasiya mübadiləsi:

**Müəllim:** Deməli, belə nəticəyə gələ bilərsiniz ki, tabesiz mürəkkəb cümlələr arasında aşağıdakı məna əlaqələri vardır:

1. Zaman əlaqəsi. 2. Ardıcılıq əlaqəsi. 3. Səbəb-nəticə əlaqəsi. 4. Aydınlaşdırma əlaqəsi. 5. Qarşılaşdırma əlaqəsi. 6. Bölüşdürmə əlaqəsi.

İndi gəlin aşağıdakı suala cavab tapmağa çalışaq:



**Müəllim:** Sizcə, bu cümlələr arasında hansı məna əlaqəsi var?

**Şagird:** Bu cümlələrdəki hadisələr eyni vaxtda baş verdiyinə görə bu əlaqəni zaman əlaqəsi adlandırmaq olar.

**Müəllim:** Doğrudur. Deyə bilərsinizmi zaman əlaqəsi tabesiz mürəkkəb cümlələr necə cümlələrə deyilir?



**Şagird:** Belə nəticəyə gəlmək olar ki, zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrdə eyni zamanda baş verən hadisələr sadalanır. Gördüyümüz kimi, bu tip cümlələrdə eyni zamanda baş verən hadisələr sadalandığı üçün tərkib hissələrin sayı ikidən artıq da ola bilər.

**Müəllim:** Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nümunədə göründüyü kimi, zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrdə hər iki cümlə üçün ortaq olan cümlə üzvləri də (zərflər, tamamlıq) işləyə bilər. Məsələn: Şəhərdə gah yağış yağır, gah da gün çıxır. Bu cümlədə ortaq üzv (şəhərdə) məzmunca tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkibindəki sadə cümlələrin ikisinə də aiddir.

**Yaradıcı tətbiqetmə:** Şagirdlər qruplara bölünürlər. Hər bir qrupa əvvəlcədən hazırlanmış materiallar təqdim olunur.

### I qrup

**Verilmiş tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında hansı mənə əlaqəsinin olduğunu müəyyənləşdirin:**

1. Kūçə qapısı açıldı və Əli kişi uşaqları səslədi. 2. Gah o mənə qulaq asdı, gah da mən onu dinlədim. 3. Dolu yağdı, əkinə ziyan dəydi. 4. Həm yağış yağır, həm də göy guruldayırdı. 5. Ağartıya pul vermirdilər: inəyin südü ailəni görürdü.

### II qrup

**Tabesiz mürəkkəb cümlələri seçin:**

1. Söhbət şirin və səmimi, süfrə sadə və yaraşlıq, yeməklər müxtəlif idi. 2. Kūlək əsdi və ağacın qurumuş yarpaqları yerə töküldü. 3. Mən harada yaşayıramsa, o da orada yaşayır. 4. O, sualı təkrarladı, Sevda isə cavab vermədi. 5. Hərçənd gələ bilməyib, amma biz onu burada hiss edirik.

### III qrup

**Tabesiz mürəkkəb cümlələri seçin:**

1. Tezliklə Qarabağımız azad olar, hamı öz el-obasına qayıdır. 2. Gəlmişdi ki, görəcəyi işlər haqqında məlumat versin. 3. O, pilləkənləri çıxanda donub qaldı: iki il axtardığı adam sürətlə aşağı gedirdi. 4. Düzdür, nəhayət, gəlib çıxdıq, amma bu gəlişin bir faydası yoxdur. 5. Nə qədər çalışdımsa, atamı razı sala bilmədim.

### IV qrup

**Zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələri seçin:**

1. Xumar xanım təbiəti seyr etdikcə dərinədən nəfəs alır, ürəyi açılırdı. 2. Lalə ortalıqda rəqs edirdi, gözləri sevincdən işıq saçırdı. 3. Qapı açıldı, o, narahat vəziyyətdə içəri daxil oldu. 4. Nə mən onu tanıyırdım, nə də o, mənə tanış idi. 5. Gah o mənə qulaq asdı, gah da mən onu dinlədim.

**Qiymətləndirmə** əvvəldə göstərdiyimiz meyarlara uyğun aparılır.

# AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ DURĞU İŞARƏLƏRİ İLƏ BAĞLI İŞİN TƏŞKİLİ

Elbəyi MAQSUDOV,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin "Fənlərin tədrisi metodikası"  
kafedrasının müdiri, pedaqoji elmlər doktoru

*Açar sözlər: punktuallıq, sintaksis, intonasiya, qrupla iş, yazılı nitq.*

Azərbaycan dili dərslərində ibtidai siniflərdən başlayaraq tam orta məktəbin axıncı sinfinə qədər durğu işarələri ilə bağlı ardıcıl olaraq müəyyən işlər aparılır. Bu işarələrin öyrədilməsi üçün proqram və dərslərdə xüsusi dərslər saatı nəzərdə tutulmamışdır. Morfologiya bəhsində durğu işarələri ilə bağlı, yeri gəldikcə, müəyyən məsələlərə toxunulsa da, sintaksis bölməsində bu işarələrlə bağlı işin təşkilinə daha çox ehtiyac duyulur. Hətta durğu işarələri ilə bağlı əvvəllər öyrənilmiş məqamlar tədris zamanı lazım gəldikcə xatırladılır, təkrarlanır, daha da möhkəmləndirilir və yeni qaydaları öyrənmək üçün müəyyən zəmin hazırlanır. Şagirdlərin, bəzən müəllimlərin durğu işarələrinə o qədər də əhəmiyyət verməməsi, bu işarələrə laqeyd yanaşması təlimin stimullaşdırılmasını aşağıladığı kimi, dilimizin qayda – qanunlarını mükəmməl mənimsəməkdə də çətinlik törədir. "Bu işarələr o zaman böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, bütün yazanlar və oxuyanlar hər bir durğu işarəsinin mənasını, vəzifəsini eyni dərəcədə başa düşsünlər, durğu işarələrinin işlənməsinə dair vahid, dəqiq qaydalara əsaslanmış olsunlar." (1, s. 163). Qrammatik materialların tərkib hissələrindən biri olan durğu işarələri üzərində işə biganə olmaq, onun haqqında şərhlər vermək əvəzinə susmaq, dili müəyyən mənada şikəst olmağa sürükləyir.

Azərbaycan dilindəki hər bir hərf, söz, qrammatik qayda-qanun, ayrı-ayrı dil bölmələri biza nə qədər əzizdirsə, durğu işarələri də yazılı və şifahi nitqimizin tənzimləyicisi kimi bir o qədər vacib və gərəklidir. Orta məktəb proqram və dərslərində hər bir sinif üçün durğu işarələri ilə bağlı ayrıca dərslər saatının nəzərdə tutulması çox yaxşı olardı. Həmin saatda müəllim qrammatik materiallarla bağlı görəcəyi işi əvvəlcədən konkretləşdirir, şagirdlərin bu işarələrlə bağlı öyrəndiklərini yada salmağa, müəyyən tədqiqatlar aparmağa, düşünməyə, axtarılığa hazırlayır, onları bu işarələri şüurlu dərk etmək üçün səfərbər edir. İlk dəfə Fimikiyada, Yunanıstanda istifadə olunmuş durğu işarələrindən Azərbaycan yazısında XX əsrin əvvəllərindən daha geniş şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. Durğu işarələri yazılı nitqin əsas işarələri olmaqla yanaşı, həm də şifahi nitqdə intonasiya, fasilə, ritm və emosionallığın əsas tənzimləyicisi sayılır.

Durğu işarəsi yazılı nitqdə  
Mənanı qoruyan bir yaraqlıdır.  
İstər dilçilikdə, istər məntiqdə  
Onlarla işləmək çox maraqlıdır.

Durğu işarəsi – Oğuz elində  
Hər sözün, cümlənin sərhədisidir.  
Durğu işarəsi ana dilində  
Sərrast deyimlərin bələdisidir (2, s.131).

Şagirdlərə bildirilir ki, durğu işarələrindən bəhs edən dil bölməsi punktuasiya adlanır. Nöqtə mənasını bildirən bu söz latın dilindən götürülmüşdür.

Durğu işarələri həm yazılı, həm də şifahi nitqdə şagirdlərin, müəllimlərin, ümumiyyətlə, ziyahların savadlılıq dərəcəsinin bir göstəricisidir. Bu işarələr birbaşa yazılı

nitqin aydın, anlaşılıq, dəqiq başa düşülməsinə xidmət edir. Lazım olan qrafik işarələrin hər hansı biri yerli-yerində işlədilməyə, ifadə olunan fikir də olduğu kimi dərk olunmayacaq, müəyyən anlaşılmazlıqlar yaradacaqdır.

Yazı aləmində dürgü işarələri iki əsas vəzifəni yerinə yetirir. Elə bu xüsusiyyətlərinə görə onlar iki yerə ayrılırlar:

a) ayırıcı dürgü işarələri – nöqtə, sual, nida, qoşa nöqtə, nöqtəli vergül, çox nöqtə;

b) fərqləndirici dürgü işarələri – iki vergül, iki tire, mötərizələr və dırnaqlar.

Ayırıcı dürgü işarələri cümləni, cümlədə həmcins üzvləri, mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini ayırır. Fərqləndirici dürgü işarələri vasitəsilə nitqi, sitatları, ara cümlələri, xitabları və s. ayırır. Bu dürgü işarələri işləklik dərəcəsinə görə qruplaşdırılarsa idi, onda fərqləndirici dürgü işarələrini ikinci qrupa daxil etmək olardı. Çünki birinci qrupla müqayisədə onların işlənmə tezliyi və məqamları bir qədər azdır. Bəlkə elə ona görədir ki, tədrisdə müəllimlər vergül, nöqtə, nida kimi işarələrə daha çox diqqət yönəldirlər. Digər dürgü işarələri isə bir növ diqqətdən kənar saxlanılır. Mötərizə, qoşa nöqtə, nöqtəli vergül, çox nöqtə, tire və s. işarələrə uşaqların diqqəti çox az yönəldilir ki, bu da praktik iş zamanı müəyyən çətinliklər yaradır. Şagirdlər mürəkkəb cümlələrdə həmin işarələrdən istifadə edərkən çətinlik, çətinlik qarşısında qalır. Halbuki, hər bir dürgü işarəsi haqqında tədris zamanı geniş şərh vermək imkanları vardır. Məsələn, nöqtə haqqında söz açılanda qeyd edilir ki, "nöqtə" - ərəb mənşəli sözdür. Onun hərfi mənası "son", "ayırıcı", "sərhədi müəyyən edən" (3, səh.175) deməkdirsə, lüğəvi mənası mövqə, məhəllə, məntəqə mənası bildirir. Nöqtənin ilk vəzifəsi də sözlərin sərhəddini müəyyən etməkdir, onların mövqeyini, aid olduğu məntəqəni ayırmaqdır.

Müəyyən vaxtdan sonra nöqtədən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunmuşdur. Qədim dövrlərdə nöqtə işarəsi böyük və kiçik fasiləni bildirmək üçün istifadə edilmişdir. Hal-hazırda nöqtə böyük fasiləni ayırmağı bildirir və cümlələri bir-birindən ayırmağa xidmət edən sərhəddi rolunu oynayır. Nöqtənin yazımızda, insan həyatında və cəmiyyətdə yerini, vəzifəsini göstərmək üçün bədii parçalardan istifadə etmək də tədris zamanı əhəmiyyətli təminatdır. Həmçinin şagirdlərin əqli fəallığı izlənilir, maraq və tələbatları ödənilir, istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının inkişafına şərait yaradılır.

## NÖQTƏ

Cümlələr arasına çəkilən sərhəd,  
Uzun söhbətlərdə ən sonuncu hədd.  
Birinə A. söyləyib,

Birinə N. deyən,  
Adları gizlədib, siriini verməyən  
Kiçik bir işarədir

yazıda nöqtə.  
Sevib, şərt kəsənlərin,  
sevməyib küsənlərin

Məhəbbət dastanına axırını zərbədir.  
İnsanə ümid verən  
ən kiçik bir zərrədir.

Ürəkdə birçün nöqtə məhəbbət odu varsa,  
şöhlənlənib alışar.

Bu nöqtə nifrət olsa,  
dəniz tək kükrəyib  
öz sahili ni aşar.

Sualda, ya nidadə,  
arzu adlı dünyada

Nöqtə olmur olmasın.  
Sevənlərin könlünə,  
Şirin insan ömrünə

son nöqtə qoyulmasın.

Ulu Tanrım, qüvvət ver  
Türk qayıtsın özünə,  
Nöqtə qoyulsun ancaq,  
«Müharibə» sözlünə,  
Qaçqınlığa.  
Əsarətə.

Dözümə (2, s.133).

Dürgü işarələri, işləndiyi yerlər və nitqdə əhəmiyyətinin müxtəlif yönəldən öyrədilməsi şagirdlərdə təlimə marağı artırmaqla yanaşı, onların daha uğurlu təlim nəticələrinə istiqamətləndirilməsini təmin edir.

İşlənmə yerinin zənginliyinə, mənanı və fikri dəqiqləşdirməkdə oynadığı rola, cümlədəxili fasilələrin tənzimlənməsindəki xidmətlərinə, işlənmə tezliyinə görə vergül digər dürgü işarələrinin önündə dayanır. Bu fikir dürgü işarələri ilə bağlı bir çox mənbələrdə də təsdiq olunur (4;5;6;7). Kaş cəmiyyətin hər bir üzvü vergülün dilimizə, yazımıza xidmət etdiyi qədər öz elinə, obasına, vətəninə xidmət edə biləydi:

Sual işarəsi, nida, nöqtələr,  
Sizi görməyində qəlbən yanaram.  
Dilə xidmət etsəm bir vergül qədar,

Dünyada özümü xoşbəxt sanaram. (2, s.132).

Ayrı-ayrı ədəbiyyatlarda vergülün işlənmə məqamları geniş şərh olunsada, dərslər və metodik ədəbiyyatda vergülə bağlı işin təşkili metodikası məsələsinə çox az rast gəlinir. Yalnız bu işarə ilə bağlı nəzəri biliklərin verilməsi ilə kifayətlənmək olmaz, ondan istifadənin əhəmiyyəti müxtəlif iş formaları, ayrı-ayrı metod və yollarla təhsil alanlara öyrədilməlidir.

Dilin bütün vasitələri ilə birlikdə dürgü işarələri də yazı zamanı fikrin düzgün, dəqiq, təsirli ifadə edilməsində bir yardımçı vasitə rolunu oynayır. Dürgü işarələrinin "canlı həyatı" əsasən yazı meydanında özünü göstərir. Yazı zamanı dürgü işarələri ilə bağlı şərhlər, əsasən, aşağıdakı səbəblərdən özünü göstərə bilər:

a) öyrənilmiş nəzəri material və qrammatik qaydaya uyğun olaraq dürgü işarələrinin təcrübədə düzgün tətbiq edilməməsi;

b) diqqətsizlik üzündən dürgü işarələrindən istifadə olunmaması;

c) hansı dürgü işarəsindən istifadə olunacağına diqqətli yanaşılmaması çətinlik;

d) dürgü işarələrinin vacib və gərəkli olmasına əhəmiyyət verilməməsi və s.

Yazı zamanı dürgü işarələrindən yanaşı, qoşa şəkildə də istifadə oluna bilər. Onların birgə işlənməsi anları çox olmasada, yeri gəldikcə bu məqamlara da diqqət yetirmək, lazım olarsa şərhlər vermək gərəklidir. Məsələn:

**Nə üçün siz haqiqəti istehza kimi başa düşürsünüz?! (İ.Əfəndiyev).**

Sual mənası hiss - həyəcanlı münasibətdən qabarıq ifadə edildikdə, əvvəl sual, sonra nida işarəsi qoyulur. **Gör məni kimə oxşatdılar? Ax, bu uşaqlar necə bəzzaddılar?! (M.Ə.Sabir).**

Hiss-həyəcanlı münasibət suala nisbətən daha qabarıq ifadə edildikdə əvvəl "!", sonra isə "?" işarəsi qoyulur.

Nöqtəli vergül – nöqtə ilə vergülün birləşməsindən düzəlmişdir. Bu işarə nöqtədən az, vergüldən isə bir qədər çox fasilə tələb edir. Ondan həmcins üzvləri qruplaşdırılan sadə cümlələrdə, bağlayıcısız bağlanan tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında və bir çox digər hallarda istifadə olunur.

Tədris zamanı dürgü işarələri ilə bağlı qarşıya çıxan çətinliklərdən biri də onların yanaşı işlədilməsi ilə bağlıdır. Bu dürgü işarələrinin vergül və tire, nida və üç nöqtə, sual və üç nöqtə ilə qoşa, yanaşı işləndiyi hallar mövcuddur. Həm də dürgü işarələrindən üçünün və ya dördünün yanaşı işlənmə bildiyini də şagirdlərə xatırlatmaq olar. Məsələn:

**"Bu Qarabağ məsələsi çoxmu çətin?!"-deyə Polad içdən gələn bir hayqırtı ilə səsləndi.**

Verilmiş cümlələrdə sual, nida, dırnaq və tire işarələri yan-yanı işlənmişdir. Bu işarələrin hər birinin işlənmə məqsədi şagird tərəfindən izah olunub şərh edilib, demək müəllim şagirdin süurlu mənimsədiyini yəqinləşdirir.

Ev tapşırığı kimi şagirdlərə yanaşı işlənen durğu işarələrinə aid müxtəlif bədii nümunələr seçib yazmağı da tapşırmaq olar.

Cümlədəki daxili bölgünü müəyyənləşdirmək, həmçinin üzvləri, əlavəni, xitabları, vasitəsiz nitqi, sitatı və s. daqiqləşdirməkdə durğu işarələri əvəzsiz rol oynayır. Yalnız bu işarələr ilə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərini müəyyənləşdirmək mümkündür. İnsan durğu işarəsinin əhəmiyyəti və onun gərəkli olduğunu dərk etdikcə, həyatı mənalandırmağı və duymağı da bacarır.

Durğu işarələri olmasaydı nəinki yazımız, hətta insan həyatı da mənasız və cansız olardı. İnsan nitqində nə fasilə edər, nə sual verər, nə həyəcanlanar, nə də fikirlərinin sərhəddini müəyyən edə bilər. Biz yazımızda durğu işarələrindən yerli-yerində istifadə etməyi öyrənməklə yanaşı, onun həyatı bir ehtiyac və zərurət olduğunu dərk etməyi də bacarmalıyıq. Durğu işarələrindən istifadə etməmək, ona biganə olmaq insan həyatını mənasızlaşdırmaqla yanaşı, həm də onu məhv və doğru apara bilər.

**“Bir gün insan “vergül”ü itirdi. Artıq mürəkkəb cümlələrdən qorxmağa başladı. Bəsit, sadə ifadələrə üstünlük verdi. Cümlələri bəsitləşdikcə, fikirləri də bəsitləşdi...”**

**Bir gün də insan “nidan”ı itirdi. Artıq yavaş səsə danışmağa başladı. İndi o, nə kədərlənir, nə də sevinirdi. Üstəlik həyəcan nə olduğunu da unutmuşdu...”**

**Bir qədər sonra “sual” da itirdi. Daha o, sual da verə bilmədi, soruşmağı da bacarmadı. İndi heç bir şey onu maraqlandırmırdı. Nə kainat, nə dünya, nə də insan...”**

**Bir gün də insan “iki nöqtə”ni itirdi. Kiməsə, nəyə izah etməyi yadırgadı. Ömrünün sonuna yaxın isə “dırnaq” işarəsini itirdi. İndi onun öz fikri yox idi. Ancaq başqalarının fikrini təkrarlayırdı. “Nöqtə”-yə çatanda isə artıq düşüncə də bilmirdi”.**

Sınıfdakı şagirdlərin sayından asılı olaraq onları müxtəlif qruplara ayıraraq durğu işarələri ilə bağlı tapşırıqlar da vermək olar. Şagirdlər “Mübtədə”, “Xəbər”, “Tamamlıq” və s. adlar qrupunda birgə düşünür, fikirlərini bölüşür və müəyyən nəticəyə gəlirlər. Qruplara ayrılmaqda aşağıdakı şəkildə tapşırıqlar verilir:

#### MÜBTƏDƏ QRUPU

Verilmiş cümlələrdə durğu işarələrinin yerini müəyyənləşdirin və onların nə məqsədlə işləndiyini şərh edin.

1. Məni buraya doğma məktəbimizə müəllim təyin ediblər
2. Zəka qadan alım bir bura gəl görüm
3. Yoruldum yoruldum deyər Turqut sakitcə dilləndi
4. Biz müəllimlərimizi xüsusilə Əziz müəllimi daha çox sevirik

#### XƏBƏR QRUPU

Qrammatik qaydaya uyğun olaraq mübtədadan sonra vergül qoyulmur. Lakin mənə və intonasiyaya görə müəyyən hallarda mübtədadan sonra vergüldən istifadəyə ehtiyac duyulur. Aşağıdakı cümlələrdə mübtədadan sonra vergülün hansı məqsədlərlə işləndiyini müəyyənləşdirin.

1. Şair, Vurğundan söz saldı.
2. Nigar, Əlizadənin yanına gələn xəstələri çox səmimiyyətlə qarşıladı.
3. Bu, baliq tutmaq üçün deyil.
4. Siz, gələcəyin əsl qurucuları, hər bir işdə fəal olmalısınız.

#### TAMAMLIQ QRUPU

Təqdim olunan cümlələrə lazım olan durğu işarələrini artırın və onlardan nə məqsədlə istifadə edildiyini söyləyin.

1. Almanı, armudu, narı, heyvanı – meyvələri səbətə yığ.
2. Özünün səhvlərini görmək çox böyük keyfiyyətdir, amma bu keyfiyyət də hamıda olmur.
3. Onu bilirəm ki, sizin əlinizdən heç bir şey gəlmir, vəssalam.
4. O, ata nəvəsinə də, ana qayğısına da həmişə möhtacdır.

#### MÜBTƏDƏ QRUPUNUN CAVABI:

1. Birinci cümlədə doğma kəndimizə birləşməsi buraya zərfliliyinin əlavəsi kimi işləndiyindən hər iki tərəfdən vergüllə ayrılmışdır.
2. İkinci cümlədə həm Zəka sözü xitab yerində işləndiyi üçün, həm də xahiş, əzizləmə mənası bildirən qadan alım ifadəsini cümlədən ayırmaq, fərqləndirmək məqsədi ilə vergül işarəsindən istifadə olunmuşdur.
3. Üçüncü cümlədə yorulдум, yorulдум sözləri təkrarlandığı üçün onlar vergül işarəsi ilə ayrılmışdır.
4. Dördüncü cümlədə isə xüsusiləşmiş üzv olduğu üçün o, əsas cümlədən vergüllə ayrılmışdır.

#### XƏBƏR QRUPUNUN CAVABI:

1. Birinci cümlədə şair mübtədasının özündən sonra işlənen Vurğundan tamamlığının təyini olmadığını bildirməsi üçün vergül işarəsindən istifadə edilmişdir. Şifahi nitqdə isə mübtədə özündən sonrakı cümlə üzvündən fasilə ilə ayrılır.
2. İkinci cümlə isə xüsusi isimlə ifadə olunmuş mübtədadan (Nigar) ondan sonra gələn soyadla (Əlizadənin) fərqləndiyini, başqa bir şəxsə aid olduğunu bildirmək üçün vergül işarəsi ilə ayrılmışdır. Əgər adla soyad arasında vergül işarəsi olmasa idi, Nigar Əlizadə ayrıca bir şəxsin adı və soyadı kimi başa düşülərdi.
3. Üçüncü cümlədə bu əvəzliyi mübtədə yerində işləndiyi və ondan sonra fasilə edildiyi üçün vergül işarəsi ilə fərqləndirilmişdir. Əgər vergül işarəsi olmasa idi, bu əvəzliyi təyin vəzifəsində çıxış edərdi.
4. Dördüncü cümlədə isə vergül işarəsi sizə aid olan əlavəni (gələcəyin əsl qurucuları) fərqləndirmək üçün istifadə edilib. Cümlənin xəbəri bu əlavə ilə şəxsə görə uzlaşır.

#### TAMAMLIQ QRUPUNUN CAVABI

1. İlk cümlə həmçinin üzvlü olduğu üçün həmçinin üzvlər arasında vergül işarəsi qoyulmuş və ümumiləşdirici söz olan meyvələri sözü onlardan tire ilə ayrılmışdır.
  2. İkinci cümlədə bir-birinə zidd olan sadə cümlələri bir-birinə bağlayan amma qarşılaşdırma bağlayıcısından əvvəl vergül işarəsi qoyulmuşdur.
  3. Üçüncü cümlədə ki tabelilik bağlayıcısından sonra və əmr bildirən vəssalam sözündən əvvəl vergül işarəsi işləndirilmişdir.
  4. Dördüncü cümlədə isə o əvəzliyi mübtədə yerində işləndiyindən və ondan sonra gələn tamamlığın təyini olmadığını fərqləndirmək üçün vergül işarəsindən istifadə edilmişdir.
- Cavablar şagirdlərin fəal iştirakı ilə müzakirə edilir, daha da daqiqləşdirilir və birgə şəkildə qiymətləndirilir.
- Tədris zamanı, sinifdənkənar tədbirlərdə yaxud dərnəklərdə durğu işarələri ilə bağlı işlər müntəzəm davam etdirilməli, müxtəlif iş formaları ilə şagirdlərin şifahi və yazılı

nitqinə təbiiq olunmalıdır. Dil müəllimlərinə kömək məqsədi ilə hazırladığım "Dürğu işarələri" adlı birləşməli səhnəniyin də şagirdlər üçün maraqlı olacağına inanıram. Yaradıcı müəllimlər hər bir dürğu işarəsinə aid mətn üzərində məqsəddən asılı olaraq müxtəlif işlərin aparılmasını da təşkil edə bilər.

## DURĞU İŞARƏLƏRİ

(Səhnəcik)

İştirak edirlər:

I aparıcı  
II aparıcı  
Nöqtə  
Sual işarəsi  
Nida  
Vergül

Cox nöqtə  
İki nöqtə  
Nöqtəli vergül  
Tire  
Mötərizə  
Dırnaqlar

Sintaksis elminin gözəl bir guşəsi. Hər kəs adına uyğun dürğu işarəsi ilə uzaqdan diqqəti çəkir. Birinci və ikinci aparıcı durna qatarı kimi nizamlı düzülmüş dürğu işarələri qarşısında çox şux və mənalı görüntülərlə.

(Şagirdlərin hər biri dürğu işarələrini özündə əks etdirən geyimlər geyinir və ya onların iri şəkillərini sinələrindən asırlar)

**I aparıcı:**  
Dürğu işarəsi yazılı nitqin Aynası, bəzəyi, gözəlliyidir. Dürğu işarəsi fikrin, məntiqin Mənası, məzmunu, özəlliyidir.

**II aparıcı:**  
Ucuz şükrət üçün sürünməyə də,  
Olurlar cümlənin qəlbi, havası.  
Tələffüz zamanı görünməyə də,  
Onlardır nitqin eşqi, nəfəsi.

**I aparıcı:**  
Əgər qoyulmasa cümlədə onlar,  
Dinləyən, mənanı çox çətin anlar.

**II aparıcı:**  
Ləzım olan yerdən haçan sürüşər,  
Cümlə çəş-baş qalar, lap aldan düşər.

**I aparıcı:**  
Onlarsız cümlələr təhlil ediləməz,  
Dili sevməyənlər bu sirri bilməz.

**II aparıcı:**  
Çox yaxşı olar ki, hər kəs özünü  
Tanıtın sizlərə, deyin sözünüzü.

**NÖQTƏ:**  
Ballıdır hər kəsə öz köküm, soyum,  
Yazı aləminin ilk nəbəriyəm.  
Hamıdan balaca olsa da boyum,  
Nəqli cümlələrin iftixarıyam.

Böyük xidmətlərim dillərdən düşməz,  
Cümlələr arası sərhəd mənam, mən.  
Adlıq cümlələr də mənsiz ötürməz,  
Bütün fikirlərdə son hədd mənam, mən.

**SUAL İŞARƏSİ:**  
O, kimdir özünü bu qədər öyür?  
Nədən lovgalanıb döyünə döyür?  
Haqsızlıq çoxalıb, son vaxt, axırlar  
Bəs bu işarələr hara baxırlar?

Yaxşı bilirsiniz niyə coşuram,  
Hər kəsin dərdini mən soruşuram.  
Mənim də olanım bir quru candır,  
Bu qədər dərd çəkmək məgər asandır?

**NİDA:**  
İnsanlar! Dinləyin! Dinləyin  
bir az!

Hər yetən cümləyə nida qoyulmaz.  
Harda həyəcan var, harda alqış var,  
Sevinəcə, şənliyə birca çağırış var  
Vəzifə borcunu biz qanmalıyıq,  
Ordaca baş üstə dayanmalıyıq!

**VERGÜL:**  
Bütün bu işarələr Məncə, yaxşı bilirlər:  
Sözlər və birləşmələr, Çox zamansa cümlələr Vergüllə seçilir.  
Nitqin gözəllikləri, Fikrin özəllikləri Vergüllərlə ölçülür,  
Vergüllərlə biçilir. Sintaksis mahalında Məndən çox çalışan yox,  
Çox şükür, bu halında Gözüm də, könlüm də tox.  
Cümlələrdə sayımı, Sözlərə köməyimi,  
"O", "bu" və "ki" dən sonra Na vaxt işlənməyimi  
Hələ çoxları bilmir. Mənsiz olan Xitab da Mübtədadan seçilmir.  
Mən olmasam, cümlənin Birca işi də aşmır.  
Na vaxt ki yerindəyəm Nətiq heç zaman çəşmür,  
Fikirilər də doluşmır. Bu dildə mövcud olan Dürğu işarələri

Doğma elimiz üçün,  
Ana dilimiz üçün  
Mənim qədər çalışmır.  
Qəlbini məşəl edib  
Alovlanmır, alışmır!

**ÇOX NÖQTƏ:**  
Sevilirəm mən sintaksis elində  
Həm çox nöqtə, həm üç nöqtə donunda.  
Düzülürəm cümlənin hər yerində.  
Əvvəlində, ortasında, sonunda.

Öndə qoyuldumsa, bilin ki onda,  
Kimsə ilk sözümlü əlimdən alıb.  
Elə ki işləndim ortada, sonda  
Demək, fikirlərim yarımçıq qalıb...

**İKİ NÖQTƏ:**  
-Mən nöqtənin iki misli olandan,  
Nöqtə ağzın əydi, elə o andan.

**Nöqtə:**  
-Nədən gəzməliyik axı baş-ayaq?  
Niyə qoymursunuz sərbəst yaşayaq?  
Məgər azad gəzmək mənə yaraşmır?  
Sənsiz cümlələrin işləri aşmır?

**İki nöqtə:**  
- Nə cavab qaytarımdı, nə də ki dındım,  
Birdən qəzəblənib cin atın mindim:  
Sualla gəzməyi yaxşı bilirsən,  
Nidanın altında hey əzilirsən.  
Vergülün başında turp əkən sənsən,  
Nədən indi məni de, bəyənmirsən?!

**I aparıcı:**  
Nöqtə əməlinədən çox peşman oldu,  
Birca söz demədən ona qoşuldu.  
Cümləni fəth edib, mətnə aşdılar,  
Doğma əkilərə tək qardaşlaşdılar.

**NÖQTƏLİ VERGÜL:**  
Nöqtə ilə vergülün  
Dostluğundan yarandı.  
O, mənə könül verdi,  
Mən də onu yar andım.  
Təbəsiz cümlələrlə  
Təz qaynayıb qarışdıq.  
Təbəsiz dil tapıb  
Onlarla da bəridiç.  
Az da olsa tanıdım  
Mən özümü sizlərə.  
Çoxu bənzədir bizi  
Nöqtəli əkilərə.  
Uyub bülbülə, gülə  
Dərslərdə az mürgülə.  
İkicə cümlə söylə,  
Həm qoşa nöqtələrə,  
Həm nöqtəli vergülə.

**TİRE:**  
Adım Tire olsa da,  
Çox yerdə qoyulsa da,  
Kimsə bənzərliyim  
Zəifləri çəşdirir.  
Onlar hər yerdə mənə  
Defisə qarışdırır.  
Ara söz, ara cümlə  
Ayrırlar özümü.  
Hələ Əlavələr də,  
Daha nələr, nələr də  
Heç vaxt dildəndə düşmür,  
Onlar mənsiz ötürmür.  
Hər kəs olmaq istəsə  
Bu dilin sevimlisi,  
Gərək yaxşı tanışın  
Tire ilə Defisi.

**MÖTƏRİZƏ**  
Hamiyə bəllidir bizim soyumuz,  
Ən çətin işləri yola verərik.  
Yarımdairə də olsa boyumuz,  
Birləşsək, dairə ola bilərik.

**ARA CÜMLƏLƏR, ƏLAVƏLƏR**  
Can sipər eyləyib havadar çıxdım,  
İndi söylə görüm, daha kimlərə  
Məhəbbət göstərib bağrıma sızdım?

**DIRNAQLAR:**  
Kimlə tanış oldumsa,  
Mənə ilk baxışdaca Vergülə oxşadırdı.  
Əziz qardaşım, deyib  
Ya tez bağrıma basır,  
Ya da əl uzadırdı.

Mən də bir zarafatla  
Söyləyirdim: "Ay ağa,  
Dəlməsən ata, yağa.  
Daha forq qoyamırsan  
Sən Vergülə Dırnağa?"  
O saat üz istəyir.  
Qarşındaca baş ayır,  
Bir neçəsin sayırdı,  
Mənə xətriləyirdi.  
Məgər bilmirlər ki, mən  
Ordənə, ya medalla,  
Qəzetlə, ya jurnalla,  
Ədəbi əsərlərlə,  
İgidlərlə, ərlərlə,  
Sitatlarla, faktlarla,  
Məcəzələşən adlarla  
Bu dünyanı gəzərəm.  
Ləzım gələrsə agər  
Bu qurucu camnıla,  
Birca damla qanımla,  
İkicə dırnağımla  
Hər bir dərdə dözərəm,  
Mən ələmi bəzərəm.

**I aparıcı:**  
Sintaksis diyarında  
Hər kəs özün öyürdü.  
Mənam-mənam söyləyib  
Sinəsinə döyürdü.

**II aparıcı:**  
Ya sözlər, ya cümlələr  
Öz yerin bilməyində  
Təz-təz dava düşərdi.  
Dürğu işarələri  
Bələ çəxnaşmalarda  
Əskər tək döyüşərdi.  
Cümlədə haqsızlığın  
Qarşısı alınardı.  
Hər kəs təbə olmasa,  
Mötərizəyə qatılıb  
Qəfəsə salınardı.

**Bütün dürğu işarələri xortla:**

Bizlərik yazımızın  
Dadı, dızu, lozəti.  
Sözlərin, cümlələrin  
Sevgisi, məhəbbəti.  
Biz yazı aləminin  
Nizamı, pərsəngiyik,  
Cümlələrə rəng verən,  
Nitqə ahang gətirən,  
Ham "Müqəmm" həm,  
"Cəngi" yik.  
Gözəllik çəlgəngiyik!  
Gözəllik çəlgəngiyik!

## ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev N. Ə., Məmmədov Z. T. "Nüqtə mədəniyyətinin əsasları", Bakı, ADPU, 2010.
2. Maqsudov E.S. Poetik-praktik Azərbaycan dili. Bakı, "Nurlan", 2011.
3. Babayev A. M., İsmayilzadə C. B. "Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilmiş ərəb və fars sözləri lüğəti". Bakı, "Maarif", 1981.
4. Budaqova Z.İ. Dürğu işarələri yazılı nitqin açarındır. "Dil mədəniyyəti", Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1972, s.25-31.
5. Dürğu işarələrinin işlədilməsi qaydaları (metodik vəsait). Tərtib edən M.R.Həsənov, Bakı, 1969.
6. Əliyev H.Q., Kazımov A.S. Dürğu işarələrinin işlədilməsi qaydaları. Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 2011.
7. Rozental D.E. Spravoçnik po pravopisanıyu i literaturnoy pravke, Moskva, "Kniga", 1985.

## XÜLASƏ

**Azərbaycan dilinin tədrisində dürğu işarələri ilə bağlı işin təşkili**  
Məqalədə dürğu işarələrinin yazılı, eləcə də şifahi nitqdə əhəmiyyəti və rolu şərh edilmiş, onların ədəbi nümunələrlə vəhdətdə öyrədilməsi imkanları araşdırılmışdır. Dürğu işarələri ilə bağlı qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılması, onların öyrədilməsi zamanı işin təşkili metodikası öz əksini tapmışdır. Bu işarələrin nitqimizim aydın, anlaşılıq, dəqiq başa düşülməsindəki əvəzsiz xidmətləri şərh edilmişdir.

## РЕЗИМЕ

**О организации работы, связанной с пунктуацией, в процессе преподавания азербайджанского языка**  
В статье говорится о значении и роли пунктуации не только в письменной, но и устной речи, исследуются возможности их совместного обучения, а также наше отражение методика организации работы по их обучению.

## SUMMARY

**On ways and methods of using punctuation marks in teaching the Azerbaijan language**  
The article explains the importance and role of punctuation marks in the written and oral speech and studies the ways of teaching them in literary samples. It also reflects the methods of removing difficulties related to punctuation marks in teaching process. It is stated that punctuation marks make our speech clearer and more understandable.

## OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ

Jurnalımızda 2013-ci il üçün əbuna yazılışı davam edir.  
Bakı şəhəri üzrə əbuna yazılmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid". Ünvan: Cavadxan, 21;	telefon: 4-93-16-43; 4-30-02-24
2. "Səma". Ünvan: H.Cavid, 9, mənzil 63;	telefon: 4-94-09-59; 4-94-02-52
3. "Kaspi". Ünvan: Mətbuat pr., 25;	telefon: 5-10-61-96
4. "Qaya". Ünvan: Akademik H.Əliyev küç., 82 "q";	telefon: 5-64-63-45; 4-65-67-13

Rayonlarda isə əbunəni Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyinin yerli yayım şöbələri aparır.

## HUŞƏNG CƏFƏRİNİN POEZİYASI

**Böyükəğa MOLLAYI,  
BDU-nun doktorantı**

**Açar sözlər:** *Huşəng Cəfəri, Zəncan şairləri, Azərbaycan şairləri.*

Zəncanın türk şeiri və ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatının bir önəmli qoludur. Bu diyarın ədəbi səmasında Mövlana Himməti, Məhəmməd Hüdəci, Əmirxosrov Darai, Tağı Fazili, Məhəmmədrazı Ruhani, Hüseyn Münzəvi və Hökümə Büllürü kimi çox parlaq ulduzlar doğularaq, ədəbiyyat və mədəniyyət aləminə nərsə saçılar. Bu görkəmli şairlərdən biri isə gözəl qəzəllər şairi və dəyərli rəssam Huşəng Cəfəridir.

Huşəng Cəfəri 1958-ci ildə Zəncan əyalətində yerləşən Uryad qəsəbəsinin Qələbucü kəndində anadan olmuşdur. Gənclik çağında öz ana yurdunda məktəbə daxil olaraq ibtidai təhsili bitirib, sonra ailəsi ilə bərabər, Zəncana köçmüşdür. Bu şəhərin orta məktəblərində təhsilini davam etdirib kamal attestatı almışdır. Cəfəri Rəhim nəvəsi kimi bir böyük rəssamın şagirdi olaraq qısa bir müddətdə öz davamlı sayı ilə istedadlı rəssam kimi tanınmışdır.

Cəfəri rəssamlıq ilə yanaşı şeirə üz tutmuş, eyni zamanda, hər iki sahədə önəmli uğurlar qazanmışdır. O, çox dəyərli rəsmlər yaradıb və müxtəlif yerlərdə sərgiləri keçirilmişdir. Mahnişən, Zəncan, Tehran, Küveyt, Bəhreyn, Ər-Riyad və başqa yerlərin sərgilərində iştirak etmişdir. Boyakarlıqda öz təcrübələrini genişləndirib və dəfələrlə böyük uğurlar qazanmışdır. Bu sənətkar şeirdə və rəssamlıqda qımatlı əsərlər yazıb-yaradıb və öz xalqı tərəfindən hərəcatla alqışlanıb, xalq şairi adlanmışdır (1,26).

Yaradıcılığı aşağıdakı kitablarda əmlənmişdir:

"**Ağ atım**". Bu kitab türkce şeir məcmuəsi olaraq birinci dəfə 1989-cu ildə, 128 səhifədə nəşr edilmişdir. Əsər şairin ilk və şah əsəridir. Zəncanın fəal yazıçısı olan doktor Məmmədrazı Kərimi demişkən: "Bizim qalırmanlarımız hərəsi bir atın belində gözib və igidlik sahəsində cövlan veriblər. Babək "Qaraqışqa" ilə, Qaçq Nəbi "Böz at"la, Koroglu "Qır at"la dillər əzbəri olublar. Cəfəri isə "Ağ at" ilə ölməz ola bilər" (2,1).

"**Günəş**". Türkce şeir məcmuəsi, ilk dəfə 2005-ci ildə çap üzü görüb, indi isə Cəfərinin yubileyi ərəfsində dördüncü dəfə çap olunub. Şairin oxucular tərəfindən rəğbətə qarşılanan "Şəkil", "Savalan" və "Zəncan" adlı şeirləri bu kitaba daxil edilbdir.

"**Qanlı çiçəklər**". Şair bu məcmuədə Tarım zəlzələsi ilə bağlı nigilləri sözlərini dilə gətiribdir. Əsər Təbrizin "Ərk nəşriyyatı" tərəfindən yayılıbdir.

"**Solmaz**". Bu əsər alyazma şəklində olaraq yayılıb, oradakı şeirlərin bir çoxu müxtəlif jurnallarda dərc edilbdir.

Huşəng Cəfərinin yaradıcılığını öyrənilməsi Zəncan ədəbi mühitinin, Güney Azərbaycanın yaranmış yeni ədəbiyyatının təşəkkül tarixinə aid bir sıra məsələləri ətraflı aydınlaşdırmaq üçün də çox vacibdir.

Fikri, ruhu və baxışı incə olmayan insan incəlik yarada bilərmi? Cavab aydındır. Ərəbcə "şair" sözü, həssas və dərin duyğulu deməkdir. Və "boyakar" isə bir duyğulu və gözəl dünyanı boyaya vasitəsilə yaradandır. Cəfəri isə həm duyğuludur, həm də boyakar, yəni şair, rəssam və yazıb-yaradandır. Baxın:

*Birdən el havası vurur başıma,*

*Sızlayıb sübhəyə yata bilmirəm (2,81).*

Beit bir çaxnaşdırıncı başlanqca malikdir. Bu vəziyyət onun bütün beytlərində görünür. O, ancaq öz sevdiyi dünyanı yaratmağa çalışır. Tez gülən, tez ağlayan, tez fırtılanan, tez sakit olan, tez buludlanan və tez günəş saçandır. Şair olduğuna görə dərin duyğuludur. Və rəssam olduğuna görə dünyası qəm ilə, sevine ilə, kədər ilə, ümid ilə rəngarəngdir. Bir qəzəlinde şadlıq dalgalanır, başqa bir şeirində isə hüzn. Bu şeirdə sevine ələminə diqqət edin:

*Günəşdir əldə camım kefli-kefli,*

*Özüm kefli, məramım kefli-kefli,*

*Həmişə kefliyəm keflər içində,*

*Keçir hər sübh o şənəm kefli-kefli (4, 61).*

Cəfərinin dünyası sonsuzdur. Üzaqlardan ay haləsətək coşur, yeri gəldikcə vulkana çevrilir. Və açıq-aydın təhqiqiyə çevrilir:

*Nə istisiz ay haqqı demənlər axı bizdən?*

*Həq sayıyaraq dərdə çəkirsiz dilimizdən.*

*Bu qışqlara yardım yaranan qarğa sifətlər.*

*Eyfl, İsaım, Allahı əldiz əlimizdən (5).*

Epik əsərləri ehtiraslı, lirik şeirləri yandıncıdır.

*Babək kimi dur gollarım çırmala hey-hey.*

*Türk ellərini yağmağa tonqal qala hey-hey (4, 30).*

O, uşaqlıqdan əyləncə məqsədilə şeir dünyasına ayaq bassa da, iki acı hadisə onu ciddi və uğurlu bir şairə çeviribdir: Tərm zəlzələsi və həyat yoldaşı ilə oğlunun qəfildən ölməsi.

1990-cı il yazın son gecəsində 7.5 bal gücündə olan bir dəhşətli və yıxıcı zəlzələ Zəncan və Gilan əyalətlərini dağıtmışdır. Bu dözülməz faciə nəticəsində 70 mindən çox insan ölmüş, minlərlə isə yaralanmışdır. Gilanda və Zəncanın Tərm rayonunda 80 faiz kəndlər tam məhv olmuşdur.

H. Cəfəri faciədən sonra könüllü olaraq öz ölkədəşlərinin harayına cavab vermişdir. Tarım gedib altı ay fəlakətdə olanlar ilə eyni zülmü yaşamışdır. Orada minlərlə insanın torpaq altında yatmasını, kəndlərin məhv olmasını, bulaqların qurumasını, bağların solmasını, güllərin və gül kimi uşaqların kədərdən saralmasını öz gözələri ilə görmüşdür.

Cəfəri bu hadisə ilə bağlı gözələrinin qan yaşlarını yazdığı şeirlərə calayarkən faciə qurbanlarına ağırlıqlı edərək, "Vəfasız fələk" adlı bir şeirində belə bağırır:

*Səsi ney kimi day ucaltmışam,  
Yatan olsa da, mən oyatmışam,  
Səni atmışam, kama çatmışam,  
Vəfasız fələk, vəfasız fələk.  
Hələ hər xətər varın et görək (3, 9).*

Bu fəlakətdə Tərm bölgəsində çoxlu kənd viran olarkən, "Baklur" adlı bir gözəl kənd isə yer üzərindən tam silinir. Kənd əhalisi kəndlə bərabər tarixi xatirəyə çevrilir. Cəfəri "Baklur" şeirində bu faciəni çox həyəcanla xatırlayır: "Onun zəlzələ ilə bağlı əsərləri dəfələrlə İran və Bakı radio və televiziya kanallarından yayılaraq, şairin adı tarixə çevrilmiş, kəndlilə bərabər, şöhrəti bütün dünyaya yayılmışdır. Odur ki, xalq onu zəlzələ şairi adlandıır. Şair "Baklur" şeirində faciə ilə bağlı öz dəhşətini çox dərin duyğu ilə belə bildirir:

*Baklur! Ey güllü-çiçəkli,  
Sarı birçəkli gözəl kənd,  
Tarım-Zəngana dilbənd,  
Sənə, bir soylə, nə gəldi?*

Şair ədəbi şəxsləndirmə sənəti ilə "Baklur"u öz ölkədəşlərinə simvol tutmaqla onu bu bəd xəbət hadisə qarşısında dözümlə dəvət edir və şeirini belə davam layır:

*Baklur! Ey Tarımə ülyada  
Qəmə yasa batan kənd!  
Torpağ altında yatan kənd!  
Nələri arşə çatan kənd!  
Ürəyini səbr ilə doldur,  
Eybi yoxdur...*

Yaşıl ölkəyə qara yel əsərək kəndin bulaqları quruyur, bağçaları solur, ocaqları sonur, subay qızların toyları yasa dönür, güllü-çiçəkli və sarı birçəkli gözəl "Baklur" yer üzündən itir. Lakin, "Baklur" kəndi zəlzələ vasitəsilə təbiət səhifəsindən silinsə də bu şeir ilə tarix səhifəsində qeyd olunur. Şair Şəhriyarın "Səhəndiyyə" şeirindən örnək aldığı bu şeirdə Tərm faciəsini belə izah edir:

*Mən Tarımdan gəlirəm,  
Vər xəbərim faciəsindən  
O dağılmış sinəsindən  
Nə deyim zəlzələsindən! (3, 16).*

Şairin zəlzələ qurbanları haqqında şəfqəti, insanı hərəkət, öz şeiri ilə cəmiyyətə verdiyi hərəkəti xalq tərəfindən alqışlanır. Cəfəri kütlə içində ifa etdiyi rolu ilə, xalqın ağlar gözünün, əlövlu ürəyinin və həyəcanlı ruhunun təmsilçisinə çevrilir. Bütün zəlzələ ilə yasa batanlar və onlara ürək yandıranlar, bu şeiri öz tərcümeyi-halları hesab edərək yaxıb-yandıncı vəziyyətlə belə zülmünü edirlər:

*Yarın boyun qucaqladım, yar aqladı, mən aqladım,  
Yığıldı qonşular bütün, car aqladı, mən aqladım.  
O başı qarlı dağlara danışdım ayrılıq sözün,  
Bir ah çəkib başındakı qar aqladı, mən aqladım.*

Qeyd etməliyəm ki, Tərm İranda öz nar və zeytun bağları ilə tanınır. Şair aşağıdakı yandıncı beylərdə bu məsələyə toxunur və əhalinin məişətində iki bitginin roluna dolaylı şəkildə işarə edir:

*Tarımda nar ağacları məni görüb danışdılar,  
Boyumu zeytun oxşadı, nar aqladı, mən aqladım.  
Elə ki əsdi bir xəzən, tulandı güllərim mənim  
Xəbər çatınca bülbülə, xar aqladı, mən aqladım.  
Ürək sözün dedim tarə, simlər oldu parə-parə,*

*Yavaş-yavaş sızıldadı, tar aqladı, mən aqladım.*

Şair nədən yazsa və danışsa da, oyandıncı ruhu sözü haqq və mübarizəyə doğru yönəldir və çağırış duyğusunu şeirlərdə dalgalandırır:

*Dedim ki haqq mənimkidir, başımı çəkdilər dara,  
Tənəf sıxanda boynumu, dar aqladı, mən aqladım.  
Cəfəriyəm, boyum bala, qəm ürəkdə qala-qala,  
Yar canını ala-ala, yar aqladı, mən aqladım (4, 38).*

Sonra tufanlı şeirləri, canlı və həyəcanlı ifaları cəmiyyət arasında güclü ehtiraslar yaradır. Biz bunu onun ailəvi faciəsinə bağlı olan "Səfərcilər şeirində" hiss edə bilərik. Şair "Hədərbabaya salam" şeirinə nəzərə alan bu şeirini bir vaxt Şəhriyara oxuyub və onu aqladıb:

*Səfərcilər, siz səfərə gedəndə,  
Qəmli bəxib qəlbini qan edəndə,  
Könlüm quşu çırpınanda bədəndə  
Qəmli qəlbim bulud kimi dolmuşdu,  
Rəngim də ki, yarpaq kimi solmuşdu...*

Oxucuda hüzn, nostalgiya duyğuları oyadan "Səfərcilər" şeiri belə tamamlanır:

*O gündən ki, düşdüm sizdən aralı,  
Düşdüm çölə, oldum dağlar maralı,  
Dindirməyin, yaralıyam, yaralı,  
Qəm o qışsə dəravərim alıbdır,  
Cəfərinə yaman günə salıbdır (2, 36).*

Cəfəri başqa bir səhifəni və yandıncı şeirində öz nostalji hissini qəza qurbanı olan həyat yoldaşı ilə bağlı belə qələmə götürür:

*Baxdım dalsıyca yar gedəndə,  
Bir yol da dedim baxar gedəndə.  
Baxdı, qapıdan keçəndə güldü,  
Bilməzdi ürək umar gedəndə.  
Bağlandı dilim, ürəkdən amma  
Az qaldı çəkən havar gedəndə  
Səndən sonra eşqi neylərəm mən,  
Al, eşqini də apar gedəndə (4, 72).*

Yeri gəlmişkən, bir məsələni də dəqiqləşdirmək vacibdir. Tarix ədalətlidir, Yaxşıları seçən və pisləri ələkdən keçirəndir. Kiminsə ürəyi xalqa çırpınarsa, onu xatirələr səhifəsində saxlayar. Şair öz məsuliyyətini düzgün başa çatdırsa, xalq öz istək və diləklərini bir şəffaf güzgü tək onun şeirlərində görür. Cəfərinin əsərləri bu nailiyyətə yetişib və onlar hətta çap olunmadan kütləvi şəkildə xalq arasında yayılır.

Cəfərinin Şəhriyarın "Səhəndiyyə" şeirinə yazdığı nəzirələrindən "Baklur", "Ağ atım", "Tərm", "Kökümüz birdi bizim", "Axı şənbə toydur", "Köhnə şəhər", "Çilləxana", "Heydər baba"ya yazdığı nəzirələrdən isə "Kələk bağı", "Anam yurdu" və "Birlik" dillər əzbəridir.

"Xəyal quşu" Cəfərinin elinə və dilinə bağlılığını göstərən bir şeirdir. Onun bu əsərini Güney Azərbaycanın hərəət ədəbiyyatı nümunəsi hesab etmək olar. Şair bu şeirdə xəyal quşunu sonsuz fəzaya uçuraraq "Səhənd"lə "Savalan"ı səyahət edir və bu xəyalı səfərin davamında qarlı "Qafqaz" dağlarını aşır ki, Araz çayı ilə ayrılan elləri görsün və öz məhəbbətini onlara çatdırsın:

*Yenə xəyal quşu gəlib pərvazə,  
Gah uçur Səhəndə, gah da Qafqazə.  
Gah qomur Təbrizə, gah da Şirazə,  
Uçur göydən gedən durnalarının.*

Huşəng bu şeirin davamında xəyal quşunun qanadı ilə diyar-diyar türk ölkələrini dolandır, kolgəli çınarlar, uca dağlar, mavi və sonsuz səmələr, duru və dərin çaylar, anasından ayrılan uşaq gözütek ağlar bulaqlar, yaşıl yaylaqlar və ovlulu oylaqlar ilə görüşür, danışır, nəhayət bu səyahətdən dərs alır ki:

*İğitlər qanından çıxar lələlər,  
Analar sinəsin didər, budalar.  
Bildim nədən güllər solar, saralar  
O gündən ki, gözdüm bağbanlarının (2, 114).*

Cəfərinin ən məşhur əsəri "Ağ atım" şeiridir. Cəfəri Ağ atı ilə ədəb oylağında cəmlənibdir. Onun "Ağ atım" şeirini oxuyan türk balasının damarlarında qan coşub-daşır:

*Ağ atım! At qədəmin, dərya dayazdı...  
Dəryam keçsən əgər, şəhrə-niyazdı.  
Orda hər qan ki, təküldü yərə, azadlığı yazdı.*

Bəşər azadlığı bəzdi...  
Ağ atım! At qadım aydınlığa sarı!

Cəfəri bu şəirdə öz insani istəklərini, milli mövzuları, pozulan haqları, xalqın danılan və basılan hüquqlarını, millətinin mədəniyyətini, öz elinin -dilinin bütün varlığını vurğulayaraq, bir həməsi və epik üslubla azadlıq bağırır və illər boyu qəflət yuxusuna dalanları ayılımağa, ayağa qalxmağa çağırır. Oxucu bu əsəri oxuyarkən, öz varlığından ilham alaraq, türklüyü ilə fəxr edərək, Koroglu şücaətini, bu Səttarxan sədaqətini və qeyrətini, Sara ismətinə, Qaçaq Nəbi cəsarətini, Babək vətənpərvərliyini, birlik həsrətini, Azərbaycan məhəbbətini aydın hiss edir. O tarixi və mədəni mirasımıza sığınarkən şeirini belə davam etdirir:

Dədə Qorqud sazı çalsa,  
Dəli Dəmirul baş ucaldar.  
Bəli, əlbəttə ki, yoldaş başım yoldaş ucaldar.  
Qoy verək səs səsə, bahəm oxuyağ  
Bir də Koroglu dälisindən,  
Hacərin Qoç Nəbisindən (2,17).

Oyadıcılıq və çağırış şeirin ən əsas qayğısıdır. Yeri gəldikcə öz xalqı azadlığa, dil və elin inkişafına, manqurtlaşma prosesinin qarşısında dayanmağa və bir sözlə, öz xalqını səadət yoluna yönəldir. O, bir ozan kimi məclisləri, şəhərləri bərbəbir gəzir və sözlünü xalqa yetirir. Onun çox şeirləri, məsələn, "Şuralar", "Hacilər", "Şəkil", "Açın pəncərələri" geniş şəkildə multimedia vasitəsilə, aşıqların sazi ilə yayılıbdır:

Gəl ağlayağ, dolanağ ağlayan bulağlarınan  
Bu ölkələrdə görək hansı sinədir yarastız (4, 68).

Və ya :

Gedirəm çaxnadam o tay-bu tayı,  
Səsləyəm Babəki, gələ ox tayı.  
Dayan axmağından, ay Araz çayı,  
Mən Səmədin qanın alan qartalam (4, 75).

Dil bir millətin kimliyinin təməli və bir mədəniyyətin əsasıdır. Dil itərsə mədəniyyət itər. Mədəniyyət itərsə bir millət öz kimliyini itirəcəkdir. Yazıçı ilə şair xalqın və dilin göstəricisi hesab olunurlar. Cəfəri İran türklərinin bir ifadəli dilidir. Onun əsərlərində ana dilində təhsil alınması, Güney Azərbaycanda ana dilinin yazılıb-yayılmaması, məktəblərdə və universitetlərdə türkçə dərs keçilməsi əsas qayğıdır. Çünki dil ancaq elindir və onun ürək sözünə əsdir.

Bu, fəxrdir mənə, Azər elimdir, türkü dilim,  
Mənim basımdı fəqət səhrəvərdini tanıyam (4,67).

Türk dili bir dağtək daha ucadır. Bu dil tarix boyu saraylara, alçaqlara baş çəyməyibdir. Bu dilin kökü Göy türkcəsidir və Göy türk səməvidir. Səməvi dil alçaqlığa meyilli ola bilməz. Cəfəri bu mənanı vurğulayıb deyir:

Bizim Türkün dili güldən zərifdir,  
Bütün dillər "dal" olsa, O, "əlif"dir.  
Ədəbdə, elmdə, hər bir hünərdə,  
Siz allah, türklərə kimlər hərifdir? (5).

Məhəmmədəmin Yurdaqul demişkən: "Unudmayın ki, bir xalqın şairləri bağırmasalar, sanki əzizləri torpaq altında yatan bir yetim-yesir uşaqlardır". Vurqulamalıyam ki, dil bir millətlərin kimliyinin sınıridir. Keçən nəsilin kimliyini, düşüncəsini, adət-ənənələrini gələcəyə çatdırın vasitədir. Lakin bu dil, təhsil dili, media dili, yazı dili və dövlət dili olmasa, tez-gec zəifləyəcək və yaşayış səhnəsindən silinəcəkdir. Dil yasaq olan yerlərdə məhz qəzal və şeir irəli çıxır, bütün başqa mediaların məsuliyyətini daşıyır. Şair bu əhəmiyyəti vurğulayarkən deyir:

Varlıqda bütün var-yoxumuz şeir, o qəzaldır,  
Hər bir qəzalim ellər ara türkəməsəldir.  
Mən Cəfəriyəm söz yazaram türkü dilində  
Türkün balası türk ola ələmdə gözəldir (5).

Namıq Kamal deyir: "Azadlıq istəsəniz bir əlinizdə tarixinizin qırmızı vərəqləri və o birində qırmızı qan olmalıdır". Ona görə ki, sıxıntı-boğuntuya məruz qalan insan öz yaşam mənasını, yəni azadlığı əldən verir. Eləcə də bir insanı yaşama yetişməyə qan-can vermək gərəkdir. Cəfəri azadlığı sevrək bu mənanı belə söyləyir:

Bir ölkədə millətə azadlıq olmasın,  
Neylir adam o ölkədə qorun xəzənəsin (4, 51).

Elə ölkələr var ki, orda:

Qorğa qonub ağac başına sübhət eyləyir,  
Qumru dəyində giclədib öz qəm tərənəsin (4, 20).

Siyasi təzyiqlə ölkədə kimsə qabaqcıl olmaq istəyərsə ona sarsənklik və satqınlıq gərəkdir. Yoxsa haqq deyən, haqq danışanlar həbsxanada və qəbiristanlıqda yatmalıdırlar. Məgər düşüncə ilə zülm yanaşı yaşaya bilərlərmi? Bu durumda göz açıq olarsa da dil bağlı olmalıdır.

Gözümüz açıqdır, dilimiz bağlı,  
Özüm buralıyam ruh qarabağlı,  
Yuvamı dağdır bir dili yağlı (4, 33).

Şair "Durnalar" şeirində yazıqlar və şairlərə xitab edərək onlara zülm qarşısında susmağı xəyanət hesab edib deyir:

Burda ki, durnalar susub danışmır,  
Durna var durnaya yanib altışmır,  
Durna var satqındır, biza qarışmır,  
Qayıdın durnalar, qayıdın burdan (4, 22).

Siyasi şovinizm bir toplumdə hökm sürərsə yalnız bütün dilləri, dinləri və elləri assimilyasiya prosesinə qurban edər. Ancaq hamını öz istədiyi dil və düşüncədə həzm edər. Manqurtlaşan insanın bu durumda özümdən acığı gəlir, öz soydaşları ziddinə bir satqına və casusa çevrilir:

Ayrı köklərdə bitən gündən əsalət çürüdü,  
İndi satqınlarımız hər küçədə bir sürüdü (4,34).

Qaranlıq keşikçilərinə günəşdən danışmaq ən yasaq işlərdəndir. Zülm ölkəsində dinc və təsəlli ilə yaşam istəsən görək göz haqqı görməsin, qulaq haqqı eşitməsin, ağıl haqqı düşünməsin, görüb, eşidib, düşünsən də dil onu səyləməsin.

Tikili bir ağız çəkəcəm buma,  
Bir dərin baxış ki fikirə cuma.  
Yollayam şəkili Tehrana, Quma  
Bir elin yoxluğun varda çəkəcəm (4, 49).

Ayrı-seçkilik və ictimaiyyətlik haqları pozur. Hörmətli Əzir. İnsanları bir məhdud qurupun əyləncəsi yolunda qul etmək istəyir. Və insanın əsas hüquqlarını pozur. Ədalət bir hökmdarın əsas qayğısı olmasa, din və Qurandan danışmaq yalnız bir yalançılıq və əsiləsi və bir yalan şüardır.

H.Cəfəri böyük qəzal müğənnisi olsa da, şeirlərinin əsas mövzusu milli ruh, dilinə-əlinə qayğı göstərmək və xalqın pozulmuş insani hüquqlarının bərpasına çalışmaqdır. Şübhəsiz ki, dünyada dövlətsiz olan bəzi türklərin varlığını qorumaq və onların insani hüquqlarını bərpa etmək üçün, ilk qədəm ana dillərində təhsil almaq və assimilyasiya prosesinin qarşısını almaqdır. H.Cəfəri şeirlərində bu anlayışı aydın şəkildə vurğulayır. O, ölkədə baş verən bütün sığırı - boğuntunu görərək bu mühüm vəzifəni xalqa çatdırır. Lakin heç zaman ümidini itirmir, öz xalqına aydın günlər və parlaq gələcək arzulayır.

## ƏDƏBİYYAT

1. "Moce bidari" Həftəliyi. Zəncan, Səniyabr, 2011.
2. Cəfəri Hüşəng. "Ağ atım" (şeir məcmuəsi), "Pinar", Zəncan, 1995.
3. Məhəmməd Hüseyin. "Qanlı çiçəklər", "Ərk", Təbriz, 1990.
4. Cəfəri Hüşəng. "Günəş" (şeir məcmuəsi), "Nikan", Zəncan, 2009.
5. Şairin "çap olunmamış şeir məcmuəsi", şəxsi arxivində.
6. Quran. "nəsr. İslami", Tehran, 2004, Rum surəsi, Ayə 22.

## XÜLASƏ

Hüşəng Cəfəri Zəncanda anadan olan-yaşayan müasir şairlərdən biridir. O, iki sahədə çalışıb və böyük nailiyyətlərə çatıb bir insandır. Bu dəyərli, dərin duyğulu, milli ruhlı, həyəcanlı şair və rəssam, gincəyin ədəbi səmasında parlaq bir ulduzdur. Bu məqalə yığcam şəkildə Cəfərinin ədəbi yaradıcılığını izah edir.

## SUMMARY

Hushang jafari is one of modern poets from zanzan. He is a workman in two areas and reaching great achievements. This valuable painter, get up and national spirit poet is a bright star in the sky of Azerbaijan literary. This article compactly in small form the literary activities of the jafari.

## TANIMADIĞIMIZ BÖYÜK ƏDƏBİYYATŞÜNAS

Nəsrəddin MUSAYEV,  
"Azərbaycan məktəbi" jurnalının baş redaktor müavini,  
Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü

Görkəmli şəxsiyyət, orijinal tədqiqat əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elmini zənginləşdirən məhsuldar alim, əsl ziyalı, əslən azərbaycanlı Abdülbaqi Gölpınarlının elmi irsi, nədənsə, ölkəmizin ədəbiyyatşünas alimlərinin diqqətindən kənar qalmış, onun fəxr edildisi, qürur duyulması elmi fəaliyyəti tədqiqata cəlb edilməmişdir. Elmi fəaliyyəti dövründə 114 kitabı (yazdığı, tərtib və tərcümə etdiyi), 404 məqaləsi, 1 elmi araşdırması da daxil olmaqla müxtəlif mövzuda 29 əlyazması, 250 şeirindən ibarət "Divan"ı çap olunmuş, onun özü haqqında dövrünün tanınmış ziyalıları 60-dan çox məqalə yazmışlar. Bir çox əsərlərini isə müştərək olaraq qələmə almışdır.

Təxminən yarım əsrlik yaradıcılığı dövründə bu qədər uğur qazanmış böyük elm xadiminin mənsub olduğu xalqın iftixarına çevrilməsi onun mənəvi haqqı, onu Azərbaycan elmi və pedaqoji ictimaiyyətinə tanımaq isə bizim vətəndaşlıq borcumuzdur.

XX əsr Türk dünyası ədəbi-fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndəsi, ədəbiyyat tarixçisi, yazıçı Abdülbaqi Gölpınarlı 1900-cü ilin yanvarında İstanbulda anadan olmuşdur. Əsl adı Mustafa İzzət Bakidir. Atasının onun adını Abdülbaqi çağırması ilə adı bu cür də qalmışdır. Ailəsi Azərbaycandan Türkiyəyə köçüb. Atasını Əhməd Ağah Əfəndi azərbaycanlı, Gəncənin yaxınlığında yerləşən Gəlbulaq kəndindən, anası Aliyə Şöhrət xanım isə qafqaz əsilli udlardan idi. Atasının dövrünün tanınmış jurnalistlərindən olmuş, "Tərcümani-həqiqət" qəzetində müxbir kimi çalışmışdır. Jurnalistika sahəsindəki xidmətlərinə görə ona "müxbirlərin şeyxi" ləqəbi verilmişdi.

Abdülbaqi ibtidai təhsilini Yusif Paşa, orta təhsilini Mənbəül-ürfan məktəbində, lisey təhsilini isə Gelenbeyi məktəbində alıb. Liseyin son sinfində oxuyarkən atası vəfat edir və bu səbəbdən də təhsilini yarımcıq qoymaq məcburiyyətində qalır. Bir müddət oxuduğu məktəbdə fars dilindən dərs deyir. Kitab mağazası açsa da, bu işdə uğur qazana bilmir. Bir dostunun dəvəti ilə 1918-ci ildə Çorumun Alaca mahalına müəllim təyin edilir. Orada baş müavin və baş müəllim kimi fəaliyyət göstərir. 1923-cü ildə yenidən İstanbula qayıdaraq yarımcıq qoyduğu lisey təhsilini tamamlayır. Təhsilini artırmaq arzusu ilə 1927-ci ildə İstanbul Kişi Müəllim Məktəbini, 1930-cu ildə isə İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsini bitirir. Konya, Kayseri, Balıkesir, Kastamonu, Heydərpaşa liseylərində ədəbiyyat müəllimi kimi fəaliyyət göstərdikdən sonra bir vaxtlar təhsil aldığı İstanbul Universitetində kitabxana müdirinin müavini vəzifəsində çalışır. 1936-cı ildən başlayaraq Qazi Osman Paşa orta məktəbində və Vəfa liseyində müəllimlik edir. 1939-cu ildə Ankara Universitetinin dil və tarix-coğrafiya

fakültəsinə dəvət alır. Orada İslam-türk təsəvvüf tarixi və ədəbiyyatından mühazirələr oxuyur.

1976-cı ildə verdiyi müsahibələrinin birində "Yunus Əmrə: həyatı, sənəti, şeirləri" adlı tədqiqatının Ankara Universitetinin dil və tarix-coğrafiya fakültəsində fəaliyyətə başlayarkən doktorluq işi kimi qəbul edildiyi qeyd edilmişdir. Burada doktorluq işini müdafiə etdikdən sonra dosent vəzifəsinə irəli çəkilir. 1942-ci ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə İstanbul Universitetinə göndərilir. 1945-ci ildə kommunist ideologiyasını yaymaqda suçlu bilinərək siyasi motivlərlə həbs olunur. 10 ay həbsdə qalır. Burada da boş dayanmır, ardıcıl yaradıcılıqla məşğul olur. Bəraət aldıqdan sonra universitetə qayıdır. 1949-cu ildə isə öz istəyi ilə təqaüdə çıxır. 25 avqust 1982-ci ildə İstanbulda vəfat edir.

Abdülbaqi Gölpınarlı, onu ilk dəfə görənlərin və ya az tanıyanların nəzərində çox ciddi, sərt təbiətə malik bir insan təsiri bağışlayırdı. Onu uşaqlıq illərindən tanıyanlar, bir özünəməxsusluğuna daim diqqət çəkiblər: monoton həyat tərzindən sıxılınca hər an yeni bir şey axtarıb tapıb...

Məqalələrində özü də bunu qeyd edir: "Döymədiyim qapı qalmadı. Əvvəlcə Bektəşi oldum, başqa-başqa qapıları da döydüm; Hətta bir ara dinsiz də adlandırıldım... Amma, yaxşı ki, bunları etmişəm, yoxsa bugünkü səviyyəyə gələ bilməzdim...". O, həmişə mütləq etmək, özündən əvvəl yaşayıb-yaratmış ustadlarından öyrənmək həvəsindən bir an belə çəkinməmişdir. Yatağa düşdüyü andan etibarən son nəfəsini verənə qədər xidmət göstərdiyi müəllimi İsmayıl Saib Əfəndidən bəhs edərkən "Həyatda olsa da, dizinin dibində oturub bir şeylər öyrənsəm" deməsi... Ömrü Fərid Bəydan söz düşəndə "Vaxtsız dünyasını dəyişdi, müşküllərini həll edəcək kimsə qalmadı" deyə heyfəsilənməsi bunun bariz nümunəsidir. Sevmədiyi insanların belə, müsbət keyfiyyətləri olduğu təqdirdə, bunların ifadə edilməsini vacib sayır, haqqını danmıyaq deyirdi. Məsələn, ədəbi aləmə yaxşı məlumdur ki, Fuad Köprülü onun müəllimi olmuşdur.

1931-ci ildə çıxardığı kitabı "Məlamilik və Məlamilər"i, "Bu əsərimi, Türk ədəbiyyatı tarixinin görkəmli nümayəndəsi, gəncliyə elm yollarını göstərən və çalışmaq zövqünü verən Şarkiyat banisi əziz ustadım professor Köprülüzdə Fuad bəy əfəndiyə ithaf edirəm" sözləri ilə başlayır. Daha sonralar isə qeyd edirdi ki, o (Fuad Köprülü - N.M.) biza sadəcə bir şey öyrətdi, amma çox mühüm bir şey: Metod... Köprülüzdəyə qədər nə metodologiyadan xəbərimiz vardı, nə sistemdən... Hamımıza bunları o öyrətdi "...

Yazdığı əsərlərin həcmi həyatını nə dərəcədə gərgin bir çalışma ilə keçirdiyini göstərir. O dövrün tanınmış ziyalılarından olan Murad Bardakçı qeyd edir ki, bu gün, 1940-cı illərdə çap olunmuş, xüsusilə də musiqi sahəsində birinci dərəcəli qaynaq sayılan bir çox kitabın, əslində Abdülbaqi Gölpınarlıya aid olduğunu sadəcə bir neçə şəxs bilir... Türk ədəbiyyatı tarixinə bu qədər bir-birindən dəyərli əsərlər bəxş etmiş Gölpınarlının yazmaq istədiyi, amma ömrünün vəfa etmədiyi bir əsər vardı: Bektəşilik. Yaşının 80-ni keçdiyi vaxtlarda özü bu barədə deyirdi: "Bektəşilik üçün, ən azı beş il lazımdır. İki il əlimdəki sənədləri təsnif etmək, iki il arxivdə çalışmaq, bir il də oturub yazmaq. Mənim isə bu qədər ömrüm yoxdur..."

Abdülbaqi Gölpınarlı tədqiqatlarını əsasən Təsəvvüf, Mövləvilik (13-cü əsrdə Mövlana Cəlaləddin Rumi tərəfindən təsis edilmiş sufi təriqətidir), Şiəlik və Divan ədəbiyyatı üzərində cəmləşdirmiş, bu sahələrdə orijinal əsərlər yaratmışdır. Onun dövrünün elmi jurnallarında, məcmuələrində və qəzetlərində çoxlu sayda



məqaləsi çıxmışdır. Gənc yaşlarından şeirlər yazmağa da başlayan Gölpınarlı şəkil, üslub olaraq klassik tərzini seçmişdi. Müxtəlif illərdə yazdığı şeirlərdən ibarət "Divan"ında 250-dən çox mənşü əsəri vardır. Şeirlərinin təxminən yarısı təsəvvüf məzmunlu olduğundan anlaşılıb dərk edilməsi üçün gərəkliliyi və şərhə ehtiyac duyulur. Abdülbaqi Gölpınarlının nəsrinə gəlincə, dili sadə, məzmunlu və başa düşüləndir. Ciddi və təhlili yazılarında belə axıcılıq, həmişə gərəkliliyi olanı, əsərlərində, bir qayda olaraq, söz xətinə söz deməmişdir, həmişə gərəkliliyi olanı, orijinal olanı yazmışdır. Terminləri olduğu şəkildə işlətməmiş, cümlələrində çətin anlaşılan ifadələri işlətməmişdir. Yaradıcılığının ən diqqət çəkən məqamlarından biri də odur ki, işlətdiyi cümlələri qısa, lakonik, məntiqi və təsirlidir.

Üç başlıq altında toplanan bibliografiyasını araşdırarkən diqqətimizi çəkən bəzi məqamlara aydınlıq gətirmək istəyirik. Abdülbaqi Gölpınarlı yaradıcılığına 1925-ci ilin yanvarında "Tədrisat" məcmuəsində çap etdirdiyi "İmtahan: monoloq" adlı məqaləsi ilə başlamışdır. 1976-cı ildə bir müsahibəsində ilk kitabının "Müsahibəti-Əxlaqiyyə" olduğunu və onun məktəblərdə dərs kitabı olaraq istifadə olunduğunu bildirmişdir. Tədqiqatçılar bu kitabın 1926-cı ildə çap olunduğunu qənaətinədəirlər.

1927-1932-ci il tarixləri arasında çap olunmuş kitabları, "Mələmlik və Mələmilər" istisna olmaqla, məktəblər üçün hazırladığı dərs kitablarıdır. Tədqiqat xarakterli kitablarının çoxu başda Mövlana olmaq üzrə Yunus Əmrə, Pir Sultan Abdal, Şeyx Qalib, Füzuli, Nədim, Şah İsmayıl Xətai kimi görkəmli şairlərin yaşamından, əsərlərindən bəhs edən bioqrafik səciyyəli əsərlərdir. Bundan başqa o, bu şairlərdən bəzilərinin Divanlarını da (Yunus Əmrə, Füzuli, Nədim və b.) təkrar çap etdirmişdir. Əsərlərinin təkrar-təkrar çap olunması onun yaradıcılığına olan diqqətin bariz nümunəsidir. Tərcümə etdiyi və şərh etdiyi kitablar arasında Mövlananın əsərləri önəmli bir yer tutur. Bundan başqa, Xəyyam, Hafiz və digər sənətkarların əsərlərini də türk dilinə tərcümə etmiş, şərhlər yazmışdır. Məqalələrinin böyük əksəriyyəti də Mövlana ilə bağlıdır. Bibliografiyasından məlum olduğu və yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu böyük ədəbiyyat tədqiqatçısının çap olunmuş 114 kitabı (yazdığı, tərtib və tərcümə etdiyi), 404 məqaləsi, çap olunmamış 1 elmi araşdırması da daxil olmaqla müxtəlif mövzuda 29 əlyazması, 250 şeirdən ibarət "Divan"ı çap olunmuş, haqqında çıxan 60-dan çox məqalə mövcuddur.

Bir vaxtlar yazdığı kitablarında adı müəllim Baki kimi verilmişdir. Bu da onun müəllim kimi şöhrət qazanmasından, bu peşənin sahiblərinə hörmət və ehtiramından irəli gəlir. O, dövrünün məktəb dərsləkləri yazan tanınmış simalarından biri kimi də nüfuz qazanmışdır.

1928/29-cu illərdə çap olunan "Cümhuriyyət çocuğunun din dərsləri" adlı kitabı Milli Təlim və Tərbiyə Dairəsinin 23 iyun 1928-ci il tarixli 88 nömrəli qərarı ilə ilk məktəblərin dördüncü və kənd məktəblərinin üçüncü sinifləri üçün qəbul edilmişdir. Əlamətdar hal odur ki, 1-2 yanvar 1956-cı il tarixli "Vətən" qəzetində "Keçən ilin dünya və yurd xeyrinə ən mühim hadisələr və şəxsiyyətlər" başlığı altında verilən məqalədə Abdülbaqi Gölpınarlı ədəbiyyat tarixçisi və Quran mütərcimi olaraq göstərilmişdir.

Məqsədimiz gələcək araşdırmalarımızda onun çoxsahəli elmi fəaliyyətinin Azərbaycan ədəbiyyatı və mütəfəkkirləri ilə bağlı hissəsini tədqiq etmək, onu geniş şəkildə azərbaycanlılara tanımaqdır.

## XALQ ŞAİRİ İLƏ QEYRİ-ADI SÖHBƏT

Məhəmməd BAHARLI

- \* Süleyman Rüstəm qonağı necə qarşılayırdı?
- \* Onun iş otağında nələr vardı?
- \* O, öz müəllimləri barədə nə deyirdi?
- \* Xalq şairinin fikrincə, müəllim necə olmalıdır?
- \* S.Rüstəm şair olduğu üçün kimlərə minnətdar idi?
- \* İstedadlar yetişdirməkdən ötrü nələri məsləhət görürdü?
- \* Təhsilimizin gələcəyi barədə nə düşünürdü?
- \* Xoşbəxt ömrün acı sonluğu?

Jurnalist olmağım mənə çox böyük şəxsiyyətlərlə görüşə bilmək, ünsiyyət yaratmaq imkanı vermişdir. Bu imkandan istifadə edərək, ilk gənclik illərimdə bir dəfə xalq şairi Süleyman Rüstəmlə də görüşüb, ondan işlədiyim "Azərbaycan məktəbi" jurnalı üçün müsahibə götürdüm.

1976-cı ilin payız günlərindən biri idi. Şairə təzəcə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə sovet ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətlərinə və səmərəli ictimai fəaliyyətinə görə "Lenin" ordeni və "Oraq və çəkiç" qızıl medalı təqdim edilməklə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verilmişdi. Mən Yazıçılar İttifaqına zəng edib Süleyman müəllimlə danışırdım və o, "Azərbaycan məktəbi" jurnalına böyük hörməti olduğunu bildirdikdən sonra evində görüşə dəvət etdi.

Üşaqlıqdan şeirlərini oxuduğum, əzbərlədiyim, şan-şöhrətli şairlə görüşmək mənim kimi gənc jurnalist üçün çox sevindirici idi. Görüşümün ilk anındaca o, məni son dərəcə heyratlandırdı. Belə ki, mənimlə köhnə tanışlarından biri kimi hal-əhval tutdu, başmaqları cütləyib qarşıma qoydu. Utanıb-qızardığımı görcək zarafata keçdi. "Gəl mənim iş otağıma, sənə məzəli şey danışacağam", dedi.

Dəhlizin sol tərəfində onun iş otağı idi. Otaq çox da geniş deyildi. Ortada kolxoz idarələrinin iclas stoluna bənzəyən, yaşıl örtüklü iri masa yerləşdirilmişdi. Üstündə həcmcə böyük kasanı xatırladan mis külqabı vardı. Onunla üzbəüz divar tərəfdə taxta karzinka-sandıq qoyulmuşdu. Mən belə sandığa kənddə babamgildə də rast gəlmişdim. Ümumiyyətlə, köhnə, qədim evlərdə bu cür karzinkalar saxlanırdı. Süleyman müəllim marağımı sezip dedi:

- Sandıq ədəbiyyatı eşitmisən?

- Bəli.

- Bu da mənim sandıq ədəbiyyatıdır. Hər şeyi nəşr etdirməzlər axı. Ürəyin istəyir, yazırsan, o, sənənin özün üçün olur. Cırmırsan ki, qələmindən çıxıb.

- Süleyman müəllim, Sizin qələminizdən nə çıxırsa, bizim də ürəyimizdədir. Şeirləriniz sevilir. Təsadüfi deyil ki, bu yaxınlarda böyük bir fəxri ada layiq görülmüsünüz. Sizi jurnalımızın çoxminli oxucuları adından.

redaksiyamızın yaradıcı heyəti adından təbrik edirəm. Həm də axı sizin yubileyinizdir, yetmiş yaşınızdır.

– Çox sağ olun. Sizin jurnalın da bu yaxınlarda yubileyi qeyd edilmiş, ona Azərbaycan SSRİ Ali Soveti Rəyasat Heyətinin Fəxri fərmanı verilmişdir. Fərsətdən istifadə edib, jurnalınızın oxucularına təbrikimi çatdırmaq istəyirəm.

Şair bir qədər fikrə getdikdən sonra söhbətini davam etdirdi:  
– Mən bu dəqiqə müəllimlərimi xatırlayıram. O müəllimləri ki, bir vaxt onlar da xalq maarifinin tərəqqisi, pedaqoji mətbuatımızın yaradılması barədə düşünər, bu əməl uğrunda mübarizə aparardılar. O müəllimləri ki, mənim bugünkü sevincimdən ən böyük pay onlara düşür. Bir qədər qərribə görünsə də, anamı da sevincimə şərik olan müəllimlərin arasında görürəm. O anamı ki, savadsız idi, lakin qohumlarının “dəmirçi oğludur, qoy atasının sənətini davam etdirsən” təkidinə etiraz səsinə ucaldıb məni oxumağa, təhsilə həvəsləndirmişdi. Mənə hər cür qayğı göstərmişdi.

Əvvəl Bakıdakı 4-cü rus-tatar məktəbində oxudum. Orada mənə Mir Həsən Vəzirov, Süleyman Sani Axundov, Ağabəy İsrailbəyli kimi ziyalılar dərs dedilər. Etiraf edirəm ki, mən bəlkə də şair olmayacaqdım, əgər Süleyman Sani Axundovdan dərs almasaydım.

Məni 20-ci illərin əvvəllərində Bakıdakı 18 nömrəli pedaqoji texnikumda oxumağa çəkib gətirən də müəllimlərimə və ümumiyyətlə, müəllimliyə məhəbbətim idi. Bu texnikumda Hüseyn Cavid, Soltan Məcid Qənzadə, Pənah Qasımov, Abdulla Şaiq kimi görkəmli şəxsiyyətlərdən təlim-tərbiyə almağım da mənə həyat yolumu müəyyənləşdirməkdə kömək etdi. Bir qədər sonra isə universitetin şərqşünaslıq fakültəsində oxumağım, orada nüfuzlu müəllimlərin mühazirələrini dinləməyim, tələbələrə Cəfər Cabbarlı, Əfrasiyab Bədəlbəyli və başqaları ilə dostluğum, geniş mütaliə, ədəbi mübahisələr məni poeziya ilə möhkəm bağladı. Və mənim, məktəblərdə dərs deməyəm də, pedaqoji işim yaradıcılığında təzahür etdi. Neçə-neçə şeir yazdım ki, onlarda şagirdləri məktəbə, müəllimə, ata-analara, Vətənə, kommunizmin işıqlı sabahına inanmağa, hörmət etməyə, əməyi sevməyə çağırıram.

– Dediniz ki, sizin yetişməyinizdə müəllimlərin rolu olmuşdur. Siz onların bu rolunu nə ilə şərtləndirirsiniz və müasir müəllimlərə nəyi tövsiyə edərdiniz?

– Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, müəllimlərimiz bizdə böyük gələcəyə inam hissi doğurur, dünyaya təsadüfən gəlmədiyimizi, həyatda silinməz dəst-xətt qoymağımızın zəruriliyini dərk etdirirdilər. Müəllimlərimiz mühitin nəbzini tutur, necə deyim, şahadət barmağımızı bu nəbzə üstünə gətirirdilər. Deyirdilər ki, qulaq asın: mühit sizdən maariflənməyi, işıqlı, azad həyat uğrunda mübarizə aparmağı tələb edir. Müəllimlərimizin bizdən tələbləri və onların özlərinin bu sahədə əməli işləri yolumuza məşəl kimi nur saçır. İndiki gəncliyin hərəkət mərkəzləri isə daha əhatəli olmalıdır. Təsədüfi deyil ki, XX əsr “atom” əsri adlandırılır. Bugünkü nəsil dövrə ayaqlaşmaq üçün daha çox öyrənməli, daha çox çalışmalıdır. Bu sahədə məhz müəllimlərin üzərinə böyük, lakin şəərəfli vəzifələr düşür.

Bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm.

Mənə dərs demiş müəllimlər həmişə çalışırdılar ki, şagirdlərin psixologiyasını öyrənsinlər, onların qabiliyyətlərini, ev şəraitlərini, kimlərlə dostluq və yoldaşlıq etdiklərini, arzu və imkanlarını müəyyənləşdirdisilər. Mən

İndiki müəllimlərdən bu məsələyə daha çox diqqət yetirmələrini, məktəblilərə qayğı göstərmələrini arzu edirəm.

Müəllim ictimaiyyətin, valideynlərin gücündən səmərəli istifadə etməyi də bacarmalıdır. Bu sahədə həssaslıq göstərməyən pedaqoq çətin ki, nailiyyət qazansın. Bir əhvalat yadıma düşür. Bayaq sənə dedim axı məzəli şey danışacam. Məktəbdə oxuduğum illərin söhbətidir. Bir gün müəllimimiz dərsə hazır gəlməyən oğlanlardan birini ayağa qaldıraraq əmr etdi: “Get evə, atanı yanına gətir”. Oğlan atasız olduğunu bildirdi. Onda müəllim təkid etdi ki, anasını, əgər o da yoxsa, nənəsini gətirsin. Oğlan anasının da olmadığını, nənəsinin himayəsində yaşadığını dedi və sinifdən çıxıb getdi. O, bir azdan qara çarşaba bürünmüş halda sinfə daxil olub özünü müəllimin evə göndərdiyi oğlanın nənəsi kimi təqdim etdi. Əlbəttə, müəllim bu utancaq, dilsiz-ağızsız “nənə” ilə oğlan haqqında heç bir pedaqoji söhbət apara bilmədi, yalnız özünü məktəblilər qarşısında gülünc vəziyyətdə qoydu.

Mən bu məzəli əhvalatı ona görə xatırladıram ki, müəllim hər bir pedaqoji söhbətin, yaxud tədbirin hansı şəraitdə zəruri olduğunu, onun nə ilə nəticələnmə biləcəyini irəlilədən ciddi şəkildə götür-qoy etməlidir. Ümumiyyətlə, təlim-tərbiyə işi çox mürəkkəb prosesdir. Bunu bacarmayan müəllim nüfuz sahibi ola bilməz, çətin ki, onu yetişdirməsinin taleyi maraqlandırar və narahat edər.

– Məncə, uzun illərin gərgin zəhməti hesabına müalicə edilib həyata qaytarıldıqdan bir az sonra hər hansı sürücünün ehtiyatsızlığından həlak olan xəstənin faciəsi həkimə nə dərəcədə sarsıdırsa, yetişdirməsinin cəmiyyət qarşısında başaşağılığı da müəllimi o qədər məyus etməlidir.

– Tamamilə doğrudur. Müəllim cəmiyyət qarşısında şagirdi üçün məsuliyyət daşıdığı unutmamalıdır. Yaxşı şagirdi ilə fəxr edən müəllim deyir: “O, mənim yetişdirməmdir”. Bəs pis şagird kimin yetişdirməsidir? Ona görə də müəllim öz yetişdirməsinin nəyə qabil olduğunu müəyyənləşdirə bilməli, ona düzgün tərbiyə və istiqamət verməlidir. Əsl müəllim həmişə belə olub, indi də belə olmalıdır. Bayaq qeyd etdiyim kimi, Süleyman Sani mənə dərs deməyəydi, düzgün istiqamət verməyəydi, bəlkə də şair Süleyman olmazdı.

– Buradan belə çıxır ki, yaradıcı gənclik məktəbdə yetişir. Bəs bu sahədə müəllimlərə konkret olaraq nələri məsləhət görürdünüz?

– Ümumiyyətlə, müasir məktəbli ədəbiyyat və incəsənətə dair hər bir yenilikdən, məlumatdan xəbərdar olmalıdır. Bədii və estetik zövqün formalaşmasında bunlar mühüm əhəmiyyətə malikdir. O ki qaldı istedadla qayğı məsələsi, bu sahədə müəllimdən zərgər dəqiqliyi və həssaslıq tələb olunur.

Yaradıcılığa həvəs göstərən şagirdə meyl etdiyi sahə üzrə nəzəri bilik vermək, mütaliə üçün ədəbiyyat göstərmək, dövrün tələblərini başa salmaq, onda vətənə dərin məhəbbət tərbiyə etmək və s. müəllimin əsas işi olmalıdır.

Yaradıcılıqla məşğul olan biz yaşlı nəsil əldə etdiyimiz müvəffəqiyyətlərə heç vaxt arxayınlaşmamışıq. Nazim Hikmət yazır ki, oldum demək — öldüm deməkdir. Bir nailiyyətə ki sahib oldun, “oldum” demə, uğurlarınla kifayətlənmə, yoxsa yavaş-yavaş tənəzzül edərsən. Bax bu cəhəti də məktəbliyə dərk etdirmək, onda zəhmətsevərlik, geniş dünyagörüşü tərbiyə etmək müəllimin diqqət mərkəzində durmalıdır.

Müəllim çalışmalıdır ki, hər bir şagird yaradıcı olsun. Mən burada şagirdin oxuyub-öyrəndiyinə yaradıcı münasibətini nəzərdə tuturam. Şagirdə hər şeyi kor-korana, doqmatik qəbul etməmək onu qurulaşdırar. Tutuq ki,

şagirdlər "Otello" faciəsindən səhnəcik göstərirlər. Əlbəttə, "Otello" mürəkkəb səhnə əsəridir. Belə bir əsərin məktəblilərin ifasında bir qədər zəif çıxması təəccüblü görünməyə də bilər. Lakin əsəri tamaşaya hazırlayan müəllimin özündən razı halda "şagirdlər necə tələb etmişsə, o cür də oynadılar" deməsi təəssüf doğurur. Çünki bu cür tələb və məcburiyyət obrazı təqdim edənə yaradıcı fəaliyyətini sığdırır. Ona görə də şagirdə öz yaradıcılığını göstərə bilmək imkanı verilməlidir. Ta uşaqlıqdan yaradıcılıqla oynardı. O, bunun üçün çox Abbas Mirzə də məhz bütün rolları yaradıcılıqla bildirirdi. Müəllimlər bu oxuyar, dərşənirdi: oxuduqlarına münasibətini bildirirdi. Müəllimlər bu məsələni mütləq yadda saxlamalı, hər bir dərşədə və sinifdən xaric tədbirdə şagirdlərin yaradıcı iştiraklarını təmin etməlidirlər.

— Xalq maarifimizin gələcəyini necə görürsünüz?

— Əlbəttə, xalq maarifimizin gələcəyi bizim, yəni bütün peşə sahiblərinin gələcəyi deməkdir. Bugünkü xalq maarifimiz öz geniş qanadları ilə bizi elə bir zirvəyə qaldırır ki, oradan kommunizmin işıqlı səhərini aydın görə bilirik. Bu nailiyyətlərimizlə fəxr edirik. Lakin mən xalq maarifimizin gələcəyini daha uğurlu görürəm. Kommunist əqidəli nəsillər yetişdirən xalq maarifimizin tərəqqisi bizi tezliklə kommunizmə çatdıracaqdır...

Şair həmin sözləri elə inamla dedi ki! Bununla həm də söhbətimizə nöqtə qoydu. Xudafəzizləşib getmək istəyirdim ki, o, təzəcə çapdan çıxmış qırmızı cildli, üzərinə qızılı zərlərlə "Xəzərimin səhəri" sözləri həkk edilmiş, sevgi ətirli, Cənubi Azərbaycan həsrətli şeirlər kitabını gətirərək, içərisində "Əziz Məhəmmədə şairdən bir xətirə kimi. Məhəbbətlə. 29 oktyabr 1976" yazıb imzaladı və mənə təqdim etdi. Jurnal üçün şəkil də verdi. Mən maraqlı söhbətə və xüsusi diqqətə görə dərin minnətdarlığımı bildirib ondan ayrıldım.

Səvinirdim. Çünki xalq şairi ilə söhbətim baş tutmuşdu və o, mənə, sonralar bir çox tədqiqatçının dediği kimi, öz həyatı ilə bağlı yeni, heç bir kitabda olmayan faktlar, hadisələr danışmışdı.

Üstündən otuz yeddi il keçsə də, mən o görüşü, o söhbəti unutmamışam.

Sonda qeyd edim ki, Süleyman Rüstəm poeziyasında sosializmlə yanaşı, kommunizm ideologiyasına, kommunist partiyasına fanatikcəsinə vurğunluq xüsusi yer tutsa da, onun "Qaçaq Nəbi" mənzum dramı, eyni mövzulu ("Atlan yəhərleyin") bədii filmi, "Durna" komediyası, lirikası, o cümlədən qəzəlləri, cəsarət simvolu olan Cənub, Təbriz şeirləri yaşayacaq və müəllifini yaşadacaqdır.

Bir çox fanatdan fərqli olaraq, Süleyman müəllim öz sağlığında sosializmin çökdüyünü, kommunizmə gedib çatmağın mümkünsüzlüyünü gördü, parçalanmış vətənin bir də parçalanmasının şahidi oldu, uğrunda mübarizələr apardığı ideologiyanın puçluğundan sarsıldı. "Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin" deyən şair, "Mərkəzi Komitə görə gözümüz, Mərkəzi Komitə ürəyimizdir" deyən şair elə bu Mərkəzi Komitənin, leninçi gətirə bilməyib gözlərini əbədi yumdu. Bu da xoşbəxt bir ömrün çox kədərli sonluğu...

## MÜƏLLİM ÖMRÜ, ALİM NÜFUZU

Oqtay ABBASOV,  
ADU-nun dosenti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü

Elə adamlar var ki, onları az qala min ildir tanıdığını düşünürsən. Düşünə bilərsən. Amma realıqda belə bir şeyin olmadığını da başa düşürsən. Bəs səbəb nədir? Səbəb nədir ki, lap çoxu 30-40 ildir oturub-durduğun tək-tək adamlardan söhbət düşəndə təəccülənirsən: yox, nə 30-40? Azı, min illik tarixi var bu ünsiyyətin. Ziddiyyətlimi deyim, paradoksmu deyim, belə hallar haqqında çox fikirləşmiş, çox götür-qoy etmişəm. Yeganə gəldiyim nəticə təəssürat zənginliyi ilə bağlı olub. Özü barədə zəngin təəssürat yaratmış adamlarla ünsiyyət zamana sığmır (digər tərəfdən, axı, zamanın da nisbi olduğunu bilirik). Zənginlikdən söhbət düşübsə, şübhəsiz, bura çox amillərin, çox məsələlərin daxil olduğunu qəbul etməliyik: insanın mənoviyyəti, başqalarına münasibəti, peşəsini nə nərcədə sevməsi, işində sərişətli olması, çalışdığı sahə üzrə elmi nə dərəcədə bilməsi və bu elmə özünün verdikləri...

Bəlkə də bu yazı portret janrına az uyğun gələcək, bəlkə də ümumiyyətlə, heç bir üslubun ülgüsünə oturmayacaq. Amma nə qədər çalışsam da, Vaqif müəllimə-Vaqif Qurbanova həsr etdiyim yazını başqa cür başlaya bilmədim. Əminəm ki, bunun da səbəbi yazının qəhrəmanının özüdür. Vaqif Qurbanovun nə vaxtsa uşaq və ya yeniyetmə olduğunu, nə vaxtsa ağzından çiy söz çıxardığını, kiminsə qəlbini incitdiyini təsəvvürə gətirmək çətindir. Sanki elə beləcə, müdrik, dostcanlı, qayğıkeş gəlib dünyaya. Düşünürsən, bu ömür payını Allah ona görə Vaqif müəllimə verib ki, başqalarına, onu sevnələrə, görəndə çöhrələrinə işıq, təbəssüb qonan övladlarına-qızlarına, oğul balalarına, nəvələrinə, nəticəsinə, (yeri gəlmişkən, yaşıdları arasında ən cavan nəticə sahibi olduğuna görə, hərdən zarafatla ona "nəticəyönlümlü" baba da deyirik) tələbələrinə, biz dostlarına nümunə olsun, şirin söhbətləri ilə xoş ovqat bəxş etsin. Nə vaxtsa, haradansa oxuduğum bir materialı xatırlayıram. Bu materialda insanlar şərti olaraq üç qrupa bölünürlər.

Birinci qrupa o adamlar daxildir ki, onlar sanki dünyaya nəyin necə olduğunu bilərək, dərk edərək gəliblər. Belə adamlar hörmətəlayiq, cənnətlik hesab olunurlar. İkinci qrup haqqında yazılır: bunlar nəyin necə olduğunu bilmirlər. Amma deyilənlərdən, məsləhətlərdən tezliklə nəticə çıxarırlar, bütün qayda-qanunlara heç kəsi incitmədən əməl edirlər. Belə adamlar da hörmətəlayiq sayılırlar. Üçüncü qrupa özləri lazım olanı bilməyən, deyilənlərdən də nəticə çıxarmayanlar daxildir. Belələrinin bu dünyada qismətlərinin əzab-əziyyət, əbədi dünyada isə cəhənnəm olacağı deyilir. Vaqif müəllimi tanıyanların hamısının onu birinci qrup insanlara sırasına daxil etdiyinə mənəm heç bir şəkk-şübhəm yoxdur.

Vaqif müəllim kimi insanların dünyada, elə doğma Azərbaycanımızda da tək olduğu iddiasında deyiləm. Şükür, belə adamlar var və bundan sonra da olacaq. Amma elə bil ki, Vaqif Qurbanovun simasında, başqalarından fərqli olaraq, yaşadığı keyfiyyətlər bütün dillərdə, bütün əlifbalarda, özü də başadüşüləcək tərdə yazılıb. Bu sima Vaqif müəllimin təvazökarlıq edib özü barədə deyə bilmədiklərini diqtə edir: qayğıkeşəm, başqalarının ağrısını öz köynəyimdən keçirməyi bacarıram, müəllimlərimin vurğunuyam, müəllimliyə vurğunam, qəlbimdə yaxşı insanları

sevməyə həmişə yer var. ailəcanlıyam, dostsevənəm, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi sahəsində müəllimlərə kömək edən fikirlər söyləmişəm, yazmışam və s.

Çox yerlərdə, çox məclislərdə olmuşuq onunla. Ezamiyyətlərə getmişik. Elmi konfranslarda iştirak etmişik. Sadəcə, dostlarla qayğılarımızı min illərin sınağından çıxmış meylə yüngülləşdirmək üçün toplaşmışıq. Və bir də onda görmüşük ki, pərvanə bir şamı başına yığılan kimi, biz də Vaqif Qurbanovun ətrafına cəm olmuşuq. Gözəl bir məclis alınır. Mey yaddan çıxıb, söhbət gəlib dayanıb elmdə, elm adamlarında. Çoxumuz üçün döğmə ocağa çevrilmiş Elim-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda keçürdiyimiz günləri xatırlamışıq, buradakı elmi mühiti yada salmışıq. Vaqifin öz müəllimlərinə sdaqətinin, onların qarşısında ehtiramının şahidi olmuşuq. Qazandığı uğurları böyük alim Əziz Əfəndizadənin nüfuzu, adı ilə bağlayıb. Bu keyfiyyəti V. Qurbanovu daha da ucaldıb görmüşükdə. Yaxsıdır ki, qəlbində silinməz izlər qoymuş müəllimlərini o, təkcə alimiyinə, biliyinə görə qiymətləndirməyib. Bu insanlardakı mənası keyfiyyətlərdən danışanda görmüşük ki, Vaqif müəlliminin özü də bu xüsusiyyətlərə mükəmməl yiyələnib. Qəlbi tox, beyni yeni informasiyalarla zənginləşmiş şəkildə ayrılmış bir-birimizdən, eləcə də V. Qurbanovdan.

Fikirlərini sakit şəkildə, əks tərəfin qəlbinə toxunmadan əsaslandırması Vaqifin sevdiyi cəhətlərdəndir. Hətta səhv danışdığını açıq-aşkar hiss etdiyi adamın sözünü belə kəsməyir, ona özünəməxsus bir təbəssümlə sona qədər qulaq asır, səmimi tərzdə, inandırıcı şəkildə klassik alimlər, tədqiqatçılar tərəfindən sübut edilmiş faktlarla cavab verir, səhvlərini aydınlaşdırır.

Ayrı-ayrı insanların həyatından, şəxsi keyfiyyətlərindən, yaradıcılığından nə üçün yazılır? Əlbəttə, səbəblər müxtəlif ola bilər. Amma, fikrimcə, bu daha çox nümunə, ibarət üçün nəzərdə tutulmuş bir prosesdir. Vaqif kimlərdən nümunə götürdüyünü çəkinmədən, deyirdim ki, fəxrli ifadə edən alimdir. Müəllimlərinin adları Vaqifin dilində ən çox səslənən sözlərdir. Böyük insan və böyük alim Mehdi Mehdiyəzadə ilə olmuş görüşlərinin qüvələri xatırlayır. Uzun müddət birlikdə çalışdığı dünyaşöhrətli alim Azad Mirzəcəzadənin qeyri-adi təfəkkürü, xüsusilə elmdə prinsipal mövqeyi V. Qurbanovun həyatında silinməz izlər qoyub, bunu da Vaqif müəllim deyir. Heç vaxt dilinə gətirməyib, amma indi V. Qurbanovun özü də tanınmış alimdir, təcrübəsi tədqiq olunan müəllimdir. Doğma dilimizin tədrisi ilə bağlı qələmə aldığı yazıları, monoqrafiyaları, dərslərləri, məqalələri Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərimizin müraciət etdiyi, faydalandıqı əsərlərdir. Bunlar yubiley xatirəyə yazılmış gəlişigözəl sözlər deyil, qarşınızdakı yazının müəllifinin çoxsaylı müəllimlərlə söhbətdən gəlidiyi qənaətlərdir, nəticələrdir. Söylənmiş rəylərdən, Vaqif müəllim haqında fikirlərdən misalllar gətirirəm:

Xətai rayonundakı 59 nömrəli orta ümumtəhsil məktəbinin tanınmış Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi Lətifə Əsədullayeva deyir ki, Vaqif Qurbanov müəllimlərin ən yaxın dostu, məsləhətçisidir. Bilirik ki, müasir təhsilimizdə bir çox yeniliklər özünə yer tapmışdır. Amma bu yeniliklərin mahiyyətini heç də həmişə düzgün qavramaq mümkün olmur. Bəzən bizim sələflərimizin uğurla istifadə etdikləri hər hansı üsulun adı sadəcə dəyişdirilərək, hansısa cənəbi dildə ifadə olunaraq məktəbə təqdim olunur, çəşnəlik yaradır. Bu yerdə biz çəkinmədən Vaqif müəllimə müraciət edirik. Yeni ifadə pedaqoji prosesə hansısa dəyişiklik gətirir? Gətirirsə, onun mahiyyəti nədədir? Belə suallara Vaqif müəllimdən aldığımız cavablar işimizi düzgün qurmaqda biza çox kömək edir..

Gözəl bilirik ki, məktəblərimizdə öz işini yaxşı bilən, yeniliklərdən xəbərdar olan təcrübəli müəllimlərimiz çoxdur. Onda sual meydana çıxır: Vaqif Qurbanovu Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinə sevdirən nədir? Vaqif müəlliminin həyatı ilə tanışlıqdan doğan ilk cavab belədir: V. Qurbanovun təhsilə bələdliyi, onu ucalığa

aparan birinci pillənin orta məktəbdən başlaması. Orta məktəbdə o, sadəcə müəllim olmayıb. Hamı da təhsil sisteminin bu sahəsini mükəmməl şəkildə öyrənib. Şöhrətə aparan yol da buradan başlayıb. Tanınmış alim, professor Fikrət Xəlilov bu məsələdən böhs edərək haqlı olaraq İbrahim Zulfüqarovun Vaqif müəlliminin pedaqoqluq istedadına qiymət verməsini vurğulayaraq yazır ki, o (İ. Zulfüqarov) V. Qurbanovu maarif nazirliyinin tədbirlərinə cəlb edir, onu akademik M. Mehdiyəzadə, Əbdülləzəl Dəmirçizadə, Səlim Cəfərov, Əli Fəracov, Əhəd Əhmədov kimi məşhur alimlərlə tanış edir (Əziz Əfəndizadə məktəbinin layiqli davamçısı, "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 31 may 2013).

Bu, gözəl bir xatirədir. O vaxt "maarif nazirliyi" adlanan qurumun rəhbəri, məşhur alim M. Mehdiyəzadənin, digər tanınmış şəxsiyyətlərin, belə demək mümkünsə, adı bir orta məktəb müəlliminə vaxt və diqqət ayırmaları dəyərli faktdır. Amma Vaqifin bu faktı uzun illər ötəndən sonra unutmaması, özünün də belə keyfiyyətlərin daşıyıcısına çevrilməsi də az söz deməyir: öyrədiblər, bildimişik. Qayğı göstəriblər, inkişaf etmişik. İndi bircumuz ürəklə öyrətmək, yorulmadan kömək etməkdir! Vaqif ideallarının ana xəttini bu prinsip təşkil edir desək, çox düz olar.

Bəzən müəllif, xüsusilə, rəğbət bələdiyi, sevdiyi adamdan danışanda, yazanda təkcə həmin adamda olan xüsusiyyətləri çətdirməklə kifayətlənmir. Arzu etdiyi, dəyər verdiyi keyfiyyətləri də qəhrəmanına aid edir. Bu, təbii bir hissin nəticəsidir. Lakin yazı üzərində işlərkən, Vaqif Qurbanov barədə düşündüklərimi qələmə alarkən yuxarıda haqq qazandırdığım hissələrin təsiri altına düşməyə ehtiyac qalmadı. Qəbul edilən, bəyanılan keyfiyyətlər baxımından yanaşanda Vaqifin hansısa əlavəyə, müəllif "şışirtməsinə" ehtiyacı olmadığı bir daha təstiqləndi: Vaqif Qurbanov hər şeydən əvvəl nəci bəndir, müasir dövrdə böyük ehtiyac duyulan əxlaqi keyfiyyətlərdən yaranan tələblərə lazımcı cavab verir. Ailəcanlıdır. Başqalarının dərdinə şərik olmağa, onları yüngülləşdirməyə çalışır. Amma hamı da çalışır ki, öz qayğıları, problemləri ilə başqalarını, bunlar ən yaxın dostları olsa belə, yükləməsin. Vətəni sevir. Vaqifin sevgisində gurultu yoxdur. Bu sevgi V. Qurbanovun dərslərini, gələcəklərinin işığında ürəklərinə işıq saldığı tələbələrini əsl vətənpərvərlər kimi yetişdirmək üçün gördüyü işlərdə, onlara təmənnəsiz qayğısında ifadə olunur. Tələbəni biz gələcəyimiz kimi sevməli və onları bu gələcəyə lazımı şəkildə hazırlamalıyıq. bunlar Vaqif müəllimin sözləridir.

Şübhəsiz ki, gözəl keyfiyyətlər sahibi olmaqda müəllimləri ilə bərabər (Vaqif müəllim istisnasız olaraq onun taleyində müəyyən rol oynamış müəllimlərinin hamısını ideal hesab edir) Vaqifin ilk addımlarını atdığı, kövrək-kövrək "ana" sözünü dediyi ilkin mühitin, ailənin də müstəsna rolu olub. Dünyanın ölüm-dirim məsələsinin həll olunduğu bir zamanda- 1943-cü ildə indiki Şirvan (keçmiş Əlibayramlı) rayonunun Qarabağlı kəndində Tapdıq kişinin ailəsində dünyaya gəlib. Bu ailə üçün zəhmətsevərlik və əxlaqlılıq həmişə birinci yerdə olub. Vaqif də gözünü açıb bunları görüb. Gördükləri yaddaşına əbədi köçüb. Həmin kənddə yeddillik məktəbi, Kərimbəyliyə orta məktəbi bitirib. Arzusu onu pedaqoji instituta gətirib. Uğurla imtahan verərək, ora qəbul olub. Amma hərbi xidmətə çağırıldığından institutu bir qədər gec - 1969-cu ildə başa vurub. Müəllimlik fəaliyyətinə Bakıdakı 179 nömrəli məktəbdə başlayıb. Hansı məktəbdə çalışıbsa, həmişə nümunəvililiyi ilə tanınmış. Həm öyrənmək, həm də normal insani münasibətlər baxımından elə bir hərəkat etməyib ki, kimsə ona irad tutsun. Yaxşı insanlar da sağ olsunlar. Qiymətləndiriblər əməyini. İşləməyə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutuna davət olunub. Burada elmlər namizədi üzrə dissertasiya müdafiə edib. Bu institutda işlədiyi illəri Vaqif müəllim ömrünün ən mənalı, ən səmərəli dövrü hesab edir. 1987-1990-cı illərdə pedaqoji elmimizin səlnaməsi hesab olunan "Azərbaycan məktəbi" jurnalında elmi

redaktor vəzifəsində çalışıb. Sonra, 1990-1992-ci illərdə "Ana sözü" (indiki "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi") jurnalında baş redaktorun müavini işləyib. 1992-1996-cı illərdə Vaqif Qurbanov Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasında işləyib. İndi o, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosentidir. Adlarını çəkdiyimiz, Vaqif müəllimin müxtəlif vaxtlarda çalışdığı bu müəssisələrin hər biri əslində bir məktəb, bir elm ocağıdır. Burada çalışan və ya nə vaxtsa çalışmış insanlar elmdə, təhsildə öz sözlərini demiş, təhsilimizin inkişafına töhvələr vermişlər. Məhz belə adamları yaxşı tanımasının, onların yaradıcılıqlarına bələd olmasının nəticəsidir ki, V.Qurbanov dərslərində, publisistik yazılarında onların həyatı haqqında məlumat vermiş, Azərbaycan xalqının elm adamlarının daha geniş oxucu auditoriyası tərəfindən tanınmasına çalışmışdır.

Vaqif Qurbanovu səciyələndirən cəhətlərdən biri onun elmlə pedaqoji fəaliyyəti səmərəli şəkildə əlaqələndirilməsidir. Müasir elmi yenilikləri Azərbaycan xalqının milli mənafehinin tələb etdiyi şəkildə məktəbə gətirmək və ideyalarının təhsil müəssisələrində necə tətbiq edildiyini sistemli şəkildə öyrənmək Vaqif müəllimin fəaliyyətində mühüm yer tutur. Məktəblə sıx əlaqə yazdığı yüzlərlə əsəri uzunömürlü edib. "Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri", "Azərbaycan dili dərslərində fəndaxili əlaqələr", "Nitq mədəniyyəti və üslubiyyat"-bunlar V.Qurbanovun monoqrafiyalarından üçüdür. Amma daha faydalısı budur ki, Vaqif müəllim həm də bu fənləri tədris edir. Bu, bir tərəfdən də Azərbaycan dilinin müxtəlif sahələri üzrə gələcək elmi kadrların hazırlanması kimi qiymətləndirilə bilər.

Öyrənməyə sanki əbədi bir acılıqla gəlib dünyaya. Heç vaxt ixtisasına aid biliklərlə kifayətlənməyib. Başqaları məndən inciməsin, tanıdığım yeganə adamdır ki, Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığını əzbər bilir. Metodist alimdir. Amma Sabirdən, C.Məmmədquluzadədən, Azərbaycan, eləcə də dünya mədəniyyətindən saatlarla elmi şəkildə danışa bilir. Mütaliəsinin genişliyi ilə hətta özünü bu sahədə birincilərdən sayanları da heyətdə qoyur. Kimdə nə yaxşı cəhət varsa götürməyə çalışıb və indi də çalışır.

Yəqin elə bu deyilənlərin nəticəsidir ki, əsərləri həm elmi, həm də praktik cəhətdən həmişə yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycan dilinin tədrisinin müxtəlif məsələləri ilə bağlı 160-dən çox elmi əsərin müəllifidir. Bu əsərlərin hamısı Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin köməyə ehtiyac hiss etdikləri məsələlərlə bağlı olmuşdur. Bu ehtiyacın aradan qaldırılmasında V.Qurbanov daim müəllimlərin yanında olmuşdur və sıx əlaqədə fəaliyyət göstərmişdir. Dediklərimizi müxtəlif vaxtlarda respublikamızın ayrı-ayrı rayonlarından Vaqif Qurbanova ünvanlanmış və indi əziz bir xatirə kimi arxivində qoruduğu müəllim məktubları da sübut edir.

Metodika pedaqoji elmlərin ən mürəkkəb sahələrindən biridir. Metodika üzrə yazılan əsərləri salınan meyvə bağına bənzətmək olar. Bu bağ salınanda yox, ağacları bar verəndə qiymətləndirilir. Metodika üzrə əsərlər də belədir: oradakı ideyalardan müəllimlər istifadə edib, fənni daha yaxşı tədris edə bilirlərmi? Məktəb müəllimliyində lazımı qədər qabaqcıl təcrübəsi ilə tanınan doctumuz V.Qurbanov Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası sahəsində kifayət qədər nüfuz qazanmış alimlərimizdənndir. İnanırıq ki, o, bundan sonra da uzun illər həm müəllimlikdə, həm də alimlikdə səmərəli fəaliyyət göstərəcək.

## MÜASİR ƏDƏBİ DİLİMİZ VƏ SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAF

Akif MİRİYEV,  
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

*"...Nəticə etibarilə dövlət dilimizin tətbiqi sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir".*

*İ.H.ƏLİYEV,  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.*

*Açar sözlər: milli dəyər, ədəbi dil, Dövlət proqramı, ana dili.*

Müstəqil Azərbaycanımız artıq möhkəm iqtisadi dayaqlar üzərində inamla irəliləyir. Ölkənin təbii resurslarından səmərəli istifadə, azad sahibkarlıq fəaliyyətinin güclənməsi, demokratik əhval-ruhiyyənin gətirdikə genişlənməsi cəmiyyətdəki hər cür istiqamətin yeniləşməsinin başlıca şərtidir. İnsanların məişət şəraitinin yaxşılaşması, ölkəmizdə, xüsusən Bakıda bəzən insanı heyətləndirən abadlıq-quruculuq işləri, elektron rabitə texnologiyalarının geniş vüsəti, Azərbaycanın dünyaya, dünyanın Azərbaycana gətirdikə yaxınlaşması, beynəlxalq əlaqələrdəki görünməmiş yüksəliş ... heç şübhəsiz, insanların dünyagörüşünü dəyişdirir, ictimai olayları sürətləndirir. Heç kəs inkar edə bilməz ki, XXI əsrin bu 10-12 ilindəki inkişafımız XX əsrin 40-50 ilindəki ilə müqayisə belə oluna bilməz. İndi bizim "güclü iqtisadi vəziyyətimiz vardır. Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya miqyasında ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatdır. Ölkəmiz bu baxımdan bütün mötəbər beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir" [4]. Əlbəttə, iqtisadi inkişaf ictimai amillərin inkişafını şərtləndirir, mədəniyyət sahələrinin, elmin, incəsənətin, ədəbiyyatın, kütləvi informasiya vasitələrinin, o cümlədən elektron mətbuatın məzmun və həcm cəhətdən keyfiyyət dəyişikliklərinə təkan verir. Sözsüz, bütün bu sadalanan amillərin ifadə vasitəsi olan dövlət dilimiz – müasir Azərbaycan ədəbi dili də yeni mühitə uyğunlaşır, bütün yarışlar üzrə həm təqdir, həm də tənqid olunması keyfiyyətlər əldə edir. Doğrudan da, cəmiyyətin yeni ictimai-iqtisadi dəyişiklikləri ən çox onun özünü ifadə vasitəsi olan dilində əks olunur. Heç təsadüfi deyil ki, yeniləşmənin ilk illərində köklü dəyişmə ədəbi dilin aparıcı amili olan əlifbamızda əyanlaşdı. Yeniləşmənin sonrakı dövründə ölkə prezidentinin ən vacib genişmiqyaslı sərəncamlarından biri əlifba və dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı olmuşdu və həmin sərəncamdan az sonra "Dövlət dili haqqında Qanun" qüvvəyə mindi [1]. Dilimizin tətbiqi, onun orta və ali məktəblərdə tədrisi ilə bağlı məsələlər bu sərəncamdan sonra və ümummilli liderin şəxsi



çox olur, **taşvışli, təlaşlı** hallar da baş verir). Bizcə, ana dilimizdə danışanlar çalışmalıdırlar ki, mümkün qədər bu cütlərdən ikincisinə üstünlük versinlər. (Onsuz da xarici səbəblərdən nitqimizdə əcnəbi sözlərin sayı günbəgün artır).

2.2. Müşahidələr göstərir ki, son 10-15 ildə dilimizdə çoxlu əcnəbi söz işlədilir. Bəzən bu sözlərin nə mənası izah olunur, nə də mətnə bu mənanı tam başa düşmək mümkündür. Bəzi nümunələr verməklə kifayətlənirik: **partonessa** - ...Olimpiya oyunlarının **partonessasıdır** ("Olimpiya dünyası" q., 3-6. VIII. 2004, s.8); **stadiya** - ...ən nüfuzlu idman növü bir **stadiya** qaçış hesab olunurdu (yenə orada); **fiyasko** - **fiaskoya** uğrayan qərblilər bunun heyfini çıxıblar ("525-ci q.", 10.VIII. 2004, s.8).

2.3. Qəzetlərdə, reklamlarda, televiziya kanallarında elə alınma söz formaları ilə rastlaşırıq ki, adam ancaq təəccüb etməli olur: ...milli azlıqla bağlı **konfliktogen** situasiyadır ("525-ci q.", 21 V.2005, s.16); Əlbəttə, "**münaqişəli vəziyyət**" və ya "**konfliktli situasiya**" kimi verilməli idi. ...maraqlı **prelüdiya** təsiri bağışlayır ("525-ci q.", 22.VI. 2004, s.7). Əcnəbi söz "**prelüd**" kimi işlənməlidir. ...**prokratura** ilə üzbuüz (reklam, ATV, 28.V.2005). Azərbaycanca "**prokurorluq**" olar. ...**requlyar** təyyarə reysləri (reklam). "**Daimi**" işlənməli idi və s.

2.4. Bəzən televiziya kanallarında aparıcının səviyyəsinə, həm də şifahi nitqin tələblərinə uyğun gəlməyən söz və ifadələr işlənir. ATV kanalında "Səni axtarıram" verilişi yaxşı qarşılanan proqramlardandır və onun aparıcısı isə jurnalist sənəti, zəhmətkeşliyi, xeyirxahlığı ilə milyonların məhəbbətini qazanmışdır. Ancaq onun nitqindəki bəzi ifadələr təəssüf hissi doğurur. Məsələn, reklamlara **çıxırıq** (?!), **kanalı dəyişməyin**. Axı reklamlara necə **çıxmaq** olar?! Kanalı **dəyişməməyə** qadağa qoymaq olarmı?! Yaxud əksər aparıcıların nitqində belə bir ifadə var: **keçid almaq**: İndi də **keçid alırıq reklamlara**; **keçid alırıq mahnıya** və s. Yaxud belə cümlə işlədirlər: Sizdən bir **mahnı ala**q!?. Sözsüz, xatırladığımız ifadələri, sözləri tamam ayrı cür, dilimizin, şifahi nitqin normalına uyğun şəkildə vermək olar. Nümunələrin sayını artırmaq da mümkündür.

3. Cəmiyyətdə, ziyalı təbəqəsində ən çox etiraz doğuran hallardan biri mobil telefonlarda əlifbamızın spesifik səslərimizi ifadə edən işarələrin yoxluğu (bu hal elektron məlumat vasitələrində də az-çox müşahidə olunur). Bu səslərin işləndiyi sözlərimiz eybəcər formada təqdim olunur. Məsələn, hörmət "**hormet**" kimi, şair "**sair**" kimi, təşəbbüs "**teşebbus**" kimi, müdafiə "**mudafie**" kimi və s. yazılır ki, bu da bəzən yanlış mənaya səbəb olur. Aydın ki, bu, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən mobil operatorların (Azarsel, Baksel...) öz müştərilərinin hüququnu pozması kimi qiymətləndirilir.

Yazının əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, yüksək iqtisadi-siyasi inkişaf özü ilə müsbət təzahürlər gətiriyənlər mənfəi meyillərə də səbəb olur, cəmiyyətin, xüsusən Dövlətin vəzifəsi bu meyilləri düzgün istiqamətləndirməkdən ibarətdir. Dövlət də bu məqsədlə artıq iki dəfə yüksək səviyyədə sərəncam imzalayıb. İndi dildən istifadə edənlərin özlərində məsuliyyət hissəsinə, vətənpərvərlik duyğusuna ehtiyac var. Burada prinsiplə

ziyalı, əxlaqi-mənəvi dəyərlərimizə dair çoxlu məqalənin müəllifi Flora Xəlilzadənin sanballı bir məqaləsindən aşağıdakı fikri xatırlatmaq lazımdır. Flora xanım yüksək vəzifəli məmurların nitqindəki qüsurlara aid nümunələr verərək yazır: "Əgər hər kəsin Ana dili onun mədəniyyətinin güzgüsü və ruhunun qidası rolunu oynaya bilsə, yaqın ki, heç belə səhvlərə də, güllünc ifadələrə də yol verilməz" [5]. Bəli, "xalqın böyük sərvəti" (H.Ə.Əliyev) olan dilimizi elə böyük məhəbbətlə sevməli, yad ünsürlərdən qorunmalıyıq ki, özünəməxsusluğuna xələl gəlməsin, daha imkanlı və qüsursuz olsun.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Dövlət dilinin təbii işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı, 18 iyun 2001-ci il.
2. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı (23 may 2012).
3. İ.H.Əliyev. AR MEA-dakı yığıncaqda çıxış. "Azərbaycan" qəzeti, 27 aprel 2011-ci il.
4. İ.H.Əliyev. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda (12 fevral 2013) çıxış. "Azərbaycan" qəzeti, 13 fevral 2013.
5. F.Xəlilzadə. "Mədəniyyətimizin güzgüsü, ruhumuzun qidası". "Azərbaycan" qəzeti, 21 fevral 2013.

#### SUMMARY

This article about wide Azerbaijan language and about positive courses in this language. At the same time in this article remembered on high state protection of mother tongue. Also because of contains the in difference of language users.

#### РЕЗЮМЕ

В статье говорится о широком внедрении азербайджанского языка в период интенсивного социально-экономического развития страны, о положительных тенденциях, произошедших в языке. Упоминается о заботе государства о родном языке на высоком уровне.

Вместе с тем, показаны негативные явления в современном азербайджанском языке, происшедшие из-за халатности, использующих этот язык. Акцентируется внимание на заботе о родном языке и важности национально-патриотического подхода к этому вопросу.

#### Diqqət! Diqqət!

Biz Sizə – zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə müraciət edirik. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrinizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, Sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

## MİRZƏ MƏHƏMMƏD AXUNDOV VƏ ONUN “SƏRFİ-TÜRKi” DƏRSLİYİ

Alxan BAYRAMOĞLU,  
filologiya elmləri doktoru, professor

Mirzə Məhəmməd Axundov Azərbaycanın ədəbiyyat və mədəniyyət tarixinə müəllim, pedaqoq, şair, publisist, dramaturq, tərjüməçi, ədəbiyyat araşdırıcısı, teatr xadimi kimi daxil olmuş, eyni zamanda, Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə dövlət və hökumət işlərində çalışmış, parlamentin üzvü seçilmişdir. O, 1875-ci ildə Gəncədə ruhani ailəsində doğulmuş, ibtidai təhsilini Gəncə mədrəsəsində almışdır. (Xatırladaq ki, Mir Cəlal Paşayev “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” (1905-1917), Bakı, 1946 adlı doktorluq dissertasiyasında bu tarixi 1888 göstərir (bax: səh.459). Bu səhvi həmin əsəri 2004-cü ildə monoqrafiya halında çapa hazırlayarkən Təhsin Mütəllibov nəzərdən qaçıraraq düzəltməmişdir. “Bax: Mir Cəlal. Azərbaycan ədəbi məktəblər (1905-1917), Bakı, 2004, səh.360. Həmin tarixə inasaq, belə çıxır ki, Mirzə Məhəmmədin “Sərfi-türki” dərsliyi onun 9 yaş olanda – 1897-ci ildə çapdan çıxıb. Mirzə Məhəmməd Axundov. Sərfi-türki. Gəncə, 1987). Atası Mirzə Kərim Gəncənin nüfuzlu və açıq görüşlü ruhanilərindən idi. XIX əsrin ikinci yarısında başlanan və ilk Azərbaycan qəzeti “Əkinçi”nin nəşri ilə güvvətlənən, yeni keyfiyyət alaraq sistemli hala düşməyə başlayan milli-mənəvi oyanma prosesi Gəncənin ədəbi-mədəni mühitindən də yan ötməmişdir. Belə bir mühitdə yetişən Məhəmməd mədrəsə təhsilini bitirdikdən sonra Gəncə gimnaziyasına daxil olmuşdur. Gimnaziyada oxuduğu illərdə rus dilini öyrənərək, bu dilin vasitəsilə rus və avropa ədəbi-ictimai fikrinin nümunələri ilə tanış olmuş, eyni zamanda klassik şərq ədəbiyyatını, o cümlədən Sədi yaradıcılığını dərinlən öyrənmişdir. Ruhani ailəsində böyüyüb boya-başan çatan Məhəmmədə Sədi yaradıcılığının əxlaqi-didaktik keyfiyyətləri daha çox təsir etmişdir. Odur ki, Mirzə Məhəmmədin həyat yolu humanizm, insanpərvərlik, daxili saflıq, əxlaqi kamillik, vətənpərvərlik, pisləyə müqavimət, haqqa dayaq durmaq, məzlumu zalımın zülmündən qorumaq və s. kimi bəşəri prinsiplər əsasında davam etmişdir.

Mirzə Məhəmməd hər şeydən əvvəl, müəllim-pedaqoqdur. O, gimnaziyayı qurtardıqdan sonra elə orada da müəllim kimi fəaliyyətə başlamışdır. Fəaliyyəti ərzində şagirdləri doğma dilin incəliklərinə yiyələndirmək, onları vətənə və valideynə sonsuz məhəbbət ruhunda böyütmək, bir sözlə, bugünkü körpələri gələcəyin layiqli vətəndaşı kimi yetişdirmək üçün var güvvəsi ilə çalışmışdır. M.M.Axundov o zamankı Yelizavetpol (Gəncə) gimnaziyasının təbiət və ana dili müəllimi kimi şagirdlərin milli və əxlaqi kamilliyinin keşiyində dururdu. Onun 1987-ci ildə çapdan çıxan “Sərfi-türki” adlı dərsliyinin titul vərəqində müəllifin adı belə göstərilir: “Yelizavetpol gimnaziyasının müsəlman müəllimi Mirzə Məhəmməd Axundov”. Buradan aydın olur ki, M.M.Axundov gimnaziyada 1890-cı illərin əvvəllərindən müəllim işləmişdir. Bu fikri söyləmək üçün bizə həmin dərsliyə müəllifin yazdığı yeddi maddəlik müqəddimənin elmi-metodik səviyyəsi də əsas verir. Müqəddimədə deyilir:

“Cümlə müəllimlərinə bəndənin bu kitabını mətdum buyurub tədris edənlər təvəqqeyi-küllü edirəm, bəndənin bu bir neçə sözlərini həmişə nəzərdə tutub tədris buyursunlar: 1) Bu kitabın hər bir fəslini və ya hər bir mətləbini oxudanda mülahizə buyursunlar, hərəgah şagird keçən dərsləri öyrənməyibdirsə, o biri dərsləri başlamasınlar. 2) Hər bir məsələlərdə şagirdlərə əmr etsinlər ki, hər biri fikirləşib əlahiddə məsələlər götürsünlər. 3) Hər bir gün oxuduğu dərsləri münasib neçə məsələlər dəftərdə və kağız üstə yazdırsınlar. Mələkə olmaqdan (vərdiş, təcürbə, qazanılan biliyin möhkəmləndirilməsi. – A.B.) ötrü”. (Mirzə Məhəmməd Axundov. Sərfi-türki. Gəncə, 1897, s.2-3).

Bu maddələrdə müəllif tədris olunan fənnin şagirdlərə dərinlən mənimsədilməsi məqsədini güdür. O, əvvəlki dərslərin özündən sonrakılar üçün özlü, alt pillə rolunu oynadığını əsas tutaraq, təlim zamanı tikilən elm binasının bütün dayaqlarının möhkəm qurulması naminə vaxt itkisinə yol verməkdən çəkinmir. Bu zaman tədrisin əsaslığı prinsipinə üstünlük verir.

Mirzə Məhəmmədin fikrincə, təlim prosesində şagirdlərin fəallığına və onlarda sərbəst düşüncənin inkişafına da şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün həm dərslərin izahı prosesində keçilən mövzuya aid yeni misallar tapdırıb onlara öz fikirlərini əsaslandırmağa imkan vermək, həm də ev tapşırığı kimi, dərslərdə olmayan misallar tapdırıb dəftərlərinə yazdırmaq tələbini tövsiyə edirdi. Bütün bunlar şagirdlərin şifahi və yazılı nitqlərinin inkişafına şərait yaratmaqla yanaşı, yeni dərslərin şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan verir.

M.M.Axundov şagirdlərdə zehni inkişafdan başqa, yaddaşın möhkəmləndirilməsinə də diqqət yetirirdi. Odur ki, müqəddimənin dördüncü bəndində belə bir tələb qoyurdu:

«4) Bu kitabda məzkur olan (deyilən, göstərilən, – A.B.) qəvaiddə şagirdə əzbərdən öyrənməyə əmr etsinlər». (Mirzə Məhəmməd Axundov. Sərfi-türki. Gəncə, 1897, s.3).

«5) Şagirdə ol qədər dərslər verməsinlər ki, şagird onun öhdəsindən gələ bilməsin və yaniki şagirdlər fəhlilikdən kəndfəhm olalar». (Yenə orada).

Burada şagirdlərin yaş və psixoloji səviyyəsi mahir bir pedaqoq qayğıkeşliyi ilə nəzərə alınır. Belə ki, müəllimlər qarşısına dərslər verərkən şagirdlərin yaş və zehninin inkişaf, tutum imkanları ilə hesablaşmaq tövsiyə olunur. Eyni zamanda, xəbərdarlıq edilir ki, bu tələbə əməl olunmasa, müəllimlər qarşısına qoyduğu başlıca məqsədə – dərslərin şagirdlərə mənimsədilməsi tələbinə nöinki nail olmaslar, üstəlik onların zehninin korlaşmasına, şagirdin dərslərdən qorxmasına səbəb olarlar.

Dərslərdə hərflərin öyrədilməsindən sonra dilin qrammatik qaydaları öyrədilir. Ona görə ki müəllif belə bir cəhəti nəzərə alırdı ki, bəzi müəllimlər tələskənlik edib qrammatik qaydaların öyrədilməsinə başlayırlar. Bu, pedaqoji cəhətdən düzgün deyil. Çünki qeyri-elmi metodika ilə keçilən dərslərin nəticəsində birinci və beşinci bəndlərdə qoyulan tələblər pozular və şagirdlər “kəndfəhm olarlar”. Təlim prosesində bu cür xatalara yol verilməsinin qarşısını almaqdan ötrü M.M.Axundov məsləhət görürdü ki:

«6) Əlbəttə, şagirdlər hərfləri bitirdirməyi bilməmiş sərf qismi başlatmıyalar». (Yenə orada).

M.M.Axundov dövrün xüsusiyyətini, o dövrkü məktəblərdə başlıca olaraq “Quran”ın, “Gülüstən” və “Bustan”ın tədris vəsaiti kimi hökm-fərma olduğunu da nəzərdən qaçırmırdı. Bilirdi ki, dərslər prosesində ərəb söz birləşmələrinin, izafət və tərkiblərinin mənimsənilərək, yazılı və şifahi nitqdə onlardan istifadə edilməsi zərurəti yaranır və bu zaman şagirdlər müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu cür çətinliklərin qarşısını vaxtında alınmasını təmin etmək üçün müəllif yazırdı:



## ƏDƏBİ ALƏMDƏ

«7) Ərəb ləfzinin kəlmələri ki, bu kitabda zikr olunacaq (deyiləcək ifadə olunacaq, söylənəcək. A.B.) onun fərilərini (ikinci dərəcəli, burada, əlavə, köməkçi mənalarnı. – A.B.) və ifratlarını (burada, mübaligə, şişirtmə mənalarnı. – A.B.) qandırılar ki, bu kəlmədən bu kəlmə müştəq olur (arzulamaq, həsrət çəkmək, burada, bir sözün o biri sözə mənə və deyiləcə yaxınlığı, ona birləşməsi. – A.B.)» (Mirzə Məhəmməd Axundov. Sərfi-türki, Gəncə, 1897, s.3).

Buradan görünür ki, M.M.Axundov təlim prosesində ərəb və fars tərkibləri, xüsusilə söz birləşmələri, izafət, tərkib və s. ilə əlaqədar şagirdlərin nə kimi çətinliklərlə üzləşdiklərini, bu çətinliklərin anlaşıqlı mürəkkəb olan söz və ifadələrin şagirdin beynində dumanlıqlar yaratdığını çox gözəl bilir və təlim prosesində bütün bunların nəzərə alınaraq aradan qaldırılmasının səmərəli yollarını göstərməyə çalışır. Dərslərin sonundakı nəsihətlərinin birində “insan üçün təlim çox lazımdır”, deyən M.M.Axundov həm dərs dediyi zaman, həm də dərslik yazarkən şagirdlərdə birinci növbədə fəallıq, təşəbbüskarlıq keyfiyyətlərini inkişaf etdirməyə çalışırdı. Odu ki, dərslikdə hərfələrin öyrədilməsi mərhələsindən sonra birbaşa olaraq felin tədrisinə başlanmasına təsadüf kimi baxmaq doğru olmazdı. Mirzə Məhəmməd, uşaqların yaş və anlayış səviyyəsinə uyğun olaraq, felin zamanları, növləri, şəkilləri haqda ibtidai bilik əsilməyə üçün daha çox uşaq təxəyyülünə uyğun və ətraf aləmdən onlara tanış olan canlı, əşya və predmetlərlə bağlı, onların hərəkətlərini ifadə edən misallar verir. Həmin xarakterik misallar uşaqların fellə bağlı dolğun ibtidai bilik almalarına kömək edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, bütün bunlar 1897-ci ildə çapdan çıxan “Sərfi-türki” dərslərinin müəllifinin - Mirzə Məhəmməd Axundovun bir neçə illik təcrübə və müşahidə imkanlarına malik müəllim-pedaqoq olduğunu söyləməyə əsas verir. Daha doğrusu, Mirzə Məhəmmədin ən azı 1890-cı illərin ortalarından (balka də 93-94-cü illərdən) Gəncə gimnaziyasında müəllimliyə başladığını göstərmək olar.

Bir təcrübəli pedaqoq kimi müəllifin məsləhətlərinin əhatəliliyində və incəliklərində şagirdlərə, onların hələ bərkiməmiş orqanizmlərinə, şüur və düşüncələrinin inkişaf xüsusiyyətlərinə sonsuz qayğı və diqqəti görmək olmur. Bu münasibətdə gənc nəslin normal fiziki və əqli inkişaf üzərində vətəndaşlıq həssaslığı və məsuliyyəti duyan adamın ürək çırpıntıları görünür. Həmin münasibət aşağıdakı sətirlərdə qabarıqlığı ilə üzə çıxır: “Hər halda əfəlin əhvalını müraat edib (burada, gözəlayib, nəzərə alıb, müşahidə edib. – A.B.) hər günə isə təklif malaitaq edib, bixarələri kəndfəhm etməkdən həm həzər etməlidir”.

Burada Mirzə Məhəmməd şagirdlərin yaşını, hər birinin fərdi qavrama xüsusiyyətlərini bir pedaqoq həssaslığı ilə nəzərə almağın məsuliyyətini də diqqətə çatdırır ki, əks halda uşaqlar fəhmlilikdən “kəndfəhmliliyə” doğru yönəldilərlər. Bu isə gələcək vətəndaşın nadanlığı, kütlüyü və əqli gerililiyinə səbəb olar. Demək, hər bir müəllim gələcək vətəndaşlarımızın əqli, şüuri və intellektual səviyyəsi qarşısında məsuliyyət daşıyır. Mirzə Məhəmməd öz müəllim həmkarlarına birinci növbədə bu məsuliyyət hissəsinin müqəddəsliyini çatdırmağa çalışırdı. Onun öz fəaliyyətində isə bu cəhətlər daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, M.M.Axundov həm müəllim, həm şair və publisist, həm dramaturq və aktyor kimi, öz xalqının işıqlı sabahı, xoş gələcəyi uğrunda var qüvvəsi ilə çalışmışdır.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin adını daşıyan “Nizami Gəncəvi Beynəlxalq mükafatı”nın müəyyənləşdirilməsi üzrə beynəlxalq mükafatın münisflər heyəti yaradılmışdır. Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin idarə heyətinin təşəbbüsü ilə yaradılan münisflər heyətinin fəxri sədri İordaniya Kraliçası Ülyahəzrət Nur, üzvləri isə Misirin məşhur İsgəndəriyyə Kitabxanasının direktoru və Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin idarə heyətinin həmsədri İsmayıl Seragəldin, Latviya Respublikasının sabiq Prezidenti Vayra Vike-Freyberqa, YUNESCO-nun komissarı Valter Füst, Finlandiyanın sabiq Prezidenti Tarja Halonen, Gürcüstan Dövlət Universitetinin professoru Giuli Alasaniya, ABŞ-ın qlobal məsələlər üzrə xüsusi səfiri Melanne Verveer seçilmişlər. Beynəlxalq münisflər heyətinin ilk toplantısının Diasporla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə Bakıda keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

\*\*\*

İran İslam Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzində Əsgər Şahinin “Məhəmməd Füzulinin qəzəllərinin irfani şərh” kitabının təqdimat mərasimi keçirilmişdir. Mərasimi giriş sözü ilə açan tədbirin aparıcısı Qulam Əhməd iştirakçıları salamladıqdan sonra bu təqdimat mərasiminin Bakıda, “Nurlar” nəşriyyatında çap olunan eyniadlı kitabın III cildinə həsr olunduğunu qeyd etdi. 480 səhifədə, nəfis tərtibatla nəşr olunmuş kitabın redaktoru tarix elmləri doktoru, professor Şahin Fazil, kitabı əski əlifbadan latın qrafikasına çevirən isə tərcüməçi Mail Ağamirzəyevdir.

\*\*\*

Yaxın və Orta Şərqdə rübai ustası kimi tanınan görkəmli Azərbaycan şairi Məhsəti Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına son dövr İran ədəbiyyatşünaslığında maraq xeyli artmış və bunun nəticəsi olaraq bir sıra yeni elmi araşdırmalar və nəşrlər ortaya çıxmışdır. Onların sırasında Süheyli Xansarinin “Robaiyyat-e Həkim Məhsəti-ye Dəbir” (Həkim Məhsəti Dəbirin rübaiəri – 1370/1991). Firidun Novzadın “Məhsətinamə” (1377/1998) və Müinəddin Mehrabinin “Məhsəti Gəncəvi” (1382/2003) kitabları xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu kitabların hər birində Məhsəti Gəncəvinin həyatı və yaradıcılığı ilkin qaynaqlar və çağdaş araşdırmalar əsasında müxtəlif yönəldən tədqiq edilməklə yanaşı, şairin rübaiəri də yer almışdır. Bu yaxınlarda isə Təbrizdəki “Şayistə” nəşriyyatında Cəmşidpür İsmayıl Niyazi və Hüda Əsədinin birgə hazırladıqları “Məhsəti Gəncəvi” kitabı işıq üzü görmüşdür (1391/2012).

\*\*\*

Yaponiya və fransalı alimlər soğanın insana daha bir xeyrini üzə çıxarıblar. Alimlərin bu tərəvəzin insanı yalnız infeksiyadan qorumadığını, həm də onun intellektinin güclənməsinə kömək etdiyini müəyyənləşdiriblər. Araşdırma nəticəsində məlum olub ki, soğan yeməklə insan beynindəki hüceyrələr təmizlənir. Nəticədə beyin sanki cavanlaşır. Bu halda xüsusilə yaddaş güclənir, emosiyalara müsbət təsir göstərir.

\*\*\*

Almaniya alimləri dezodorant və antiperspirantların (*tər aleyhinə mazlar*) insan orqanizminə zərərini müəyyənləşdiriblər. Yerli mətbuatın yazdığına görə, araşdırma bu məhsulların tərkibində böyük həcmdə alüminiumun olduğunu, məhz bu səbəbdən onların insanın tərləməsinə imkan vermədiyini üzə çıxarıblar. Alimlər hesab edirlər ki, bu üzəndən dezodorant və antiperspirantlar qadınlarda süd vəzinin xərçəngi xəstəliyini yarada bilər. "Mütəmadi olaraq belə maddələrdən istifadə zamanı zərərli maddələr süd vəzilərinin hüceyrələrində toplanıb qalır. Sonda onun bu vəzlərdə şişlər yaratması ehtimalı yüksəkdir".

\*\*\*

Amerikanın Kaliforniya Tibb Mərkəzindən olan mütəxəssislər müəyyənləşdiriblər ki, mütəmadi masaj insan orqanizmində immuniteti gücləndirir. Eksperiment zamanı 24 nəfər hər gün 45 dəqiqə masaj olunub. Hər dəfə tam masaj seansından sonra bu şəxslərin orqanizmində limfositlərin artdığı müşahidə edilib. Limfosit orqanizmin təhlükəli infeksiyalardan qorunmasında bilavasitə rol oynayır.

\*\*\*

Amerika alimləri müəyyən ediblər ki, sağlamlığa pis təsir göstərməklə yanaşı, ölümə də səbəb olur.

\*\*\*

Devid Robertson Vanderbilt Universitetinin Tibb Mərkəzindən olan həmkarları ilə birlikdə barorefleksi (təzyiqi normada saxlayan refleks) itirmiş xəstələrin təmsalında suyun orqanizmə təsiri məsələsini 10 il ərzində öyrəniblər. Məlum olub ki, su simpatik sinir sisteminin fəaliyyətini sürətləndirir; simpatik sinir sistemi onurğa beyində yerləşən mərkəzi və bir-biri ilə birləşmiş çoxsaylı sinir qolları və düyünlərindən ibarət periferik sinir sistemlərinə ayrılır. Fəallığı, qan təzyiqini və enerji sərfini də artıran məhz simpatik sinir sistemidir. Qızıl Xaç Cəmiyyətinin ABŞ bölməsi öz növbəsində müəyyən edib ki, qan verməzdən əvvəl yarım litr su içən adamlarda bayılmaq riski 20 faiz azalır. Su simpatik sinir sisteminin fəallığını və deməli, enerji sərfini artırdığı üçün çəkinin azalmasını da təmin edir.

\*\*\*

**Nizami Gəncəvi. Lirik (Qəzəllər, rübailər).** Bakı, "Təhsil", 2012. Kitaba dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin qəzəlləri, rübailəri və əsərlərindən lirik-poetik seçmələr daxil edilmişdir. Topulunun tərtibatında dahi şairin əsərlərinə çəkilmiş miniatür rəsmlərdən də istifadə olunmuşdur.

\*\*\*

**Böyük Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami, Nəsimi və Füzulinin yaradıcılığı. Qazaxıstan, Astana, 2013.** Qazaxıstanın paytaxtı Astanada Vidadi Salahov və Kalimaş Beqalınovanın müəllifliyi ilə Böyük Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami, Nəsimi və Füzulinin yaradıcılığından bəhs edən kitab nəşr edilib. Rus dilində olan bu kitabın rəyçiləri Azərbaycandan akademiyanın müxbir üzvü Kamal Abdullayev, Qazaxıstandan Dosmuhammet Nurahmet və akademik Kazbek Keskenovdur. Toplu "Azərbaycanın tarixi keçmişindən səhifələr", "Nizami Gəncəvi yaradıcılığı mənəvi mədəniyyətin və incə hissələrin vəhdəti kimi", "İmadəddin Nəsimi Azərbaycan mədəniyyətində hürufiliyin ifadəçisi kimi", "Məhəmməd Füzuli Azərbaycan poeziyasının parlaq nümayəndəsi kimi" fəsillərdən ibarətdir.

\*\*\*

**Xurşidbanu Natəvan – 180. Bakı, 2012.** AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi yeni "Xurşidbanu Natəvan – 180" kataloqunu çapdan buraxmışdır. Burada Natəvanın bioqrafiyası, Azərbaycan xalqı qarşısında əvəzsiz xidmətləri əks olunmuşdur. Kataloqun elmi redaktoru akademik N.Vəlixanlıdır.

\*\*\*

**Mirzə Fətəli Axundzadə. Komediyalar və nəsr. Macarıstan, 2013.** Azərbaycanın Macarıstandakı səfirliyinin təşəbbüsü ilə Mirzə Fətəli Axundzadənin anadan olmasının 200 illiyi münasibətilə dahi ədibin əsərləri ilk dəfə macar dilində nəşr edilmişdir. "Mirzə Fətəli Axundzadə. Komediyalar və nəsr" kitabına böyük ədibin altı komediyası və "Aldanmış kəvəkib" povesti daxil edilmişdir. Əsərləri orijinaldan azərbaycanşünas alim, Bakı Dövlət Universitetinin məzunu Mariya Keneşi çevirmişdir.

\*\*\*

**Gülşən Əliyeva – Kəngərli. Füzulışünaslıq: Tarixi və nəzəriyyəsi Özbəkistan, Daşkənd, "Mumtaz söz" nəşriyyatı, 2013.** Bu tədqiqat əsəri Azərbaycan-Özbəkistan ədəbi əlaqələrinə dəyərli töhfə olmaqla yanaşı, həm də hər iki xalqın ədəbiyyatşünaslıq elminin qarşılıqlı zənginləşməsinə xidmət göstərir. Kitabı özbək dilinə Feyzi Şahismayıl tərcümə edib. Redaktoru Daşkənd Universitetinin professoru Həmdulla Boltabayev, rəyçiləri AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimli və filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Yaşar Qasımovdur.

\*\*\*

**BAŞ REDAKTOR:**  
Məhəmməd BAHARLI

**MƏSUL KATİB:**  
Vaqif ALKƏRƏMOV

**ŞÖBƏ REDAKTORLARI:**  
Oqtay ABBASOV  
Soltan HÜSEYNOĞLU

**REDAKSIYA HEYƏTİ:**  
ANAR

Ağamusa AXUNDOV  
Ənvər ABBASOV  
Nizami CƏFƏROV  
Nurlana ƏLİYEVƏ  
Qənirə ƏMİRCANOVA  
Tofiq HACIYEV  
İsa HƏBİBBƏYLİ  
Nizami XUDİYEV  
Qəzənfər KAZIMOV  
Əsgər QULİYEV  
Şəmistan MİKAYİLOV  
Yusif SEYİDOV

**Ünvan:** Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.  
**Telefonlar:** 498-55-33; 493-06-09. **Faks:** 498-55-33.

**E-mail:** mehemed-baharli@mail.ru

**Kağız formatı** 60x84 1/8. **Uçot nəşr vərəqi** 5.

**Şərti çap vərəqi** 6,3. **Tiraj** 800.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya  
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi** 191.

**Lisənziya** V 236.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya  
Komissiyasının "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas  
nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü  
elmi nəşrlərin siyahısı"na daxildir.**

**Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»  
nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.**

**Çapa imzalanıb:** 16.09.2013.

**Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.  
Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.**

